

DELA RUM

Gemensamhetslokalen
och samhället

Dan Hallemar
Veronica Hejdelind

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	3
Rosta. Den demokratiska medborgaren.	
Vävtugan, Östra Vintergatan 38, Kerstin Andersson, Kristina Eriksson och Ing-britt Jansson	4
Källarlocal, Östra Vintergatan 76, Bosse Burgren	10
Rostas historia	16
Husby. Inget skulle saknas.	
Folkets Husby, rummet bakom caféet, Husby, Inga Harnesk och Ulla Andersson	20
Nidarosgatan 12 c, Iranska Pensionärs- och äldreföreningen, Husby, Shahnaz Orak	26
Husbys historia	34
Lambohov. Socialtjänsten bygger stad.	
Plöjaregatan 36, mitt emot Lekladan, Lambohov, Birgitta och Anders Vinnersten	38
Bygdegatan 349, Leklada, Lambohov, Weine Johansson	44
Lambohovs historia	48
Vallastaden. Entreprenördriven gemenskap.	
Felleshus i kvarteret Intergralen och Illustrationen, Vallastaden, Alexandra Tsigotsides och Vesna Babić-Brkić	54
Vallastadens historia	62
Fyra modeller.	66
Rostamodellen	67
Husbymodellen	68
Lambohovmodellen	69
Vallastadsmodellen	70
Lärdomar för organisering av gemensamhetslokaler i bostadsområden.	71
Blinda fläckar i synen på historien	71
Civilsamhället som långsiktig kraft	71
Ansvar och drift – vem gör vad och vem är delaktig?	74
Relationen till de boende – skala	75
Gemensamhetslokalernas utformning	75
Gemensamhetslokaler nu och i framtiden.	77
Social infrastruktur – kopplade rum för gemenskap	80
De gemensamma rummen och delningsekonomin	83
Dela rum	84
Dela mark	89
Att bygga för den föränderliga framtiden	90
Sammanfattning	91
English summary	92
Tack	93
Litteratur	94

INLEDNING

Den här studien undersöker den svenska gemensamhetslokalens historia, nutid och framtid i syfte att bättre förstå deras funktion och samhällsliga värde. Den söker också svar på frågan om den här rummen kan utgöra en del av infrastrukturen i delningsekonomin och hur det i så fall skulle fungera.

De gemensamma lokalerna skiljer sig från bostäder och arbetsplatser på så vis att de riktar sig till medborgaren. De vänder sig inte till den enskilda individen, familjen eller arbetstagaren, utan till medborgaren som en del i ett samhälle och en föreställning om nyttan av en gemenskap. Byggandet av gemensamma lokaler har därför historiskt varit intimt förknippat med ett samhälles föreställning om medborgaren och dennes plats i ett framtida samhälle, om hur gemenskapen ska formas och i vilket syfte.

Med gemensamhetslokaler menar vi i detta projekt lokaler som är öppna för medborgare att använda utan krav på motprestationer eller några större summor pengar. De gemensamma lokaler vi tar upp är sådana som byggts för att människor själva ska kunna ta initiativ och träffas eller sådana som ställts till deras förfogande för att de ska kunna ägna sig åt vissa typer av fritidsaktiviteter eller hobbyarbete. Det är lokaler som specifikt byggts för att bygga relationer i en stadsdel eller för att man ska kunna dela på saker, såsom tvättstugor. Här finns inte de kommunala institutionernas förskolor, skolor, bibliotek, museer, teatrar, simhallar eller idrottshallar med.

Genom fyra fallstudier av gemensamhetslokaler som representerar varsin epok i svenskt bostadsbyggande belyser vi hur syften, planering, finansiering, förvaltning och verksamheter har skiftat i takt med att samhället utvecklats och förändrats från 1940-talets Rosta i Örebro, via miljonprogrammets Husby i Stockholm, till 80-talets Lambohov och bomässaområdet Vallstaden 2017, båda i Linköping.

Varje epoks byggande och idé om gemensamhetslokaler presenteras som en modell för organisering av det gemensamma inom en stadsdel eller bostadsområde.

Vid platsbesök i dessa fyra bostadsområden har vi besökt gemensamhetslokalerna och gjort intervjuer med boende som använder dem idag. I dessa personliga samtal växer en bild av dessa rums betydelse för gemenskap, lärande, samvaro och tillit. Fotografen Ylva Sundgren har dokumenterat våra besök och möten. Hennes bilder finns med i rapporten.

Historien, modellerna och intervjuerna bildar tillsammans med forskningsrapporter, arkivmaterial och samtal som vi fört med arkitekter, fastighetsutvecklare och konsulter en väv av kunskaper och erfarenheter om gemensamhetslokaler i bostadsområden som vi använder för att placera den i framtiden. Hur kan erfarenheter från tidigare epokers gemensamhetslokaler användas när vi planerar rum för gemenskap i framtiden? Vi har särskilt titta på dess roll och funktion inom ramen för delningsekonomi och hållbarhet.

Vår målsättning har varit att öka kunskapen om hur man bäst bygger, förvaltar och nyttjar gemensamhetslokaler idag och i framtiden.

Projektet har genomförts av Dan Hallemar och Veronica Hejdelind. Studien har genomförts med stöd från Riksbyggens Jubileumsfond och KTH/The Seedbox. Karin Bradley, docent på KTH och forskningsledare för Mistra Sustainable Consumption, har varit bollblank och Ylva Sundgren har fotograferat.

VÄVSTUGA

Östra Vintergatan 38, Rosta

Kerstin Andersson, Kristina Eriksson och Ing-Britt Jansson.

Väpstugan på Östra Vintergatan 38 har funnits sedan 1948. Då var den en väpstuga för kvinnorna i Rosta. De kunde hyra en väpstol här. Ungdomarna lärde sig väva i en annan lokal en bit bort. När de lärt sig fick de komma hit. Det var dock inte ovanligt med väpstolar hemma i stjärnhusens lägenheter.

Det är i början av december och vi träffar Kerstin Anderson, Kristina Eriksson, som bor i Örebro och Ing-Britt Jansson som tar bilen hit från Filipstad. Varje torsdag är de här. Trasor ligger i påsar, pärmor med mönster står på hyllorna, Kristinas rullator står parkerad utanför dörren. Kerstin är den som har haft hand om lokalen sedan mitten av 1970-talet. Ing-Britt håller på att avsluta sina två mattor som hon har hållit på med sedan just efter sommaren. Kristina hade tänkt sluta väva, men de andra övertalade henne att fortsätta.

Kerstin:

”Göta var nittio år när hon slutade gå hit för tjugo år sedan. Hon hade bott här i Rosta sedan begynnelsen och gick hit i över femtio år och vävde. Jag tror man håller sig frisk av att väva. Alla de som var med från början och fortsatte blev uppåt nittio.

Man blir äldre men då hjälper vi varandra, som du ser går det bra ändå.

Vi har gott om trasor som du ser. Ser du hur fina trasor Kristina har, ser du hur bra det blir? Man kan ha många olika trasor, snedklippta traser kan man roa sig med, de är mer elastiska, då behöver man inte slå så hårt. Det är såna idéer man har.

En väver in envisheten i väven.

Min historia här började 1957 när jag var nitton år. Det fanns något som hette Ungdomsringen här i Rosta, där fick ungdomar lära sig att väva. Vi var tjejer som hade jobb, vi gick dit på kvällarna, vi var nitton och hade börjat arbeta när vi var fjorton. Det var i en annan lokal som såg likadan ut, hos en kvinna som hette Margareta Rådström. Jag gick hos henne och vävde och hon hade den här lokalen också. De som hade gått på kurs hos henne fick gå hit sen och väva vad de ville nästan.

Kerstin Andersson

Ungdomsringen hade folkdans också, det var lite olika utbildningar. Jag tror det hade med ungdomsgården att göra, eftersom vi när vi hade vävt färdigt fick ha utställning på Rosta Ungdomsgård. Den var väldigt populär, det är synd att de har tagit bort den. De skulle ha varit kvar, den var fantastiskt bra.

Vävstolarna var kommunens, de har alltid stått här. Jag vet inte om de ens var nya 1948.

Och sedan, många år efteråt, i mitten på 1970-talet blev jag tillfrågad av en kompis om jag fortfarande vävde. Jag sa att jag väver i stjärnhuset, jag väver hemma. Då frågade hon om jag skulle kunna tänka mig att ta hand om en vävstuga i Rosta, bara tillfälligt tills de fått någon annan. Då var jag här två kvällar i veckan, som en samordnare bara, såg till att det flöt på. Sedan blev jag kvar.

Det var så kul, och de hittade aldrig någon annan. Så jag var där i tio år, sedan tog Hyresgästföreningen över. När var det? 1985 kanske.

Det har mest varit kvinnor här. Det var en ung kille en gång, på 1970-talet. Han skulle väva en matta av sina gamla jeans. Alla här ville lära honom allt, de var som flugor på en sockerbit.

Sen blev det som ett kollektiv, som det är nu, där vi hjälps åt. Som mest var vi kanske femton tjugo stycken som gick och vävde och fanns det ingen vävstol ledig satt de andra och klippte mattor eller fällade det de hade gjort. Vi hade fika och bjöd varandra och så. Det har vi fortfarande fast nu är vi inte så många.

Jag kunde rätt så mycket när jag började, för jag hade varit och vävt hos min mormor och min farmor. Jag har vävt själv sedan jag var tolv år. Och det är sjuttio år sedan.

När jag var liten var jag mycket hos min farmor och farfar. De var statare på Rosta-gård, som låg inte långt härifrån. Det var innan det här området byggdes. Farmor hade en vävstol på vinden. Hon var väldigt duktig. Det var hon som lärde mig att väva och sätta upp en vävstol med ny varp. Farmor vävde allt möjligt från linnetyger till lakan, handdukar, tyger till kläder gardiner och

annat. Jag, mina syskon och kusiner var där hela sommarloven. Jag förstår inte hur hon orkade med oss allihop men vi var alltid välkomna.

Kristina:

”Jag fick tips av någon som tyckte jag skulle komma hit och väva. Det är en hobby jag har haft väldigt länge. Jag hade egen vävstol hemma när jag bodde i Värmland. En av mina systrar var här och vävde, hon finns inte kvar längre. Jag är den enda som är kvar så jag håller traditionen kvar i vävstugan. Jag går hit med rullatorn nuförtiden.

Jag har precis börjat med den här väven. Jag hade tänkt att sluta här, du vet, armar och det är inte bra alla dagar, men de har övertalat mig. Än så länge går det ju och det kanske inte blir värre, så då kan jag lika gärna hålla på. En matta till ska jag väl ändå orka”.

Ing-Britt:

”Vi satte upp den här väven i början av hösten, det var tre månader sedan. Nu är det klart, det ska bli två mattor. Den långa går in i köket och den korta vid dörren i köket. Köket är gul-oranget och brunt, vi har inte gjort om sedan 1968, så den här passar in. Sen inviger vår hund den, snabbt som attan lägger den sig på mattan. Alla våra hundar har invigt våra mattor. Det gick bra med den här, vad roligt att det blev bra.”

Kerstin:

”Nu är jag absolut här på torsdagar, men vi kan gå hit när vi vill, vi har nycklar. Men på torsdagar kommer Ing-Britt, hon åker från Filipstad.

Nu är det marknader igen. Vi sålde när Hyresgästföreningen hade loppis på området här i Rosta. Och på Gävle station när det var marknad där. Och i Wadköping. När marknaderna har börjat igen, är det som att livet är tillbaka”. •

Kristina Eriksson

KÄLLARLOKAL

Östra Vintergatan 76, Rosta

Bosse Burgren

På östra Vintergatan 76 i Rosta i Örebro ligger en gemensamhetslokal i källaren på ett av stjärnhusen. Nu förvaltas den, tillsammans med en annan lokal på Västra Vintergatan 208, av Hyresgästföreningen. När pandemin slog till och lokalen inte längre gick att hyra ut till studiecirklar, studentfester eller föreningsmöten tog Örebro's Änglar över den. Örebro's änglar startades av Bosse Burgren och Pontus Lagerström. Numera drivs lokalen av Bosse med en arbetsgrupp på sex personer som Rosta Återbrukslokal i samarbete med hyresgästföreningen. Östra Vintergatan 76 är gemensamhetslokal där man delar ut kläder och husgeråd gratis till de som behöver. På Västra Vintergatan 208 hade man till och med julen 2021 utdelning av mat med kort datum som man hämtade på Dagab.

Bosse:

”Det var en kvinna som hade fått ett köksbord, en hylla, en tv-bänk och en teve av oss. Hon hade ingenting i sin lägenhet. Dagen efter var det en som hörde av sig på min speciella telefon, den som ligger på laddning därborta, vi kallar den änglatelefonen. Folk kan ringa dit om de behöver hjälp eller vill lämna saker.

Hon som ringde hade en son som ville bli av med en hörnsoffa. Då frågade jag hon som fått teven och bänken om hon ville ha den här soffan. Vi åkte i måndags morse och hämtade den, bar ner den till min kärra, körde två kvarter bort och installerade den.

Hon bara tittade på den, dagen innan hade hon inte haft någonting. Hon sa: ”Nu kan jag ta hit mina barnbarn”. Det var en sån där bäddsoffa. Det finns många historier, jag kan sitta här hela dagen.

Man får ju ta saker gratis här. ”Är det inte nån som fuskar”, undrar en del, men då har vi sagt så att hjälper vi tjugo och en fuskar, då har vi i alla fall hjälpt nitton. Vi går efter folks samvete. Behöver du hjälp så behöver du hjälp. Kommer man hit behöver man hjälp.

Det är människor i alla möjliga situationer, med försörjningsstöd, arbetslösa, långtidssjukskrivna.

Att det var problem innan, att många behöver hjälp det visste jag, men nu träffar man så många, det blir bara fler och fler. Här kan vara kö en timme innan vi öppnar. Vissa dagar får vi in tio kassar och får ut fem, det tar ju plats.

Att vi har de här lokalerna betyder väldigt mycket, vi är väldigt tacksamma för det.

Man blir negativt överraskad att det här bekymret bara växer, det är så himla tråkigt. Jag brukar säga att det är roligt att hjälpa till men om man tänker på orsaken till att de är här, så är det inte lika roligt.

Man ser att folk blir nöjda och tackar, man ser det mer på en del, då är det en belöning i sig.

Sen finns det de som vill roffa åt sig, nån som vill ta åtta lakan, det är inte riktig schysst. Då får man säga till, ”nej du tar ett eller två lakan”.

Jag menar vi tjänar inga pengar, tvärtom, vi får lägga ut bensinpengar, ur egen ficka och sådant. Ibland kan vi sälja något för nån hundralapp och stoppa i tanken men det är inte så ofta om man säger så.

Vi kom på idén när pandemin kom. Lokalerna stod tomma och vi tänkte att då kan vi väl ha en återbrukslokal här. Vi startade den sjätte oktober 2020 med lite grejer och där i hörnet hade vi lite mat från Dagab med kort datum som vi hämtade på fredagar. Efter ett tag blev det så pass mycket att vi fick ta bort

maten och lägga den på lokalen på Väster (den är sedan januari 2022 återställd som uthyrningslokal)..

Inredningen som vi har här har vi fått från Lindgrens på varuhuset Krämarren som skulle byta lokal. Vi fick ställningar och allt. Sen rullade det på. Vi har öppet tisdag och torsdag 13 till 17 och bara för inlämning på söndagar 12 till 15. Sedan delar vi ut mat på fredagar på den andra lokalen.

Vi har ett samarbete med kvinnohuset. De har inte möjlighet att hjälpa alla och då kan de hänvisa de till oss. Vi hjälper människor med skyddad identitet, de som får fly sina hem med bara det de har på sig, ofta med ett eller två barn.

Då kan de få sängar, en matta, bokhyllor, nån tavla, nån gammal teve så att barnen kan se ett barnprogram. Vi kan öppna enkom för dem, om de vill ha lugn och ro.

Vi har en facebook sida som heter "Skänkes av Örebros Änglar" (den har sedan samtalet bytt namn till Rosta återbrukslokal tillsammans med Hyresgästföreningen). Det sprider sig otroligt. Från mun till mun. Socialkontoret kan skicka hit folk.

Vi vet inte vad som händer med lokalerna framöver, om det ska bli som förr igen, för möten och sådant. Skulle det krävas att vi stänger kommer väldigt många att drabbas. Det här är ju gratis – billigare kan det inte bli. Ibland kommer folk in och säger "men titta som den här ser ut", så säger jag "men för det priset", då skäms de lite, man får skoja lite grann också." •

Linda Norberg har kommit till Örebros Änglar från Frövi.

ROSTA

Den demokratiska medborgaren, 1948–1952

STADSDELEN ROSTA byggdes av Örebros kommunala bostadsbolag ÖBO mellan 1948 och 1952 och ritades av arkitekterna Backström och Reinius efter en arkitekttävling. Det är 1 400 lägenheter i så kallade stjärnhus som ligger i två halvöppna slingor vid ett öppet fält. 1952 bodde här 5 000, idag bor omkring 2 300 personer i Rosta.

Ambitionerna för de gemensamma lokalerna här var stora.

I Rosta hamnade de flesta lokalerna i de enskilda stjärnhusens bottenvåningar eller källare. Det byggdes två vävsalar, en för husmödrar och en för kurser för flickor. I husmödrarnas vävsal kunde man hyra vävstol, i den för flickor ledde en vävlärarinna kvällskurser. Man hade också en träslöjdssal med kurser för ungdom. Ytterligare ett hobbyrum kunde användas för trä- och metallslöjd, där ÖBO stod för alla verktyg. Här fanns också flera lokaler utan bestämd användning.

De övriga gemensamma lokalerna i området hyrdes av Örebros sociala ungdomsråd, och var på så vis en del av den kommunala omsorgen om de unga. Barnavårdsnämndens ungdomskonsulent var ledamot i detta ungdomsråd och hade "överinseende över all rådets fritidsverksamhet och biträdde ungdomsorganisationerna i staden med råd och upplysningar i fråga om lokaler".

I stadsdelen byggdes också en ungdomsgård på 725 kvadratmeter med "en träslöjdssal med maskiner och 15 hyvelbänkar, en bordtennislokal, ett modellbyggrum samt i bottenvåningen ett "ungdomskafe, kök, samlings-sal med foaje, flickrum, hobbyrum samt hall och maskinrum." Övervåningen hade en mindre samlings-sal, studierum, klubb- och sömnadssal, hobbyrum".

Verksamheten leddes av en föreståndare med fyra deltidssanställda assistenter och ett femtontal klubbledare.

I ett reportage i Nerikes Allehanda i oktober 1971, när stjärnhusen fyllde 25, kunde man läsa om Folke Lagerström, 16 år, och hans tio kompisar i Rosta. De höll just på att inreda ett rum på Fritidsgården, "ett mysrum där vi ska sitta och snacka, spela gitarr och ha det skönt i största allmänhet", säger Folke. Han har då bott i Rosta i elva år.

"ett mysrum där vi ska sitta
och snacka, spela gitarr och ha
det skönt i största allmänhet"

Folke Lagerström, 16 år, i Nerikes Allehanda, 1971

Det är en minutiöst och ambitiös planering för de gemensamma lokalerna som man kan hitta argument för i den samtida debatten efter första världskriget.

Om tiden före kriget, det sociala bostadsbyggandets 1930-talet främst hade präglats av ett bostadsbyggande utan gemensamma lokaler eller platser blev de nu helt

centrala i den grannskapsplanering som tar form efter kriget. Före kriget hade dessa enbart diskuterats i form av enskilda kollektivhus, nu skalades de upp till hela grannskap.

En politik för lokaler

På 1940-talet blir gemensamhetslokaler en offentlig angelägenhet. De fanns med i den statliga bostadspolitiken, som en väsentlig del av i planeringen av de nya grannskapsenheterna. Under 1940-talet utarbetades två typer av statliga stöd. En 50%-regel för stöd till mindre samlingslokaler i omedelbar anslutning till bostäderna. Den innebar att det blev möjligt att inrymma samlingslokaler i hus med minst hälften bostäder, även mindre butiker kunde finansieras på detta sätt. Även de större fristående samlingslokalerna blev en angelägenhet för staten. 1942 antog riksdagen en proposition om bidrag på 1,5 miljoner till allmänna samlingslokaler och lån för samma ändamål på 1,5 miljoner. Det här var ett aktivt sätt för staten att stötta framväxten av ett lokalt föreningsliv. "Den omvandlade offentligheten som uppstår i och med att arbetarklassen gör anspråk på att få delta i den har inte de egna resurserna för att upprätthålla sig, utan statligt stöd blir aktuellt för att garantera en demokrati", skriver Mats Franzén och Eva Sandstedt i *Grannskap och stadsplanering*.

I den bostadssociala utredningen som presenterades 1947 konstaterade man att gemensamma lokaler var en "angelägenhet av "utomordentlig betydelse för bostadssamhällenas kvalitet och funktionsduglighet", såsom tvättstugor, "daghem och lekskolor" samt lokaler som kunde ge "möjligheter till fritidssysselsättningar och föreningsliv (slöjdrum, klubb- och samlingslokaler)". Detta för att "lätta arbetsbördan i hemmen, tillförsäkra barnen en utvecklingsbefrämjande miljö, ge underlag för föreningsverksamhet särskilt bland ungdom och överhuvud befordra granngemenskapen i vardagliga angelägenheter".

Man slår fast att det är så viktigt att dessa "kollektiva bostadskomplement" ska "bilda normala inslag i den fortsatta stadsbebyggelsen" att de bör stödjas ekonomiskt genom att "inbegripas i den offentliga lånegivningen och i vissa fall genom direkt subvention".

Det är självklart att denna uppgift ska vara kommunens ansvar genom deras bolag, som i den allmännyttan som också introduceras i denna utredning:

"Deras inbyggande i nya bostadsområden befordras på det mest naturliga sättet genom att dessa planeras, uppföras och förvaltas av företag, i vilka kommunen i högre eller lägre grad är engagerad."

Den Bostadskollektiva kommitténs kom med sitt slutbetänkande 1956, en utredning som baserade sina slutsatser på de stadsdelar som byggts direkt efter kriget, så som till exempel Rosta, Augustenborg i Malmö och Torpa i Göteborg. Betänkandet kan ses som en uppföljning av den

Bild 1: Reportage från fritidsgården i Rosta, Nerikes Allehanda, 1971. Bild 2: Rosta har fått sitt namn från den då intelligande Rosta gård. Foto från tidigt 1950-tal.

Bostadssociala utredningens förslag och deras tillämpning i det som byggts sedan dess. Kommittén slog fast följande:

”Gemensamhetsanordningarna till stöd för hemmen och hushållsarbetet utgör väsentliga led i strävandena att sätta familjen i centrum av bostadspolitiken. Utan att de uppmärksammas, utredes och tillgodoses är samhällets åtgärder för bostadsfrågans lösning ofullständiga”.

Och vidare:

”De åtgärder och därmed sammanhängande ekonomiska uppoffringar från samhällets sida som i detta syfte kan erfordras är alltså av hög angelägenhetsgrad och kan icke utan skada för en god utveckling skjutas åt sidan.”

För att få en föreställning om hur stor betydelse de gemensamma lokalerna och de verksamheter som kunde bedrivas där kan man se på Torpa, som det finns ett stort källmaterial kring, genom de sociologiska studier som gjordes när det stod färdigt. I stora drag kan Rosta sägas vara en plats av liknande typ, men dubbelt så stort. Torpa var det kommunala bolaget Bostadsbolagets första projekt och byggdes 1946–1948.

I Torpa hittade man, när det var färdigbyggt, följande i husens källarvåningar:

”Hobbylokaler för snickeri, bokbinderi, vävning, täckstickning, ping-pong, studier samt schack och bridge iordningställdes hösten 1949. Bolaget har bekostat den fasta inredningen och ställer lokalerna inklusive ljus och värme kostnadsfritt till hyresgästernas förfogande. Verktyg och inventarier har inköpts i samråd mellan en av hyresgästerna bildad fritidsförening och bolaget. Betalning härför erlägges av fritidsföreningen genom årliga amorteringar till bolaget. Hobbyverksamheten skötes av hyresgästerna själva genom denna fritidsförening. Mellan bolaget och föreningen är ett avtal upprättat angående principerna för hur verksamheten bör bedrivas.”

Detta kom att organiseras mestadels med ideella krafter med stöd från Bostadsbolaget:

”Ledare och instruktör för hobbyverksamhetens olika grenar är hyresgäster, som arbetar utan ersättning. Deltagaravgiften för de olika hobbygrenarna varierar mellan 2 och 5 kronor per termin, vilken avgift huvudsakligen användes för amortering av inventarier och verktyg. Fritidsföreningen har sökt samarbete med andra organisationer för att få till stånd vissa kurser, exempelvis i sömnad med yrkesskolorna, i husmodersgymnastik med gymnastikförbundet och i språk med ABF. Intresset för hobbyverksamheten har genomgående varit stort. Snickeri- och bokbinderi har haft två fullteknade grupper, väv-kurserna, då eleven får disponera vävstol i tre veckor, är fullteknade ett år i förväg, bridgeklubben har ett femtiotal medlemmar och en stickcirkel ett trettioital. Två språkkurser i engelska har arbetat under ABF:s ledning. Husmodersgymnastiken har haft en fullteknad kurs med ett tjugotal deltagare, övningarna har varit förlagda till förmiddagar och eftermiddagar och ägt rum i motionshallen på området. De i gymnastiken deltagande har turats om att passa egna och övriga deltagares barn, varvid en av fritidsföreningens lokaler fått disponeras härför.”

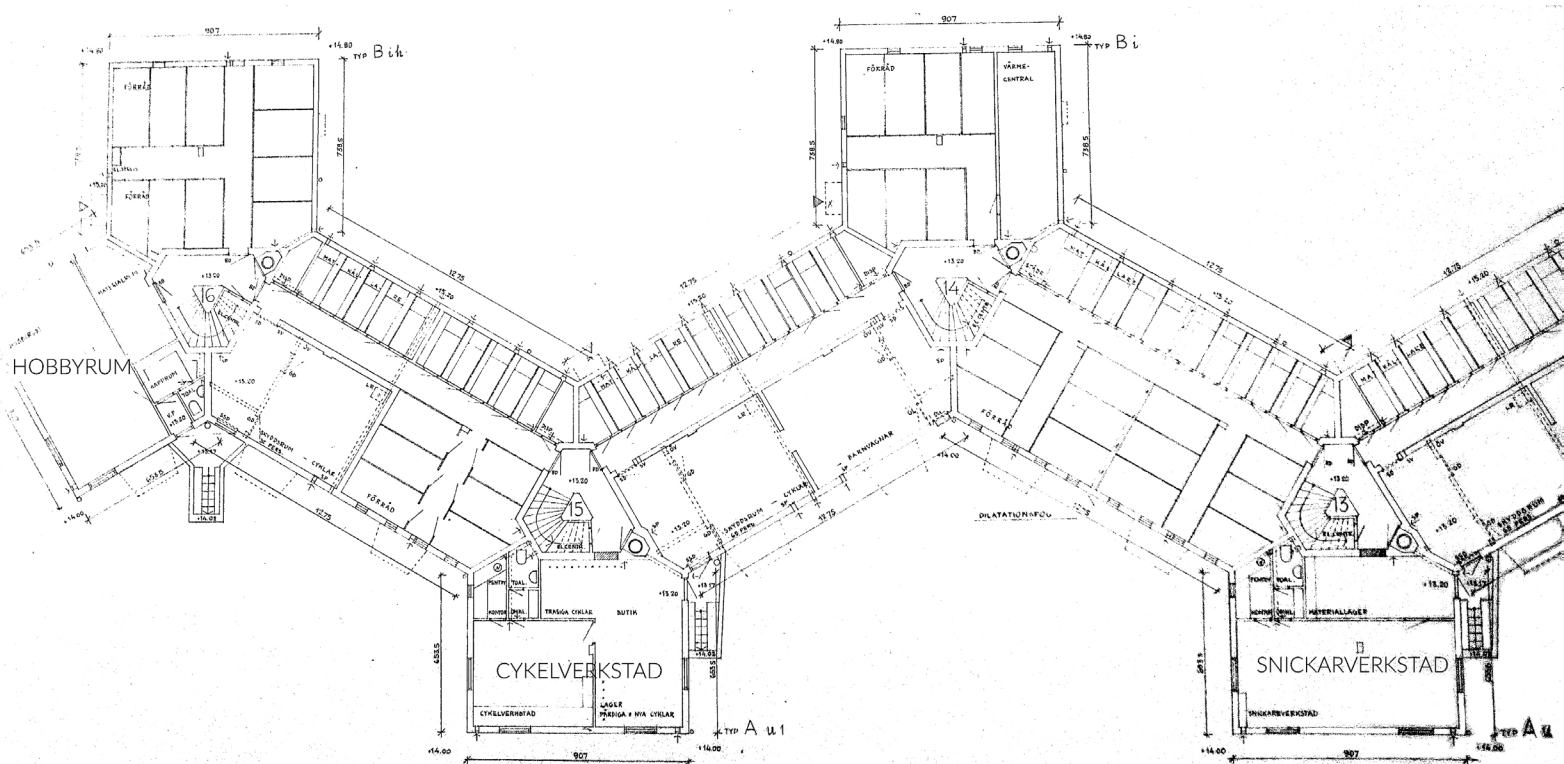
Hur ska man förstå detta stora intresse för det gemensamma efter andra världskriget?

Arkitekten Lennart Holm disputerade 1955 med avhandlingen *Familj och bostad* och han beskrev Rosta som en plats där det fanns en ”konsekvent gradering från individuellt till kollektivt som tiden krävde: den egna bostaden, den skyddade närhetslekplatsen, den gemensamma grönyta, den försörjningen av butiker, tvätt, samlingslokaler, kollektivhus för ungdomar.”

På denna plats, i dessa bostäder och lokaler identifierar Holm en karaktär, närmast en människotyp:

”Människan i grannskapsplaneringens världsbild – Rosta – var en kämpande demokrat, antifascist, och kollektivist, en rationell skeptiker fylld av Saltsjöbadsanda”.

I en skrivelse till socialminister Gustav Möller i januari

Backström och Reinius ritning med stjärnhusens gemensamhetslokaler i souterrängvåningen. Foto: ArkDes arkiv

1942, under brinnande krig, formuleras tankar som liknar de idéer om ett community center, en gemensam lokal i centrum som börjat dyka upp i England under mellankrigstiden. Man konstaterar att dessa kan vara viktiga samlingspunkter ”för ortens gemensamma behov och intressen och därmed också för den mänskliga gemenskap och den goda medborgaranda som är demokratis grundval.”

Demokrati och antifascism i gemensamhetslokalen.

I de växande svenska städerna fanns det under första hälften av 1900-talet en stor oro för den anonymitet – det masssamhälle – som man menade att storstaden gett upphov till. Ett samhälle som kunde leda till fascistiska rörelser. Arkitekten Uno Åhrén skrev 1942, samma år som de första statliga stöden till gemensamhetslokaler formulerades, skriften *Arkitektur och demokrati*, där han konstaterade att ”Idag behöver vi mer än någonsin en kämpande demokrati. Planläggningen av våra städer och byggnader är inte det minst viktiga i detta arbete. Byggnadskonstens representanter står nu, liksom alla andra, mitt uppe i politiken”. Samma år skriver arkitekten Sven Ivar Lind artikeln *Samhället och samlingslokalen* där han konstaterade: ”vår demokrati är hemlös”. Lind vill, som bot mot denna hemlöshet se lokaler för föreningsliv som ska vara ”organiskt inlemmade i samhällets byggnad”. Även arkitekten bakom Rosta gjorde inlägg i diskussionen. 1945 ger Leif Reinius i texten *Uppfostran till människa* i tidningen *Byggmästaren* en dystopisk bild av samtiden: ”I våra dagars samhälle är människor rotlösa och isolerade. Alltför stela, frostbitna och hårda rör vi oss i en opersonlig och olustig värld. Det blir ofta ett liv av otillfredsställd och disharmonisk onyttighetskänsla, ett standardiserat olycksliv. Vi är mycket sällan medvetna om att allting hänger ihop, alla är beroende av alla”.

Samma år skrev Uno Åhrén i den bostadssociala utredningen om hur medborgarna ”blir en anonym atom i storstadens folkmassor, i den våldsamma gatutrafiken, i varuhusens köer, i de stora företagens massor av anställda, i de stora organisationerna, i fotbollsmatchernas och storbiografernas åskådar massor”.

Idén om den överblickbara byn sågs som ett möjligt motgift. Man kallade det grannskapsplanering – nya stadsdelar utifrån en idé om grannskapet. Det blev platser som Rosta och Torpa och hundratals andra liknande runt om i landet. Åhrén formulerade motgiftet mot anonymiteten, men faktiskt också ett botemedel mot fascism eftersom

”I våra dagars
samhälle är människor rotlösa
och isolerade”

Leif Reinius, 1945

tankarna formulerades under brinnande världskrig. Han efterfrågade ett politiskt mål att bygga samhällen som gynnade ”bildandet av en demokratisk människotyp, för vilken friheten och självständigheten kombineras med social ansvarskänsla”.

En demokratisk människotyp som en sorts bålverk mot fascismen i de små grannskapsförstäder. Nya stadsmedborgare i trevåningshus med allmänningar emellan, på ett centrumtorg med fontän, bibliotek och samlingslokaler. De skulle stötta – kanske till och med formas – av det offentliga närvaro, av institutionerna och samlings salarna och hitta varandra i studiecirkelarna.

I Årsta i Stockholm, som liksom Rosta och Torpa var ett av de tidiga försöken att bygga dessa nya grannskap beskrev arkitektbröderna Erik och Tore Ahlsén sin vision

som att ”den grundläggande tanken vid planerandet av anläggningen och ändamålet med denna är den enskilda samhällsmedborgarens utveckling och aktivering. Den moderna storstadsmänniskan, som i princip är hårt specialiserad, behöver få kontakt med andra människor och andra intressen än dem hon möter i sitt dagliga arbete. Denna kontakt kan hon ej få som passiv åskådare på en idrottsläktare eller på biografparketten. Hon behöver ett komplement till den egna bostaden”.

Riksbyggens projektledare i Årsta Ivar Olsson skrev 1954 i en text om Årsta att stadsdelen inte skulle vara en sovstad, utan ”en stadsdel där befolkningen trivs och det är vår förhoppning att Årsta Centrum skall fylla uppgiften att skapa en sund lokalpatriotism som befördrar föreningsliv och affärsverksamhet i syfte att ge denna stadsdel sin egen atmosfär och därmed skapa förutsättningar för kollektiv samverkan”.

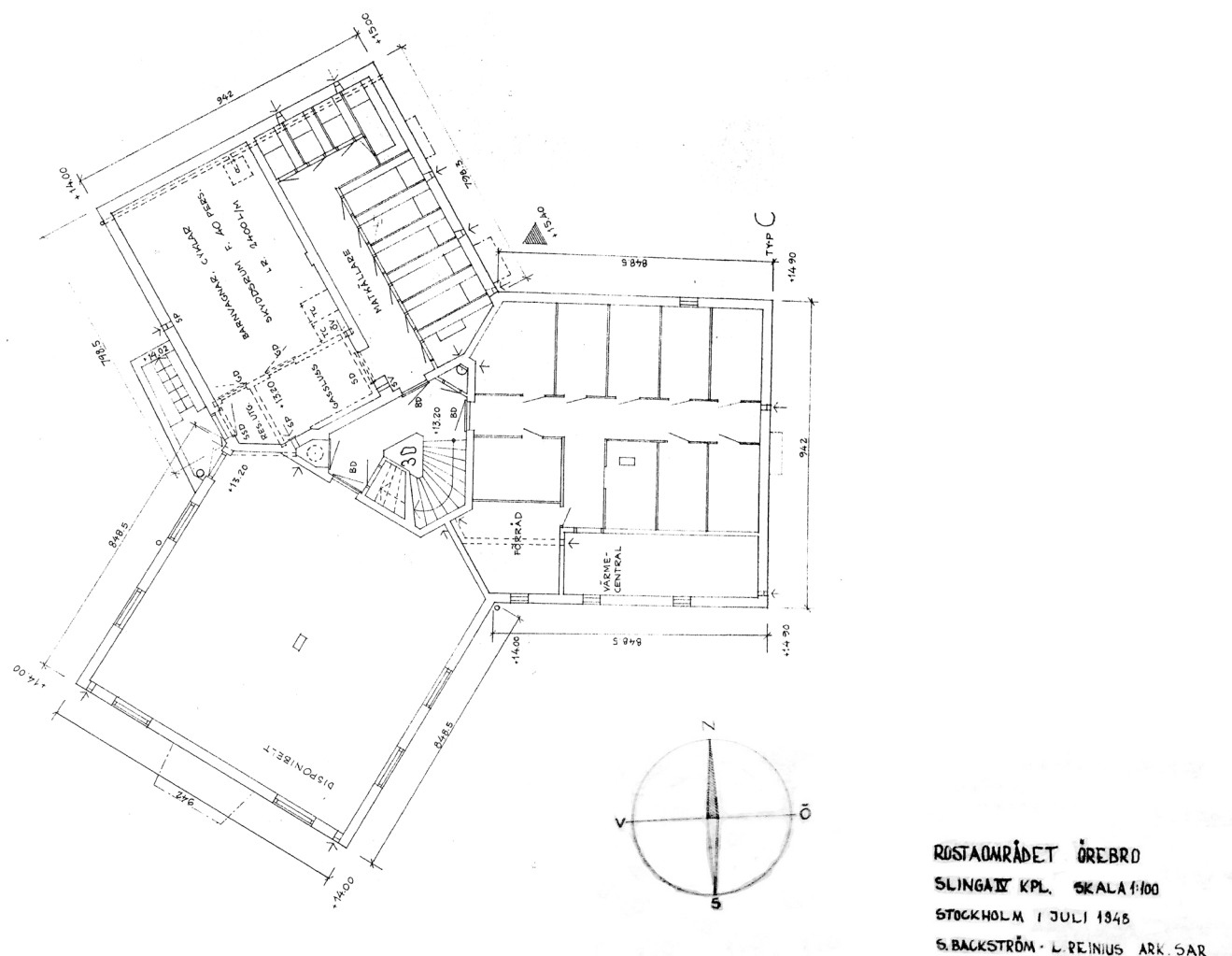
Det fanns uppenbart starka förväntningar på både medborgare och samhälle knutna till dessa nybyggda stadsdelar och deras gemensamma lokaler.

I Rosta har lokalernas betydelse och antal minskat under åren, men påfallande många av dem ligger ändå kvar, mer eller mindre aktiva. Några förvaltas och hyrs ut av Hyresgästföreningen.

Hela området förvaltas och ägs fortfarande av allmännyttan, som historiskt har haft en stark ställning i Örebro. Allmännyttans roll i samhället har förändrats sedan 1947. Den gradvisa anpassningen till EU:s konkurrenslagstiftning har gjort att de allmännyttiga bostadsföretagen ska drivas affärsmässigt och med vinstkrav. Urban och bostadsforskaren Martin Grander har i sin avhandling *For the benefit of everyone?* beskrivit att den här förändringen har skapat stora skillnader i landet eftersom man väljer att tolka sitt handlingsutrymme och sitt ansvar väldigt olika.

Grander döper i avhandlingen om allmännyttan till ”Nya allmännyttan” eftersom den, enligt honom, inte längre står för betydelsen ”för allas nytta”. I sin avhandling analyserar han allmännyttan utifrån ”observationen att dagens bostadssituation i hög grad präglas av ojämlikhet”. I en förhoppningsfull formulering i avhandlingen skriver dock Grander: ”Avhandlingens resultat pekar på att allmännyttan, trots en gradvis förskjutning mot affärsmässighet och krav på avkastning, fortfarande har en latent förmåga att motverka bostads ojämlikhet.”

Denna latenta förmåga gäller inte minst de många gemensamma lokaler som byggdes under efterkrigstiden och de som finns kvar är latenta möjligheter som kan användas för nya ändamål, anpassade till vår tids utmaningar. •

Backström och Reinius. Gemensamhetslokaler i Rosta. "Disponibel" lokal, utan bestämd användning.
Foto: ArkDes arkiv

FOLKETS HUSBY

Rummet bakom caféet, Husby

Inga Harnesk och Ulla Andersson

På Folkets Husby träffas varje fredag klockan tio en grupp äldre. De kallar sig VIS, Vi i Samhället. De pratar om Husby, om gamla tider, hur de hade det som barn, om samhället och om sociala frågor. Många har kommit och gått i gruppen genom åren men Inga Harnesk och Ulla Andersson har varit här sedan gruppen bildades för tjugo år sedan.

När vi är där träffar vi först Inga, hon är den som driver gruppen nu. Vi sitter i ett glasat rum bakom caféet. Hon har med sig en sockerkaka med äppelbitar i och skorpar. Inga pratar mycket och gärna, hon är en eldsjäl i området som alltid har varit ute och arbetat för det gemensamma. Inga bor i en hyresrätt.

Ulla bor i bostadsrätt. De två beskriver en uppdelning mellan upplåtelseformerna, inte minst vad gäller skolorna. Innan Ulla blev en del av VIS var hon inte så delaktig i vad som hände i Husby, hon arbetade och rörde sig mest mellan hemmet och arbetet, men sedan hon pensionerades för tjugo år sedan har den här platsen blivit viktig för henne.

Inga:

”Jag flyttade hit 1974 med min man och vårt sladdbarn. 1986 flyttade jag själv till en ny lägenhet, där jag bor nu. Där fanns det något som fick mig att ta kontakt med de som bor där, med barnen. Det var bänkar runt ett bord med ett tak över där det var naturligt att sitta med barnen. Barnen kom och lekte där och jag hade sagoböcker med mig. Jag läste och vi ritade. Det fanns de som kom fram till mig flera år efteråt och sa ”minns du när vi satt där”. Man rev den där platsen sen, den försvann, jag vet inte varför.

Jag tog studenten 1972, då var jag 42 år och hade tre barn. Vi hade bott i Malmberget och sedan i Grimsta. Jag tröttnade på att vara hemma när minsta ungen var två år. Då gick jag på arbetsförmedlingen och de sa ”ni ska ta studenten först”, fem terminer. Sen kom jag hit 1974. Jag jobbade på rektors-expeditionen på skolan när Husby var nytt.

Svenska Bostäder gick och knacka dörr hos oss nyinflyttade och hälsade oss välkomna med en blomma.

Hit flyttade folk som hade jobb. Det var väl ingen sak för folk att flytta hit

Inga och Ulla utanför FolketsHusby.

när det var så välordnat. Man öste över oss allt som ett samhälle kan erbjuda. Vi kände inte varandra, vi var också från olika håll brukar jag predika, men vi hade gemensamma stadgar, gemensamt språk. Vi hade alla bostäder direkt, vi hade barntillsyn. Anhöriga som kom ut från innerstan tyckte det var en fantastisk upplevelse.

Vi hade lokalerna överallt, fem stycken stora. På Husby Gård fanns Katarina, Kattis, hon var en eldsjäl. Hon såg till att man bjöds på ärtsoppa eller något annat att äta. Då började vi sitta där och spela spel. Det var en som var bra på att spela med sked och någon läste dikter. De hittade på nästan vad som helst där. Det blev så hjärtligt.

På våra egna gårdar fanns det en byggnad där man kunde mangla och ställa cyklar och så fanns det ett litet hus där man kunde sitta och fika. Varje kvarter hade egna sådana, men där fanns det inga föreståndare.

Min man är från norrbotten och fick jobb på Svenska Bostäder. Han är en sådan där föreningsmänniska som jag också var tvungen att bli när min son ville spela fotboll och vi fick starta ett knattelag och de behövde en sekreterare, sen blev jag fast i föreningslivet jag också.

Eftersom jag var föreningsmänniska så var jag mest i de lokalerna. Det var idrottsföreningar. Jag var mycket för folkdans, och då startade vi en folkdansförening så klart, Järva Gille kallades det. Vi träffades på Husby Träff, mitt på torget här.

När de skulle stänga Husby Träff var jag med på ockupationen tillsammans med alla möjliga andra. Gissa vad mycket folk det samlades där för att vi skulle få behålla den. Det var ju så underbart fint, med så många vackra detaljer. Det är kontor där nu. Svenska Bostäder ville ha pengar, kommunen hade inte råd hette det. Vi ockuperade i två veckor, jag sov ju inte över eller så där. En del av dem som var med har växt upp och blivit jurister, en del av dem hjälper till här på tisdagseftermiddagar.

En av de som brukar komma hit på måndagar är Badhus-Gunnar. Han kunde inte skriva maskin men textade på A4 och kopierade upp sina handskrivna lappar på biblioteket. Det var till exempel ett upprop om att man skulle bygga badhuset som man lovat här. Han kämpade i tjugo år för det. Till slut blev han så sur att han ställde ett tomt badkar där på tomten. Han är underbar. Det blev ett badhus till slut, 1999. Han cyklade genom samhället, det finns små barn som har växt upp som brukar fråga om han finns kvar, om han cyklar än, men nu drar han sin rullator mest.

Det är något visst med Husby. Jag hoppas att de nya som växer upp här kan känna det. De nya svenskarna och alla unga är de jag sätter mitt hopp till, att de stannar här och stöttar även fortsättningsvis. Det är något visst här.

Här i Husby har vi organiserat oss för att rädda det gemensamma och protestera mot nedläggningar. Varför det? Kanske för att vi är tillräckligt många som inte släpper taget från den goda tiden. Att vi har kontakt med den långa historien, som gör att vi kan brinna för att den ska finnas tillgänglig också för de som bor här nu.

Vi har också vanan från de gamla föreningarna. Alla har inte den vanan inne ännu. Där kan vi hjälpa till, men det kommer mer och mer, det visar sig att man anammar allt mer det gammaldags föreningslivet här. Vi kan föra över kunskap vi har, om de vill ha den.”

Ulla:

”Jag bor på Stavangergatan 8. Jag flyttade hit 1975. Vi köpte en lägenhet här i HSB. Vi bodde söder om stan, men vi hade skaffat ett sommarhus på en avstyckad bondgård i Västmanland, så vi tänkte att det var närmare att bo här. Jag tyckte vår lägenhet var fantastisk, den var ju billig också. Min man Stig var säljare och reste mycket och jag jobbade på Östermalm.

Jag tyckte det var bra här, jag trivs bra. På HSB där jag bor finns en lokal, den heter Vikingen, ett gult trähus. Varje tisdag träffas vi och dricker kaffe. Nu går man ju oftare dit än när man jobbade.

Husby Träff var ju fantastisk. Min pappa bodde i Bagarmossen, men när han blev änkeman åkte han dit för att dansa.

Inga:

”Nu har du inte jobb och de kontakterna, hur får du kontakt nu med folk då?”

Ulla:

”Ja, med dig, här”.

Inga:

”Det är ju inte så mycket om det bara är en”

Ulla:

”Jo men jag älskar ju dig, det vet du”

Inga:

”Jo men det är ju ömsesidigt
Men ni undrar varför vi sitter här?”

Ulla:

En sån här plats betyder mycket. För att träffa henne och för att få träffa många här. Det är ju tjugo år sedan jag slutade jobba. Det var så bra att vi att vi kunde träffas här och prata om vad som händer i området.

Inga:

”Om man orkar gå hit, vi blir ju gamla. Det är därför det är viktigt att ha sådana här platser nära hemmet. De kan så frön i närområdet. Man tar vara på den lusten till gemenskap. Den finns. Via nära lokaler.”

I de där protesterna fanns det något generationsöverskridande. Jag drömmer om en revy som tonåringar och äldre gör tillsammans. Den ska handla om våra fördomar om varandra.

Vad jag vill är att vi ska kunna träffas över alla gränser, kulturella men också över åldersgränser. För jag har märkt att vi har trevligt tillsammans, men vi har ingen chans om vi inte har någon plats där man kan gå in spontant. •

NIDAROSGATAN 12C

Iranska Pensionärs- och äldreföreningen, Husby

Shahnaz Orak

Det står en gul stuga på en gård i Husby, adressen är Nidarosgatan 12c. Den har stått där sedan området byggdes 1974. Husen runt omkring är slitna. Den gula stugan som sedan 2002 hyrs av den Iranska pensionärs- och äldreföreningen har stått kvar och slitits ner mitt i en turbulent tid av ägarbyten. Vi träffar Shahnaz Orak som varit ordförande i föreningen i tre år.

Fram till 1998 ägdes den och bostäderna runt omkring som många andra hus i området av Svenska Bostäder. 1998 såldes de till Bostads AB Förstaden, samma år köpte Mandamus majoriteten av aktierna i Förstaden. 2003 köptes beståndet av Akelius för att 2004 säljas vidare till Wallenstam. 2011 kom en ny ägare in, Stendörren, som i sin tur sålde vidare till D. Carnegie 2014. 2016 köpte det amerikanska riskkapitalbolaget Blackstone in sig med 53 procent av aktierna i D. Carnegie. 2018 bytte D. Carnegie namn till Hembla.

2019 köpte det tyska fastighetsbolaget Vonovia Hembla och deras 1528 lägenheter i Husby. Med ägandet av Hembla och fastighetsbolaget Victoria Park är Vonovia Sveriges största hyresvärd med sina 40 000 hyresrätter. Och en del lokaler, som den här.

Shahnaz:

”Vi samlas här, det kan vara poesikvällar, schack, motion, eller att vi tittar på teve. Vi har öppet fem dagar i veckan, tre dagar är det blandat kvinnor och män men efter ett eget beslut har vi en dag bara för kvinnor och en dag bara för män. Onsdagar är det bara kvinnor här och på fredagar är det bara män.

På onsdagar, på kvinnodagen, är det dans eller motion eller så läser vi. Innan pandemin hade vi svenskundervisning, vi kunde lära dem som kom hur man kan få kontakt med myndigheter, vårdcentralen och sådant.

På torsdagar från klockan fem till sju har vi poesikväll. Vi har tre som skriver själva resten hittar poesi som de läser. Det är poesi på svenska, vi har två medlemmar som varit intresserade av det, men också på persiska. Vi har en kulturkväll en gång i månaden, då vi samlas här och äter lite mat, dansar, spelar musik. Och sedan firar vi högtiderna, fem gånger om året. Vi firar jul, mid-sommarafton, nouruz – det persiska nyåret – och sedan två persiska högtider till, så det är fullt upp.

Shannaz Orak

Gemensamhetslokal Nidarosgatan 12 C, poesikväll.

Vi har 85 medlemmar, fyra dog under pandemin, men det kommer nya medlemmar också. Vi brukar ha annonser på olika radiosändningar. Det finns sändningar på persiska, genom dem berättar vi att om det är någon som har gått i pension finns den här föreningen. Vi har fyra villkor. Du ska vara över 65, man ska bo i Stockholms stad, betala medlemsavgift och acceptera stadgarna. Folk kommer hit från hela Stockholm, men de flesta är här från området.

Vi har funnits här sedan år 2002. Jag har varit med i styrelsen i tre år, som föreningens ordförande. Jag jobbar ideellt. Jag vågar inte kräva så mycket av medlemmarna, många kan inte röra sig så bra. Om fönstren ska putsas så gör jag det själv. De som kan hjälper till med städningen, kokar kaffe och bakar fika. Under pandemin var jag sjuk, hade lite yrsel, men jag hade hela tiden kontakt med medlemmarna. Om jag ska vara ärlig så jobbade jag dygnet runt.

Jag är intresserad av den sociala verksamheten här, innan jag gick i pension fick jag höra om den här föreningen och bekantade mig med den här miljön och medlemmarna och tänkte att det skulle kunna vara något jag kunde engagera mig i.

Jag bor i Rinkeby, men där finns ingen Iransk pensionärsförening, det här är den enda som finns i hela Stockholm.

Vi får 347 000 kronor i bidrag per år, det betalas ut kvartalsvis från äldreförvaltningen på kommunen. För 2021 skickade vi inte in ansökningar i tid, jag var sjuk och det var så mycket annat. Första månaderna fram till juli kunde vi klara oss med pengar vi hade kvar, resten klarade vi genom att vi fick dispens från hyresvärden och slapp betala några månaders hyra och sen fick vi anstånd på hyror till sista december och medlemmarnas medlemsavgift kunde betala den.

Vi betalar 11 474 kronor i månaden i hyra, det är 110 kvadratmeter. Vi hade problem med elen, så jag ringde Hembla och bad om hjälp, men eftersom vi själva hade dragit elen så skulle vi själva stå för kostnaden. Vi fick ett ultimatum att vi var tvungna att lämna lokalen om vi inte ordnade elen. Det var livshotande och risk för brand sa de, men vi hade inte råd eftersom föreningen består av pensionärer och pensionen kan inte klara sådana summor.

Vi fick ett prisförslag för att fixa det, av en firma på 65 000 kronor och en annan på 80 000. Men så fanns det en anhängig till en medlem som var elektriker, som kunde hjälpa till. Då behövde vi bara betala för material, så istället för 65 000 eller 80 000 betalade vi bara 9 200. Och det blev godkänt av hyresvärden.

När vi fick ultimatum att tömma lokalen blev det lite känslomässigt och obehagligt, och vi tittade på andra lokaler, men de var alla för dyra. Efter att elen har fixats så var vi väldigt välkomna igen. Det var kanske därför vi fick dispens på hyran.

Lokalen är gammal och det är en del problem med den, den behöver verkligen renoveras. Hembla har föreslagit renovering för 250 000 kronor. Redan 2015 skulle köket ha renoverats men vi vågade inte för om de renoverar kanske de höjer hyran.

Jag satt mig ner och räknade hur mycket vi betalat i hyra sedan år 2004, och det berättade jag för representanten för Hembla. Jag frågade hur mycket de har lagt ner på lokalen under den här tiden. Det var inte inte en enda krona. Men när de behöver investera 250 000 så läggs det på hyran.

De pensionärer som finns här i området är glada att det finns lokal här. Många har svårt att röra sig, så det är bra att de inte har så långt att ta sig. Och vi har aldrig haft problem med grannarna. På somrarna har vi till och med hög musik på gården, som på midsommar, då kommer grannarna och dansar runt stängen. De är så snälla och glada och vi är också glada och snälla.” •

Gemensamhetslokal Nidarosgatan 12 C, poesikväll.

HUSBY

Inget skulle saknas, 1972–1974

HUSBY BÖRJADE byggas 1972. Första inflyttningen ägde rum i april 1974. Stadsdelen var färdigbyggd under våren 1977. Av de 4 700 lägenheterna byggdes 4 400 hyresbostäder av allmännyttan, Svenska Bostäder, och omkring 900 bostadsrätter av HSB. Svenska Bostäder har senare sålt ca 1 600 lägenheter till en privat fastighetsägare, efter det har en serie försäljningar skett av detta bestånd.

Planeringen av Husby formulerades mot bakgrund av den kritik som fanns mot hur man hade planerat och byggt Tensta och Rinkeby. Kommunstyrelsen gav ett tydligt mandat till den projektledningsgrupp som skulle samordna planering och genomförande av utbyggnaden av Husby. En av de centrala delarna i detta mandat var kvaliteten och kvantiteten på den kommunala servicen, gemensamma lokaler och fritidsverksamhet.

”Aldrig förr och inte heller senare har det gjorts en sådan kraftsamling. Det fanns en stark politisk vilja att norra Järva skulle innehålla allt”, säger Sven Lorentzi kulturgeograf och stadsplanerare som ingick i projektledningsgruppen.

I Husby byggdes fyra stycken lek- och fritidscentrum, det gick omkring 1 000 lägenheter på ett sådant fritidscentrum. De låg som en friliggande byggnad i anslutning till en förskola, förutom det som lades i den restaurerade lantgården Husby Gård.

Lek- och fritidscentrumet hade en storlek som motsvarade en förskola med fem avdelningar. De var de stora gemensamhetslokalerna i området och de placerades i de parkstråk som finns in i Husby. De bekostades och drevs av Stockholms stad, genom parkförvaltningen och socialförvaltningen. Tanken var att de skulle fungera som mötesplatser över generationerna.

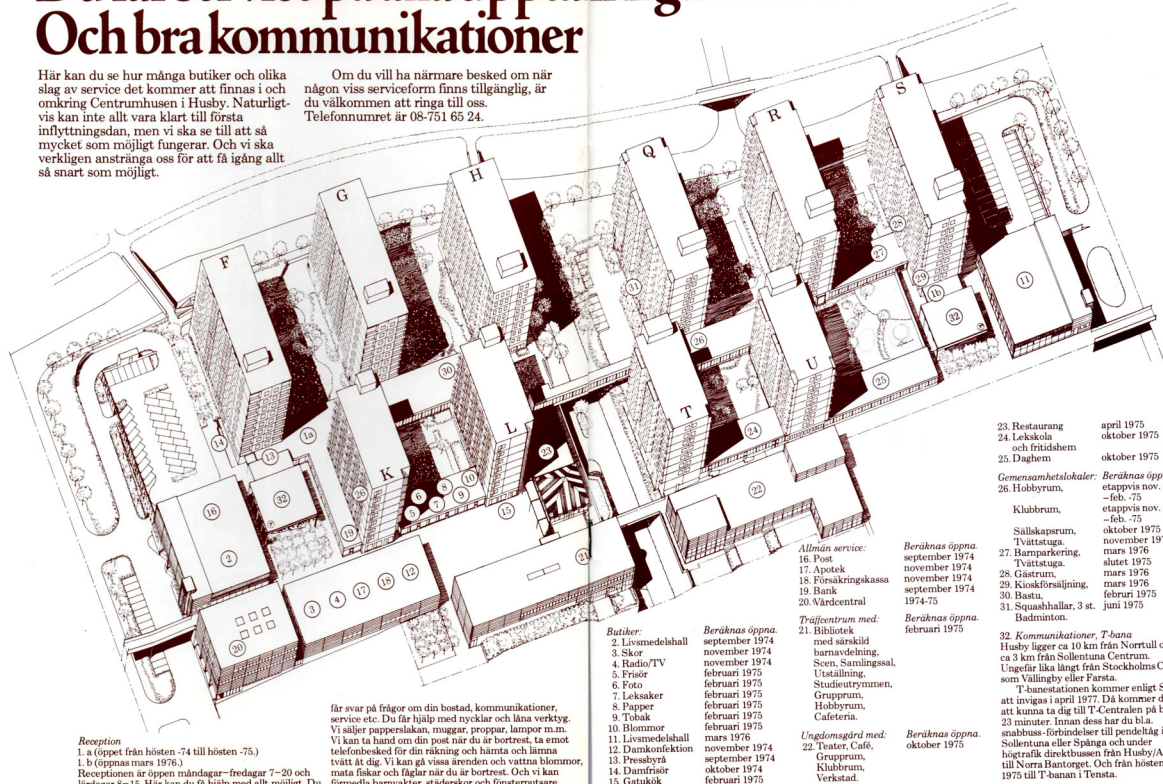
De var fritidsgårdar med kommunal personal men också som platser för föreningslivet att ha samlas i. Överhuvudtaget kan man i planeringen av Norra Järva se ett stort intresse av att samordna funktioner med varandra. I Kista och Akalla, som kom till strax efter, lät man till exempel skolans matsal också bli matsal för de äldre som bodde på de så kallade servicehusen.

Förutom lek- och fritidscentraler byggde, bekostade och förvaldade allmännyttan, Svenska Bostäder, friliggande

Du får service på alla upptänkliga sätt i Centrumhusen Och bra kommunikationer

Här kan du se hur många butiker och olika slag av service det kommer att finnas i och omkring Centrumhusen i Husby. Naturligtvis kan inte allt vara klart till första inflyttningsdan, men vi ska se till att så mycket som möjligt fungerar. Och vi ska verkligen anstränga oss för att få igång allt så snart som möjligt.

Om du vill ha närmare besked om när någon viss serviceform finns tillgänglig, är du välkommen att ringa till oss. Telefonnumret är 08-751 65 24.

Centrumhusen i Husby byggdes för att underlätta vardagen för fler.

Kvartersgårdar och träffcentrum för alla åldrar

■ Sven Lorentzi.

Träffcentrum och kvartersgårdar är två intressanta bitar i de kommunala verksamheter som introducerats i Husby och Akalla på norra Järfvafältet. I dessa anläggningar har olika verksamheter och förvaltningar samordnats och här kan alla kategorier av de boende i grannskapet träffas. *Sven Lorentzi* vid projektledningsgruppen för Norra Järfva berättar om verksamheten.

I en kvartersgård driver parkförvaltningen och socialförvaltningen tillsammans en öppen verksamhet med inriktning på alla åldrar. Hittills finns även en föreningsdriven gård. Som hörs av namnet vänder man sig i första hand till dem som bor närmast runtomkring gården. Det blir fyra kvartersgårdar i varje stadsdel. När Husby och Akalla är fullt utbyggda vid årsskiftet 1977/78 kommer varje gård i genomsnitt att ha 2 500 människor inom "sitt" område.

Två av kvartersgårdarna är inrymda i gamla restaurerade lantgårdar. Husby gård restaurerades under 1973 och stod färdig att ta emot de först inflyttande i Husby i mars 1974. Akalla by öppnades under 1975 och inflyttningen i bostäderna runt omkring pågår för fullt. För närvarande bor drygt 10 000 människor i Husby och Akalla.

Akalla by

Akalla by innehåller ett flertal byggnader som byggavdelningen har ställt i ordning för de olika verksamheterna. Göran Bergquist berättade om det här i förra numret av Vi på Fsk.

På bilden härintill syns den gamla ladugården som nu har blivit huvudbyggnad för kvartersgården. Parken har sin uteverksamhet framför byggnaden. Utelekplatsen är livligt använd av bland annat besökande daghemsgrepp.

I kvartersgården har man också djur av olika slag. De är ett verkligt uppskattat inslag. Ponnyhästar, getter, kaniner och

en saggas som snart skall grisa. Personalen på gården och medlemmarna i 4 H-föreningen hjälps åt med skötseln av djuren.

I verkstäderna jobbar man med keramik- och träarbeten av olika slag. Man satsar hårt på hantverksidan. Vidare har man en mängd olika aktiviteter som folkdans, barnteater, film, bordtennis, friluftsliv m.m. De kringboende besökarna skall i hög grad själva kunna vara med om att forma programmet på gården.

I den s.k. Mellangården har Spånga forminnes- och hembygdsförening fått en fast punkt. Gillet har tagit hit sina samlingar och har mötesverksamheten i huset.

Den byggnad som är svårast att utnyttja är faktiskt den gamla fina mangårdsbyggnaden med anor från 1600-talet. Rummen är inte så stora och inredningen är ömtålig. Men man hoppas på att pensionärerna i Akalla ska bli intresserade av lokalerna när vårsolen har smält bort den snö och is som under vintern har gjort det svårt för många äldre att ta sig fram till Akalla by.

Husby Träff

Husby Träff kan du se på tidningens omslagsbild. Träffen ligger i Husby centrum och invigdes i juni förra året. Mitt över torget ligger Husby bostadshotell med 320 pensionärsbalkonger och Husby Krog.

Alla tre stadsdelarna på Norra Järfvafältet får var sitt träffcentrum. Akalla Träff öppnar i dagarna och Kista Träff samtidigt med Kista centrum på våren 1977.

De olika anläggningarna är lite olika disponerade men huvudtanken är densamma.

I träffcentrum samlas olika grupper behov av samlingslokaler. Dels finns det så kallade allmänna samlingslokalbehovet, dels finns pensionärernas önskemål om större samlingslokaler vid bostadshotellen och dels finns högstadieskolans behov. De här behoven tillfredsställs nu i en anläggning som administreras av förvaltningsavdelningens samlingslokalavdelning.

I träffcentrum finns en stor samlingshall med plats för uppåt 300 sittande. Här kan man visa film, ha teaterföreläsningar, ha allmänna sammankomster, ordna dans och annat som kräver stora utrymmen. I de mindre salarna kan man bedriva studier och ha olika cirklar och möten. I varje träffcentrum finns expeditioner för ett par studieförbund. I Husby Träff har vidare det nybildade föreningsrådet för Norra Järfva sin expedition.

I Husby Träff och i de andra träffarna finns stadsbibliotekets filialer. Vidare har entrén utformats för att passa för utställningsverksamhet och cafeteria. I Husby Träff har cafeteria inte kommit till ännu, eftersom man inte tror att det finns tillräckligt underlag för den. Det finns ju en restaurang tvärs över torget.

I Akalla och Kista har lokalsamordningen gått ett steg längre än i Husby. Där ligger träffcentrum i direkt anslutning till högstadieskola och bostadshotell. Därför har den gemensamma restaurangen lagts i träffcentrum. Då går det också bättre att klara behovet av cafeteria i träffcentrum. I Kista och Akalla ingår även ungdomsgården i träffcentrumbegreppet.

■ I Akalla by är kvartersgårdens verksamhet i full gång. Här möts gammalt och nytt.

Kvartersgårdarna skulle vara lokala mötesplatser i stadsdelen, totalt skapades fyra stycken i Husby.

träfflokaler på gårdar i Husby. I anslutning till träfflokalerna placerades tvättstugorna. Totalt byggdes fyra sådana hus, kopplade till flera gårdar som fanns i närheten. Utöver dessa fanns på varje gård "rum för dammsugning av mattor, cykelrum samt en oinredd varmbonad lokal på 18 m², som hyresgästerna själva får bestämma användningen av."

Två hemkonsulenter, anställda av Stockholms stad, placerades i en lägenhet i Husby för att hjälpa de boende med konsument- och vardagsfrågor, som hur man skulle hänga upp en gardin, vilken dammsugare som var bäst att köpa.

I de så kallade Centrumhusen fanns också en ungdomsgård med teater, café, klubbbrum och verkstad. Liksom andra gemensamhetslokaler som "hobbyrum, klubbbrum, sällskapsrum", samt bastu, gästrum och squash- och badmintonhallar.

I centrumhusen placerades också en häpnadsväckande service för de boende i Svenska Bostäders alla hus. I en annons där den kände skådespelaren Sune Mangs stod med en monstera i ena handen och en fågelbur i den andra kunde man läsa vad som erbjöds de boende i som valde att flytta till Husby: "receptionen är till för att underlätta för dig som bor i Svenska Bostäders hus här i Husby/Akalla. Här finns folk som åtar sig att vattna dina blommor, mata fåglarna och fiskarna, ta hand om posten när du är bortrest. Vi hjälper dig att hitta barnvakten, städhjälpen eller den som vill putsa dina fönster. Det är här i receptionen som du bokar tid för bastu, squash och badminton. Hyr bollar, racket och handduk. Vi har också hand om nycklarna till kvarterets aktivitetslokaler. Här kan du låna verktyg,

köpa proppar och beställa gästrum för dina bekanta som hälsar på. Här finns vår "kraftkarl" som fixar det mesta. Spikar, borrar, lyfter reparerar osv. Husbys tusenkonstnär. Service kostar en slant. Ring och fråga! Det kostar bara telefonsamtalet."

Slutligen byggdes också ett stort kulturhus i stadsdelens centrum, Husby Träff. Husby Träff var kronan på verket i Husby satsning på det gemensamma, inspirerad av Kulturhuset i Stockholms centrum. Där fanns en teaterlokal och samlingslokaler för det lokala föreningslivet. Intill placerades också stadsdelsbiblioteket. Byggnaden med Husby Träff ägdes av Svenska Bostäder, men drevs till en början av Stockholms stad med en anställd kultursekreterare.

Man ville bygga det ideala, lokala, välfärdssamhället, programmerat för service och offentliga resurser.

Det gemensamma försvinner

På 1990-talet börjar många av de gemensamma tillgångarna försvinna. Hälften av alla fritidspedagogerna försvann. Många av gemensamhetslokalerna har idag stängt, men finns fortfarande kvar.

Maria Ärlemo, arkitekt och doktorand på KTH har studerat gemensamhetslokaler i Husby och hur tillgången har förändrats över tid. Hennes forskning visar att 80 procent av de lokaler för föreningar, träfflokaler, samlingshallar, grupprum, studierum, hobbyrum, klubbbrum, fritidscentrum, utställningslokaler och scener har försvunnit mellan 1977 och 2014.

Hennes intervjumaterial pekar på att orsaken till detta

är ideologiska skillnader inom kommunalpolitiken med ett starkare liberalt inflytande. Kommunen, eller kommunalt ägda bostadsbolag, skulle inte längre bekosta eller understödja vad som sågs som enskilda individers privata aktiviteter.

Det finns en stark känsla av förlust av gemensamma resurser i Husby och en stark vilja hos de boende att protestera och att skapa nya resurser eller återskapa det som fanns.

I ett uppdrag från Husbyrådet den 25 november 2021 kopplas behovet av gemensamma lokaler till gängkriminaliteten och otryggheten i området:

”Vi begär nu att våra stängda gårds- och fritidslokaler ska öppnas och civilsamhället ges bättre möjligheter att mobilisera mot brottsligheten. Det är uppenbart att ett en ensidig satsning på fler poliser, längre straff och övervakning inte löser nyrekryteringen till den gängkriminalitet som plågar våra områden och ökar den otrygghet som skapas i ett samhälle med underminerad och segregerad välfärd. Vägen till trygghet kräver på alla plan en helt annan politik för jämlika livsvillkor och social upprustning.

Grunden för all trygghet i samhället är trygga och goda uppväxtvillkor i sunda och säkra miljöer – alltifrån hemmet till skolan, bostadsområdet, arbetsplatsen och föreningslivet. Då är också civilsamhällets krav på öppna mötes- och fritidslokaler centrala.

Ett viktigt förslag i dagens akuta läge som borde vara enkelt att lösa är att de boende och lokala föreningar snarast återfår tillgången till de många idag stängda eller uthyrda gårdslokaler som är byggda för hyresgästerna men idag är stängda.

En väl organiserad tillgång till dessa skulle skapa helt andra möjligheter för grannar att mötas, lära känna varandra, stärka civilsamhället och skapa tryggare bostadsområden. Något som vore särskilt viktigt för barnen och de föräldrar som oroar sig för sina barns framtid.”

Man kräver tillbaka delar av det ambitiösa välfärdssamhälle som den politiska majoriteten en gång placerade i Husby. Idag förvaltas hälften av de här stängda lokalerna av allmännyttan, Svenska Bostäder, medan den andra hälften finns hos privata hyresvärdar som Hembla.

Sven Lorentzi minns i en intervju med Johanna Gustafsson Fürsth hur uppdraget såg ut i början av 1970-talet:

”Sju personer tror jag, satt på fastighetskontoret som var markägare och ledde och samordnade hela utbyggnaden av Husby. Då hade vi ett mandat att samordna inte bara exploateringsarbeten, dvs gator, vägar och att hus kom till där de skulle och enligt tidplan utan också innehållet i form av offentlig och privat service, skolor, kulturlokaler mm. Det var det som var nytt, att skapa ett samhälle. Vi fick det politiska mandatet.”

”Det finns en stark känsla av förlust av gemensamma resurser i Husby.”

Husby har varit en plats där föreningslivet alltid varit starkt, liksom organiseringen mot förändringar som man menar gör stadsdelen till en sämre livsmiljö. En av orsakerna till det är att de gemensamma platserna har funnits, som till exempel Husby Träff. En annan är att omsättningen av boende har varit mindre än i andra stadsdelar kring Järfvafältet. Det finns ett historiskt djup i stadsdelen. En hel del medborgare har bott i Husby sedan området byggdes och de har sett hela förändringen. De har tillsammans med yngre mobiliserat sig för att stoppa vidare förändringar men också för att återskapa det som fanns. En känd karaktär i stadsdelen är badhus-Gunnar som under tjugo års tid bland annat verkade för att det

De röda prickarna visar gemensamhetslokaler i kvarteren. De gula är tvättstugor.

badhus som fanns med i planerna för Husby skulle byggas. Med handskrivna uppkopierade lappar ledde han sin kamp. 1999 öppnade till slut badet.

Bland de organisationer som vuxit fram i Husby märks de engagerade PRO-föreningarna, ungdomsorganisationen Megafonen och Ort-till-ort, samt det medborgardrivna nätverket Järvarådet. Inte minst tröttheten inför alla de projekt som dragits igång för att ”lyfta” stadsdelen, där stora pengar har investerats men till begränsad nytta för de boende, har skapat en misstro mot det offentliga roll i stadsdelen.

När det så kallade Järvalyftet skulle genomföras 2007, som en tidsbegränsad åtgärd för att ge mer resurser till stadsdelen kritiserades det omgående för bristande förankring hos medborgarna. Det sågs som ett politiskt projekt som kom utifrån, utan insyn. På det första informationsmötet hade man meddelat att man avsåg att riva en tredjedel av stadsdelen för att bygga andra hus. De som skulle påverkas av de förändrade livsförhållanden som skulle bli resultatet av lyftet var inte medbjudna i processen. I protesterna mot Järvalyftet möttes såväl de lokala PRO-föreningarna som ungdomsföreningen Megafonen. Protesterna mot Järvalyftet tvingade Svenska Bostäder att förändra sin relation till medborgarna till en mer inkluderande.

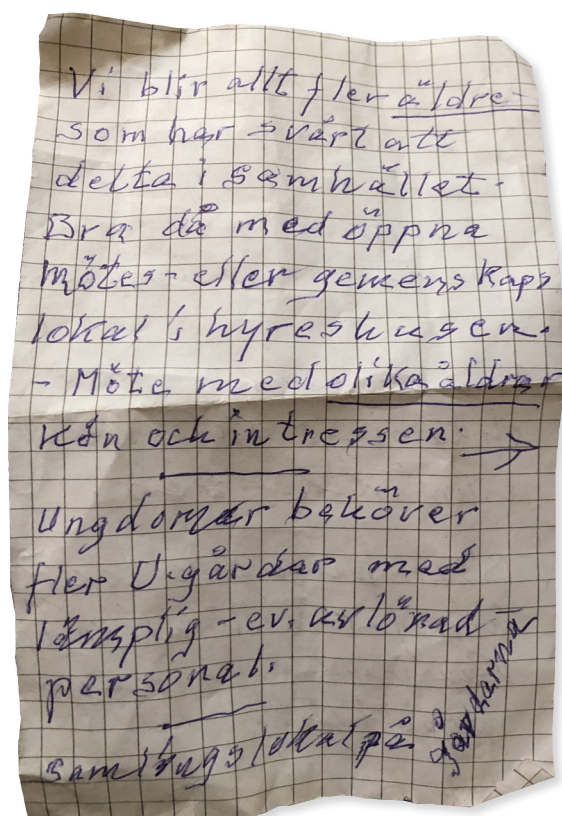
När Husby Strukturplan presenterades sommaren 2011 med förslaget att ta bort flera av de gångbroar som binder samman olika delar av stadsdelen blev protesterna också stora. ”Rör inte våra gångbroar” stod det på en av de banderoller som spändes upp på gångbron över Norgegatan. Nätverket Järvas Framtid ställde en soffa och bord och stolar samt ett soppkök på bron. Stödet för uppropet mot rivningarna kom också det bland annat från Megafonen och PRO i Husby-Akalla.

Nya former av organiserings

När vi träffade Inga Harnesk och Ulla Andersson på Folkets Husby, som båda bott i Husby sedan mitten av 1970-talet, mindes de båda ilska över rivningen av gångbroarna. Badhus-Gunnar skrev på en av sina lappar på en vägg i centrum: ”Varför måste Husby förändras? Låt människor som bor här få lugn och ro, det behövs dom nu efter alla år av på och ombyggnader på pågått här i vårt område. Lagg strukturplanen på hyllan sköt sen om befintliga byggnader och markområden varsamt” Under-tecknat ”Gunnar, 36 år i Husby.” Protesterna fortsatte under hela 2011 och så småningom stoppades förslaget, trafiksepareringen blev kvar.

I januari 2012 ockuperades Husby Träff inför hotet att det skulle flyttas. Ockupationen formulerades som en reaktion på själva flytten men också på hur stadsdelen i stort hade förändrats sedan 1990-talet. Också här var det uppenbart att det var flera generationer av Husbybor som engagerade sig, från Inga Harnesk och badhus-Gunnar till Ort till ort och Megafonen.

Husby Träff stängdes och byggdes om till kontor, idag är det ett call-center. Den roll som Husby Träff hade, och som byggdes in i den offentliga servicen när stadsdelen byggdes, har nu tagits över av föreningen Folkets Husby som har lokal i den gamla krogen. De hyr lokalen av Svenska Bostäder för 1,7 miljoner per år och drivs som ideell förening och medborgardriven mötesplats:

Inga Harnesks önskelista för Husby

”Styrelsen, valberedning och personalen i huset består av boende och personer med anknytning till området som alla delar ett gemensamt synsätt – att styrkan finns hos de boende.” Föreningen är medlem i Folkets Hus och Parker.

Hedvig Wiczell som är verksamhetschef på Folkets Husby formulerar det som att de är den ”icke-villkorade mellanrumsytan” i Husby. Det är en gemensam plats som många har som träffpunkt. Idag är 65 föreningar aktiva i huset. Ett tag under pandemin delade man ut matlådor till de unga som gick på gymnasiet och inte fick skollunch. Vid de skjutningar som ägt rum kring Järva har man blivit den plats som öppnas upp för att folk ska kunna samlas, en plats som täcker upp med krisstöd där staden inte hinner agera.

Man kan utläsa en intressant skillnad i hur de nya rörelserna kring det gemensamma ser ut jämfört med de gamla. De manifesterar olika syn på rättvisa. Maria Årlemo konstaterar att när stadsdelen byggdes präglades det av en önskan att utjämna skillnader, hon kallar det ”fördelningsrättvisa”. Med hjälp av statliga lån erbjöds till exempel en stor mängd bostäder och tillgång till gemensamma lokaler av likvärdig kvalitet till en mängd medborgare. De renoverings- och ombyggnadsprojekt som funnits senare har, menar hon, präglats av en processorienterad syn på rättvisa. Här finns idéer om dialog och deltagande som en del, även om flera av dem har kritiserats för sin brist på egentlig dialog och verkligt deltagande. Efter det har ytterligare en syn på rättvisa framkommit som bygger på en tolerans för olikheter, manifesterad bland annat i Folkets Husby och det starka föreningslivet. Här söker man en mångfald av röster och identiteter, med fokus diskriminering, rasism och ett lokalt erkännande på platsen. •

PLÖJAREGATAN 36

Mitt emot Lekladan, Lambohov

Birgitta och Anders Vinnersten

På Plöjaregatan 36 i ett av kedjehusen i Lambohov som kallas "muttrarna" bor Birgitta och Anders Vinnersten. De har bott här sedan området var nytt – 1980 – och bor fortfarande kvar. Vi träffar dem i deras kök, som ser exakt likadant ut som det gjorde när de flyttade in.

Från deras vardagsrumsfönster ser man lekladan, den stora samlingslokal som byggdes för dagbarnvården och de boende i närområdet. Det är en av sammanlagt sju leklador i Lambohov. På gården fanns också en så kallad hemvist, som fungerade både som daghem för barnen på dagarna och som samlingslokal för de boende på kvällar och helger. Idag driver kommunen dagverksamhet och fritidsverksamhet i lekladan och i hemvisten på Plöjaregatan 28 sitter en del av kommunens administration. Ingen av lokalerna är längre tillgängliga för de boende i området.

Birgitta:

"Vi bodde i lägenhet i Ryd när vi läste om planerna för det nya bostadsområdet i Lambohov. Det här var intressant, tänkte vi. Här flyttar vi in i de här sexkantiga kedjehusen, intill bor Stångåstadens lägenhetsbarn och här finns bostadsrätter. Det kommer bli blandat. Och vi kommer att ha gemensamma hemvister och lekladan där alla kan samlas.

I skolan fanns det insprängt klasser för barn med funktionsnedsättning. Man fick lära sig att människor var olika, den tanken fick mig att nappa. Det var inte så de saluförde husen här, men vi visste att det var så. Det var lite nytt, det var ett experimentområde. Det fanns solceller på taken, de pratade om ett colloseum i mitten, som en amfiteater. Den blev aldrig av.

Men det var inget vanligt hus, ingen vanlig plats, jag tror vi lockades av det. Vi kom lite grann från hippie-rörelsen, det hade varit en del demonstrationer, tankar på alternativa sätt att leva."

Anders:

"Som att de vävde in Claes-Göran. Claes-Göran bodde i en liten lägenhet mot samma gård som våra hus. Han behövde stöd, han hade problem med alkohol och hade bott i Skäggetorp tidigare men fick nu via socialförvaltningen en lägenhet här. Han fick då stödfamiljer här i husen, från början var det Niklasson och Bergström. De höll kontakten med honom men han lärde känna alla. Varenda unge kände Claes-Göran, han kunde vara lite burdus men ingen var rädd för honom. Han var med oss i lekladan när det hände saker, han höll sig nykter då och han blev materialförvaltare i korplaget i fotboll. Det var roligt att se honom.

När vi var bortresta gick vi till Claes-Göran, då kollade han posten och vattnade i trädgården. Han var som en lokaltidning, han visste allt som hände. Längre bort fanns en annan särling, han bodde också i en stödlägenhet, han hette Gunnar, han skrev poesi. Ibland dök en dikt upp i tidningen annars skrev han ut häften som han sålde i området.

Leklada, Plöjaregatan

Birgitta:

”Hemvisten var daghem på dagarna, våra yngsta barn gick där. Hemvisterna var små, som en större lägenhet därför fanns lekladan. Personalen kunde ta barnen dit för olika aktiviteter. Det fanns snickarum, målarrum, en stor hall för lek och gymna. Nyckeln till lekladan gick runt, en av familjerna i området hade den. Vi hade vävning, disco, bordtennis, innebandy eller fotboll. Det var för alla här i vår del av Lambohov, jag tror aldrig den stod tom. Han som skötte om den hade ett litet kontor där. Det var en sån suverän tanke. När ungarna inte hade något att göra sa de: ”Vi drar ner till ladan!”

Det var intensivt och mycket gemensamma aktiviteter i början. Vi hade mycket med varandra att göra, både vi i kedjehuset och de i hyresrätterna och bostadsrätterna på andra sidan. Det var många barn i området. Det bidrog till liv och rörelse. Hyresrätter var allt ifrån ett rum till fem rum. Flera av de i hyresrätterna bodde kvar nästan lika länge som vi”.

Anders:

”Men sedan ändrades det, kanske på 1990-talet, barnen växte upp och flyttade hemifrån och det blev mindre och mindre att ladan användes och så fick vi veta att den skulle stänga. Nu är det fyra familjer kvar som bodde här när vi flyttade in. Det är vi, Carlsson och Eva längst ut på hörnet och Bengt. Vi firade fyrtio år här, vi satt i carporten och åt kräftor. På den tiden när vi flyttade hit

var alla engagerade. Hur mycket tävlingar hade vi inte? 24-timmars på cykel, skidtävlingar, disco. Man kände att alla hade samma tankar kring varför de bodde här. Alla hjälpte varandra. Parkeringen här ute var tennisplan.

Vi visste allt om varandra. Den vita bänken som står här utanför på gården, vi kallar den för ljugarbänken. Den har vi byggt själva. Där ses vi med en kaffekopp. Det kommer alltid någon om man sätter sig där. Det blev Claes-Görans projekt den där bänken, han skötte blommorna som vi planterade i cementrören som bänken står på.”

Birgitta:

”Om du skulle fråga mig om visionen, idén om Lambohov förverkligades så skulle jag svara ja.” •

Hemvist, Plöjargatan, Lambohov

Ljugarbänken

BYGDEGATAN 349

Leklada, Lambohov

Weine Johansson

Weine Johansson tar med oss runt i den del av Lambohov som byggdes av HSB. Han är ordförande i föreningen. Det är en blandning av tvåvånings radhus med marklägenheter och högre flerfamiljshus kring ett antal gårdar. Små gångvägar slingrar sig fram mellan husen. Föreningen bildades 1978 och består av 192 lägenheter som stod inflyttningsklara 1981–82. Wine visar oss de gemensamma lokalerna, två fristående samlingslokaler kombinerat med tvättstuga och en som är en före detta leklada, en ståtlig byggnad med dubbel takhöjd på Bygdegatan 349. Ladan har nyligen byggts om för att hyras ut till en skola för barn med särskilda behov. Föreningen har kvar en mindre lokaldel och en bastu i lekladan. Föreningen har även ett övernattningsrum med toa och dusch som de boende kan hyra i en avskild del av ett slags områdeskontor där förvaltaren arbetar.

Leklada, Bygdegatan 349

En träfflokal med tvättstuga och en övernattningslägenhet vid Fastighetsskötarens hus.

Lekladan

Weine:

”Vi har två lokaler plus en del av lekladan. Den var ju stor förut, vi brukade ha mogendans där i den stora gymnastiksalen, men nu har den byggts om. Vi byggde ett loft i det som var den höga gymnastiksalen så att de skulle kunna ha skolverksamhet i två våningar.

Men vi har bastun kvar, det är damer på tisdagar och herrar på torsdagar. Det är lite sorgligt att ladan försvann, men det var inte så många som använde den längre. Och samtidigt är det pengar in, några hundra tusen per år på ett tioårigt kontrakt med Lejonfastigheter. Det säger man inte nej till. Kommunen hörde av sig till oss och sa att om vi lät bygga om den så skulle de hyra den.

I de mindre lokalerna är det mer gemensam verksamhet. Vi har haft ost- och chokladprovning med Norins ost, hjärt- och lungräddnings kurser, en bokcirkel och sitt-gympa. Det finns en bokhylla här för att byta böcker. Medlemmarna hyr också lokalerna för privata fester. Och så ligger tvättstugan i de här lokalerna, så alla använder dem på olika sätt. Användningen av de gemensamma lokalerna är i princip lika för de som bor i flerfamiljshusen och i radhusen.

Sen har vi ett övernattningsrum som man kan boka. Standarden är enkel, men det är populärt när man har gäster.” •

LAMBOHOV

Socialtjänsten bygger stad, 1979–1984

STADSDELEN LAMBOHOV i Linköping planerades under andra hälften av 1970-talet. De boende flyttade in mellan 1979 och 1984. Stadsdelen är formad och planerad kring en idé om social omsorg som fick namnet "Linköpingsmodellen". Modellen utformades av socialtjänsten i Linköping utifrån en idé om att stärka det sociala nätverket och ge förutsättningar för ökad gemenskap mellan de boende.

På många sätt är de här idéerna en bild av tidsandan. Under 1960-talets sista år hade efterkrigstidens stads- och bostadsbyggande börjat att kritiserars. De gemensamma problem som man uppfattade i städerna, och kanske framför allt i de nybyggda stadsdelarna, stavades isolering och lösningen hette gemenskap.

I tidskriften Arkitektur redan 1966 skriver Sonja Åkesson texten "Gud bevara mig för Hässelby strand". Det är en skildring från Persikovägen 38 i Hässelby där hon bodde i fem år som hemmafru med tre barn:

"I Hässelby, Jorden, går en pilotfru
och vet inte varför hon gråter.
Himlen är hög här, i skymningen,
en fjärran sorg
och människorna är som bortkastade"

Åkesson förklarar dikten: "Den ensamhetskänsla som jag försöker förmedla i dikten kunde särskilt i skymningen, under den stora himlen, nedanför de höga, stängda husen, utveckla sig till ett tungt vemod för att inte säga svärmod" och hon kommer med ett förslag till lösning: "Det man främst måste komma åt är, tror jag, isoleringen och likriktningen".

En skarp kritik av tidens nya idéer formulerades av den framväxande kvinnorörelsen. Den kvinnorörelse som hade mobiliserats sedan 1960-talet började under 1970-talet bli synlig i krav på den byggda miljön.

1968 bildas Grupp 8 och 1969 kom Carin Mannheimers intervjubok *Rapport om kvinnor* ut, där Mannheimer själv chockades över hur många kvinnor som levde under "så mycket tvång och förtryck". Slutsatsen blev, skriver Ebba Witt-Brattström i sin bok *Stå i bredd* att "kvinnors frigörelse krävde samhällets förändring i stort" och att utbyggnaden av de nya förstäderna innebar "en segregering som drabbade kvinnorna".

1973, kommer boken *Samhem – en bok om mänsklig miljö i mänsklig skala* av författaren Ingrid Sjöstrand. I den beskriver hon en ny vision om samhälls- och bostadsbyggandet som hon kallar Samhem – ett mikrosamhälle med bland annat små blandade gemenskaper istället för stora "sorthem". Hon formulerar här alternativ till det hon kallar "kategorilivet" – isolerade bostadsområden. Hon vill se komplement till privatbostaden för familjer, storfamiljer och ensamstående i grannskapet. Det hon skissar på är "det gamla närsamhället återupprättat i moderna

miljöer – och utan den gamla auktoritära strukturen".

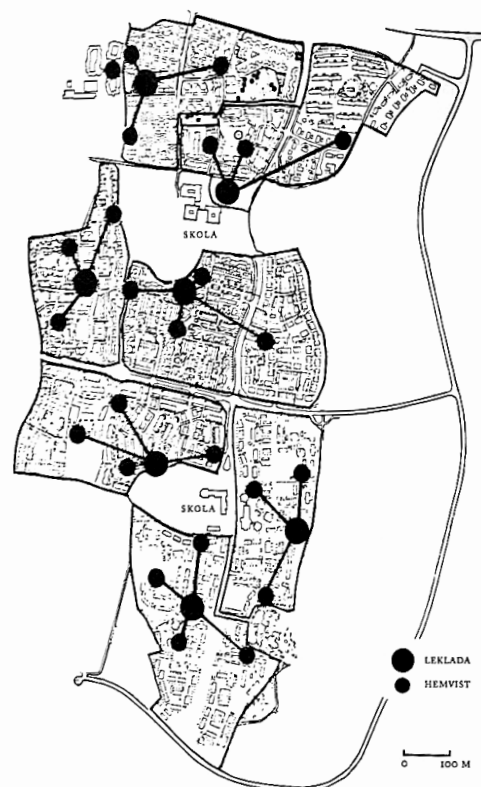
"Samhem" är, skriver hon, något mer än en stadsdelslokal, det är "brukarnas gemensamma hem dit man kommer för att man känner sig hemma där".

Det finns en rörelse i skiftet mellan 1970- och 1980-tal som konkret börjar formulera en ny arkitektur – och intrycket är att det är ett akut behov av förändring som driver frågan framåt.

1979 hålls en konferens i Kungälv med temat "Bygg och bo på kvinnors villkor". I en skrift däriifrån konstateras att "vi för att komma loss från ensamhetens trender, behöver stärka de sociala kontakterna på 'mellannivån', mellan familjen och det stora samhället".

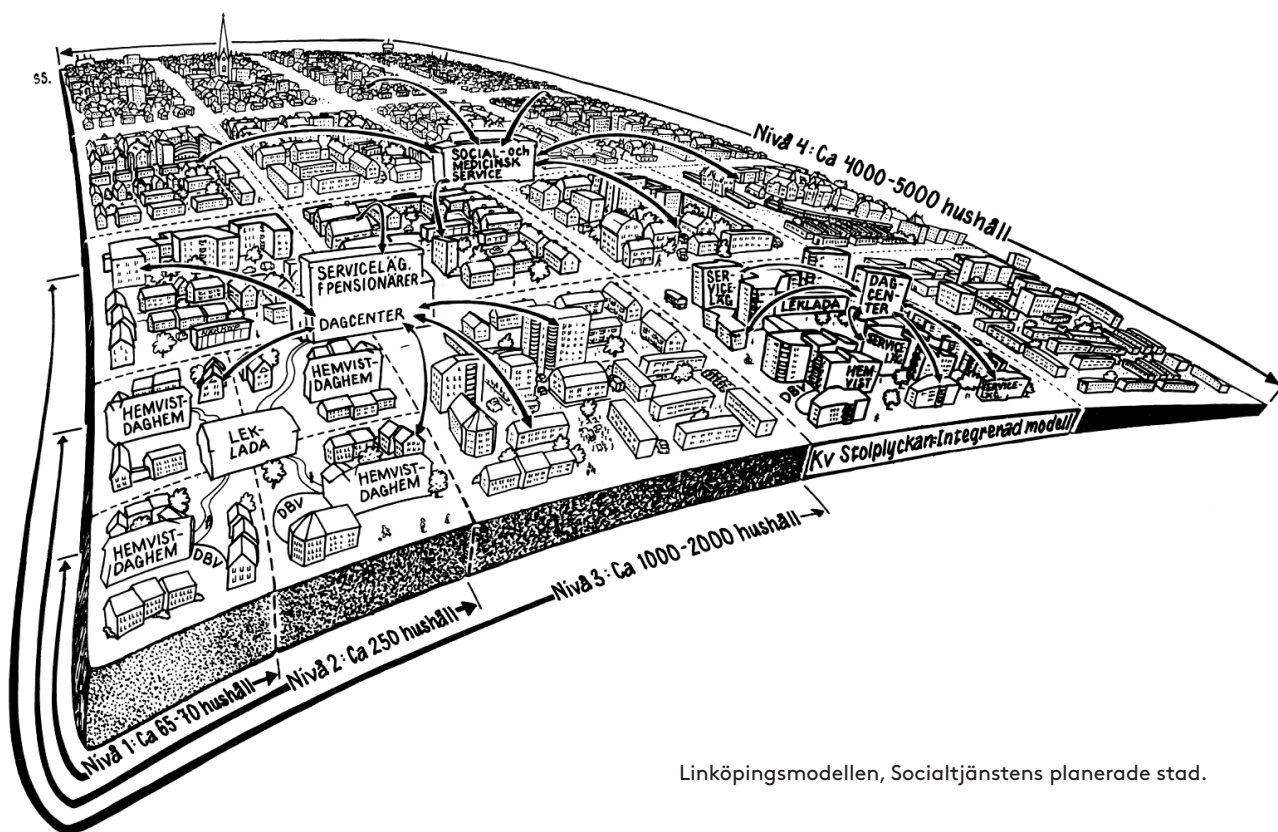
1980 arrangerades en utställning av Sveriges Arkitekters Riksförbund i Stockholm som fick namnet Boplats 80. Arkitekten Jon Höjer, som sedan skulle komma att vara en av arkitekterna bakom Lambohov, fanns med här och formulerade sin idé om den mer lokala, intima, "boplatsen", den plats som finns närmast hemmet, stadsdelar skulle formas kring den, inte kring ett mer avlägset större centrum.

78 • Exemplet Lambohov

FIGUR 4: 4
UTBREDNING AV LEKLADOR OCH HEMVISTER I LAMBOHOV

Översiktskartan som visar placeringen av leklador och hemvister i Lambohov.

Linköpingsmodellen, Socialtjänstens planerade stad.

1982 skrev Kvinnors Byggforum ett manifest som man gav titeln *Det gäller vårt liv*: "Hela bostadsområdet borde vara en levande plats för alla åldrar och utrymmena mellan husen borde uppmuntra till gemenskap mellan de boende."

Kulmen nåddes när den nationella bostadsmässan i Upplands Väsby 1985 fick den tematiska rubriken *Bygg för gemenskap*. I katalogen till utställningen skriver chefen för bostadsdepartementets planenhet Birger Åström: "Ett bostadsområde kan utformas så att trygghet och hemkänsla ökar. Byggnadernas inbördes placering, utemiljöns utformning, placering av gemensamma lokaler, sättet att arrangera entréer, lekplatser, sittbänkar, odlingslotter mm kan göras med avsikt att underlätta för människorna att få kontakt och uppleva ombonad, känna samhörighet och trivsel".

Gemenskapen skulle byggas fram, isolationen brytas.

Det är i denna idémässiga jordmån som Linköpingsmodellen utformas och Lambohov byggs. Men den är trots sin tidsmässiga typiskhet ändå relativt unik. Inte minst genom att hela stadsbyggnadsprojektet Lambohov drivs av socialtjänsten.

Det hade under 1970-talet växt fram en ny sorts socialarbete som kallades grannskapsarbete, där man till skillnad från tidigare betraktade hela grannskap istället för bara den enskilda medborgaren. Framför allt hade detta skett i stadsdelar som hade sociala problem, som Rosengård i Malmö eller Midsommarkransen i Stockholm. Metoden kom att bli vanligare och vanligare under 1970-talets gång.

Linköpingsmodellen

Linköpingsmodellen är en modell som styrs och förvaltas till stora delar från socialtjänsten, från det offentliga samhället. Modellen man tar fram är en stadsbygd planerad

utifrån socialtjänstens idéer. Det är en schematisk modell där just de gemensamma lokalerna blev helt centrala, kanske mer centrala än de någonsin varit i svenskt stadsbyggande.

Den kommunala barn- och äldreomsorgen sprids i den här modellen ut på mindre enheter i bostadsbebyggelsen. Det finns ingen direkt synlig skillnad mellan vad som är bostäder och vad som är verksamheter. De här omsorgslokalerna ska samtidigt samordnas med de boendes fritidsaktiviteter. I sin studie av Lamböhov från oktober 1987 skriver sociologerna Cecilia Henning, Mats Lieberg och Karin Palm Lindén:

”Tanken med modellen är att skapa närhet mellan institutionerna – deras lokaler och personal – och de boende och på så sätt ge bostadsområdet ett tillskott på resurser. Detta ska i sin tur stärka det sociala nätverket och stimulera de boende till ökad gemenskap.”

I denna idé finns en föreställning om det goda lokalsamhället i en stadsdel som ska vara ett "miniatur-samhälle", en stadsdel som är demografiskt, etniskt och socioekonomiskt blandat. Socialtjänsten i Linköping formulerade 1974 ett antal bostadssociala mål, bland dem märks:

- En allsidigt sammansatt social struktur, såväl åldersmässigt som socioekonomiskt.
- Tillfredsställande bostäder till skäliga kostnader.
- Ett bostadsutbud som tillgodoser även speciella sociala bostadsbehov i icke segregerade former.
- Ett tillräckligt och väl lokaliserat utbud av sociala och kulturella serviceanordningar, fritidsaktiviteter, lekområden och rekreationsområden.
- En fysisk miljö, som främjar kontakt och gemenskap och ett mångsidigt socialt liv.

Man formulerar också vad det är för ett samhälle man vill bygga, man kan fortsatt notera att det inte är stadsbygg-

nadskontoret eller ens politiken som formulerar dessa tankar utan socialtjänsten och då kanske framför allt dess dåvarande chef Thore Andersson:

”I bostadsområdena kan vi mötas på någorlunda lika villkor. Inom socialtjänsten i Linköping använder vi oss i ökad utsträckning av ”boplatsen” som en plattform i en strävan att förstärka de ofta svaga sociala banden människor emellan. Socialtjänstens resurser finns (eller snarare borde finnas) i nästan alla bostadsområden. En decentraliserad organisation ökar dessa möjligheter. Genom att vi använder våra resurser på ett nytt sätt – öppen, uppsökande, i nära samarbete med de kringboende – kan vi bidra till att stimulera det sociala livet i bostadsområdet.”

Så hur skulle det här organiseras rent planmässigt i Lambohov?

Leklador och hemvister

Den traditionella förskolan som hade flera avdelningar har här delats upp till flera mindre enheter i bostadsbyggelsen. Man kallar dem hemvister och de ligger i anslutning till bostadshusen på en gård. På varje hemvist går 20 förskolebarn, varje hemvist omges av 60–70 lägenheter. På kvällar och helger kunde de användas av de boende. Hemvisterna skulle, kunna omvandlas till lägenheter om antalet barn minskade, för att sedan bli hemvister igen vid behov. En elasticitet, en öppenhet för en förändring i stadsdelen.

Till fyra ”hemvistdaghem” byggs en gemensam aktivitetslokal som kallas leklada. Lekladan är ungefär 350 kvm och förvaltas av socialförvaltningen. Den används framför allt av den kommunala barnomsorgen, som komplement till de små hemvisterna, men på kvällar och helger

kan ladan användas av föreningar och de boende.

I och med att de boendes kunde spontanboka och utnyttja lekladornas lokaler och utrustning, fick personalen i lekladorna möjlighet att rekrytera frivilliga familjer som värdfamiljer. Dessa värdfamiljer kunde sedan ansvara för lokalerna på kvällar och helger. Så småningom uppstod ett rullande värdskap där man fördelade ansvar för nycklar och ordningsfrågor bland de som bodde i närheten. Det visade sig också att det här systemet med värdfamiljer ökade boinflytandet i de lokala grannskapen.

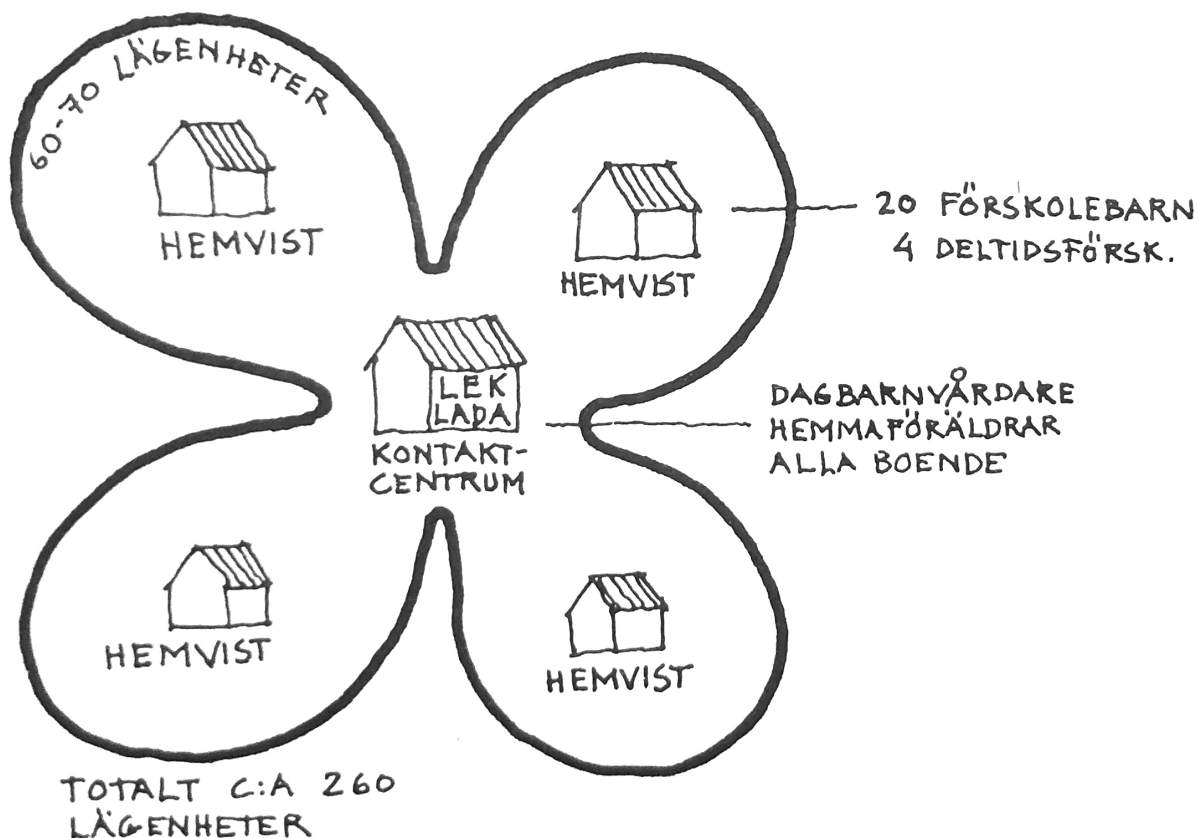
”Inom socialtjänsten i Linköping använder vi oss av ’boplatsen’ som en plattform i en strävan att förstärka de ofta svaga sociala banden människor emellan.”

Thore Andersson chef socialtjänsten

Lekladorna innehöll gymnastiksal, snickarverkstad, målarrum och ”andra utrymmen för kreativ verksamhet”. Dessutom finns personalrum, caféutrymme med pentry. Det byggs sju leklador i Lambohov och det går omkring 250 hushåll på varje leklada.

Förutom detta så fördelas också äldreboendena ut över hela stadsdelen i mindre enheter i närheten av andra boende.

Det inrättas också en modell för individer med särskilda sociala behov, som placerades i så kallade ”grannansvarslägenheter” där 12 familjer skulle ta hand om 3 andra personer eller familjer med särskilda behov. Man kallade

Till varje leklada kopplades fyra hemvister.

det ”utvidgat grannansvar”. Det innebar att det vid tre bostadsgårdar byggs fem lägre lägenheter med en gemensam entré mot gården. Fyra av hushållen skulle fungera som stödhushåll åt det femte, som kunde ha någon form av ”handikapp”, såsom ”social isolering, språkproblem, fysiskt handikapp”. Någon skriftlig reglering av stödfamiljernas skyldigheter eller ansvar gentemot den femte grannen förekom inte, inte heller någon ekonomisk ersättning. Tanken var att uppmuntra grannansvar, grannkontakt, att ”frammana den gode grannen”.

I en sin uppföljande studie av Lambohov konstaterar Cecilia Henning och Mats Lieberg att det här systemet med grannansvar trots en del problem där några stödfamiljer ville backa ur blev framgångsrikt. Den sociala isoleringen bröts för en del, i ett fall konstaterades att en av de som fick stöd kunde minska sitt alkoholmissbruk och i ett annat att starka relationer med grannarna kunde utvecklas.

Enligt de undersökningar som Mats Lieberg, Cecilia Henning och Karin Palm Lindén gjorde och presenterade 1987 så ”utnyttjas lekladorna flitigt, drygt en tredjedel av Lambohovsborna utnyttjar lekladorna regelbundet. Varje leklada har i genomsnitt cirka 500 besök i veckan.”

De studerar också vilka som deltar och hur det har påverkat gemenskapen och kan konstatera att den gemenskap som man eftersträvat tycks ha uppnåtts även om det tycks som att det är de redan starka grupperna som gynnats av de resurser som det offentliga har tillhanda-hållit, samtidigt ”är den offentliga myndighetens närvaro ändå en garanti för att även de svaga grupperna får vara med i gemenskapen.” Och det knyts vardagliga spontana kontakter genom de gemensamma lokalerna:

”Om vi ser till de ytliga och mer svaga vardagskontakterna finner vi att lekladornas och den sociala omsorgens betydelse trots allt är ganska stor i området. /.../ Barnomsorgens lokaler och utemiljö blir /.../ som avsikten var en viktig arena för mera spontana och opretentiösa kontakter.”

I det här skedet av projektet så verkar de offentliga myndigheternas roll och närvaro vara av godo. Den småskaliga offentliga verksamheten kan forma lokala nätverk.

””Samhällets och de offentliga myndigheternas roll bör vara att ställa lokaler och sociala verksamheter till förfogande. Sedan skall föreningar och enskilda boende kunna vara med och ta ansvar”, ”

”Samhällets och de offentliga myndigheternas roll bör vara att ställa lokaler och sociala verksamheter till förfogande. Sedan skall föreningar och enskilda boende kunna vara med och ta ansvar”, konstaterar man. Genom att finnas i den lokala miljön kunde socialtjänstens personal också tidigt identifiera och fänga upp problem och frågor som sedan kunde hanteras inom andra områden.

I en artikel i tidskriften *Arkitektur* 1983 frågar sig en av sociologerna som studerar Lambohov, Mats Lieberg, om

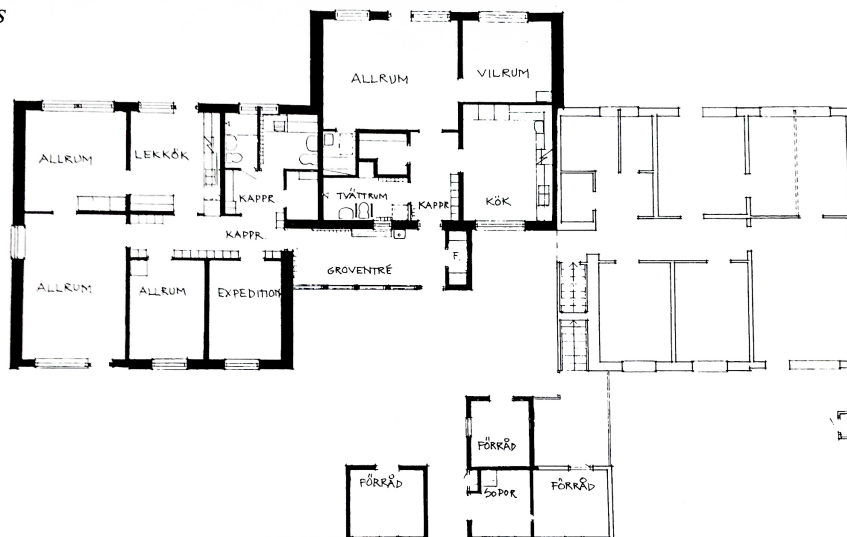
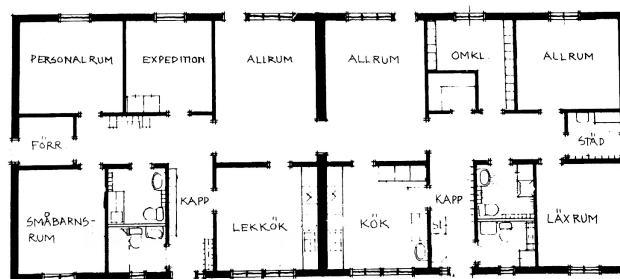
Leklada som idag används som kommunalt dagcenter.

alla dessa insatser för ett samhälleligt engagemang i människors dagliga liv leder till en bättre social omsorg eller i själva verket till en ”ökad kontroll och insyn från samhället och myndigheternas sida och därmed passivitet”. Det går en tunn linje mellan omsorg och kontroll.

Det finns flera olika fröer till Linköpings socialtjänsts modell för samhällsbyggnad. En inspiration var arkitekten Jon Höjers idé om boplatser, den lilla platsen runt bostaden, manifesterat bland annat i utställningen *Boplatser 80* i Kungsträdgården 1980. Jon Höjer kom att utveckla denna idé i samtal med socialchefen i Linköping Thore Andersson och den dåvarande chefen för bostadsbolaget Stångåstaden John Bohlin. Genom forskning, vetenskaplig kunskap och teorier kunde socialtjänsten också stärka sin roll som samhällsplanerare. Man hade en hög legitimitet som bärare av framtidens samhälle. I bakgrunden fanns också arbetet en ny socialtjänstlag som kom att träda i kraft 1982 som betonade vikten av socialtjänsten som drivande i samhällsplaneringen.

Det finns stora förhoppningar knutna till den här relativt ingenjörsmässiga och uppifrån- och-ner-planerade stadsbyggnadsmodellen. Man önskade genom denna fysiska planering och dessa faktiska lokaler, nycklar i händerna på de boende, stödfamiljer mellan de boende, skapa förutsättningar för ansvarstagande gemenskap, medinflytande och solidaritet mellan människor.

Det låter utopiskt, och kanske var det utopiskt. För när samhället förändrades och kanske framför allt när kommunens syn på samhället gjorde det så skulle det visa sig att Lambohov inte kunde leva vidare som tidigare.

Hemvist i gårdshus*Hemvist i radhus***Fig 6:3 Hemvister i Lambohov. Planer****Planritningar för hemvister**

Det som är kärnan i att Linköpingsmodellen blir genomförd är att de här frågorna har varit politiska. De har drivits i planerings- och budgetprocessen och blivit en del av driften. Det är inte förändringar som sjösätts i pilotprojekt utan förankras i verksamheten.

Alla resurser ligger i händerna på de som driver kommunen, i deras syn på driften. Det är en tjänstemanna-styrd stadsdel. Socialtjänsten har i det närmaste en monopolställning vad gäller det lokala området. Förändras socialtjänsten och dess uppdrag, så försvinner förutsättningarna för leklador, hemvister och stödfamiljer.

Och det var vad som hände.

Förändring över tid

1997 återvänder Cecilia Henning och Mats Lieberg till Lambohov. Det har då skett en förskjutning av ansvaret i stadsdelen. Det offentliga har dragit sig tillbaka:

”De förändringar som socialtjänsten i Linköping genomgått under den senaste femtonårsperioden är en tydlig illustration av det trendbrott som genomsyrar den svenska välfärdspolitik. I början av åttiotalet betraktades Linköping som en spjutspetskommun när det gällde att finna former för socialtjänstens medverkan i samhällsplaneringen. Under nittioalet har samma kommun genomdrivit ett mycket konsekvent exempel på en marknadsorienterad organisationsmodell där valfrihet och kostnadseffektivitet blivit viktigare mål än att se

socialtjänstens ansvar som samhällsbyggare och nätverksutvecklare.”

Ansvaret på området och dess sociala- och gemenskapande liv flyttas nu över till de enskilda hushållen och frivilligorganisationerna, såsom kyrka och idrottsföreningar. Civilsamhället får kliva in i tomrummet i det som nu är ”en politikerstyrd marknadsliknande modell enligt en beställar- och utförarorganisation, där socialtjänstens roll tonas ner”.

Synen på de gemensamma lokalernas nytta förändras nu. När området byggdes fanns de för att så småningom fyllas med innehåll utifrån de lokala önskemålen. Nu blir de istället en del i den nya beställar- utförarorganisationen. Det blir då viktigare att de utnyttjas maximalt. Leklador som varit öppna resurser i området blir tydligare en del av den traditionella barnomsorgen. En enhetschef inom barnomsorgen beskriver förändringen mellan 1980 och 1993:

”Det var en suverän modell tycker jag, ur barns och familjers synvinkel. Det kostar naturligtvis. Men det skulle varit en ännu mer suverän modell i dag när så många familjer lever så utsatta med arbetslöshet och andra problem. Genom den öppna verksamheten kom hemmaföräldrar till ladan och vi fick en informell kontakt med dessa familjer. Jag kände tex en farmor som passade en pojke som hette Pelle när han var liten. Jag visste när det var läge att erbjuda pojken plats i en av våra gymnastikgrupper, och när det var dags för honom att börja i 6-årsverksamheten.

Denna informella kontakt och kunskap om de boende, som också utvecklades kring kaféet, existerar inte längre.”

Det här är en politisk förändring, som visar på sårbarheten med en modell så förankrad i en enda organisation och uppifrån och ner. Där de lokala aktörerna tidigare hade kunnat stödja sig mot det offentliga, genom lokaler och resurser, fick de nu klara sig själva. Många av dem förlorar också sina lokaler som istället blir den del av den kommunala verksamheten. Den samlande instans som funnits för att samordna den lokala gemenskapen, när-samhället, försvinner också. Nätverksbyggaren socialtjänsten har försvunnit och tagit med sig sina lokaler.

Lekladorna som 1986 var flitigt använda är 1996 inte alls lika aktiva. Demografin i området har då förändrats. Barnen har vuxit upp, behovet av barnomsorg minskar och spontanbokningen av lekkladorna har upphört. Med det minskade också kontakten med de boende och etableringen av värdfamiljer. 1996 finns det bara en lekklada som har en värdfamilj och personalen menar att det är svårt att motivera de boende att ställa upp. Det får

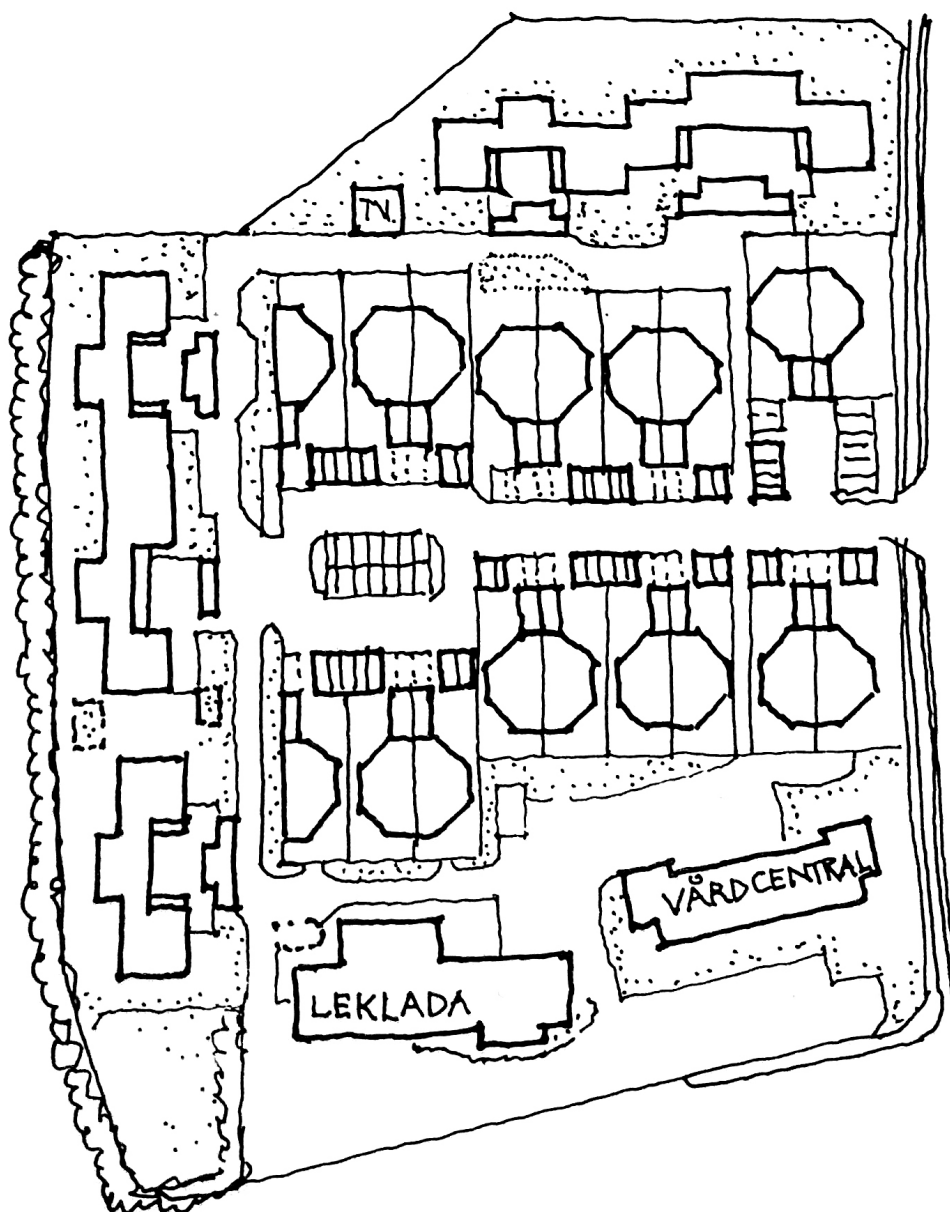
till följd att boendeinflyttandet av dessa gemensamma platser minskar. I förlängningen ska det visa sig att lekkladorna från och med då, 1996, glider lokalsamhället helt ur händerna.

När vi besöker Lambohov hösten 2021 finns det bara en tredjedels lekklada (HSB:s) som fortfarande är kopplad till de boende. Alla andra rymmer olika kommunala, slutna verksamheter.

Även hemvisterna har omvandlats, men mer sällan till lägenheter som det var tänkt ursprungligen, utan till verksamheter. Resurserna som tillskapades i Lambohov har successivt försvunnit.

Men då, 1996, vid en kartläggning av de sociala nätverken i Lambohov så kan man konstatera att det man kallar förekomsten av ”svaga band” är fortsatt stor. Lekkladorna har visat sig viktiga för framväxten av just dessa vardagliga sociala kontakter.

I och med att de nu, 2021, i stort sett helt har försvunnit kan man anta att också dessa tunna band har minskat i antal. •

De mutterformade kedjehusen och lekkladan.

FELLESHUS

Kvarteret Integralen och Illustrationen, Vallastaden

Alexandra Tsigotsides och Vesna Babić-Brkić

Kvarteret Integralen ligger på norra sidan om Broparken – det vindlande, smala, parkstråket som följer Smedstabäckens sträckning genom Vallastaden. I kvarteret finns bostadsrätter, hyresrätter och radhus samt en av stadsdelens tre restauranger, vinbaren Meetly. Men enklast känns kvarteret igen på sin stora gemensamhetslokal Fellelshuset som fått namn efter kvarteret. Integralen ritades av Staffan Schartner på Ominplan arkitekter. Det har två övernattningsrum med eget badrum och en samlingslokal med fullt utrustat kök i en uppvärmd del samt en växthusdel med odlingar, bordtennis, lekhörna och sittplatser. Integralen drivs och underhålls av de boende genom en samfällighetsförening där Alexandra Tsigotsides är kassör.

På andra sidan bäcken ligger kvarteret Illustrationen, med sitt gröna fellelshus, ritat av Ahl Dahlén Byggkonsult. Vesna Babić-Babić är engagerad i samfällighetsföreningen som förutom driften ansvarar för uthyrning av lokalens övernattningslägenheten, samlingslokal och odlingsyta. Här finns också ett bordtennisbord och en stor grill som man kan rulla ut på husets uteplats.

Vi träffar Alexandra och Vesna en förmiddag i slutet av oktober. Det är en gråmulen och som ofta på slättmarken runt Linköping blåsig dag. Gatorna i Vallastaden är ödsligt tomma. Alexandra och Vesna visar och berättar om verksamheten i de fellelshus som de engagerat sig i och om hur det är att bo i Vallastaden.

Alexandra:

”Det var i augusti 2019 som vi började använda fellelshuset. Det var mest ett skal. Det fanns bara golv på halva entréplanet, andra sidan var grus. Vi hade ingen budget och de (byggherrarna) hade inte lämnat några möbler eller annan inredning. Vi la golvet tillsammans, fick folk att donera möbler till de stora rummen och övernattningslägenheterna. Det fanns inget i köket heller.

Alla som bor här betalar en medlemsavgift till samfälligheten. Det är 1 600 kronor per hushåll för lägenheterna och olika för enfamiljshusen beroende på hur mycket mark man äger. Pengarna ska räcka till skötsel av all mark på samfälligheten – vi tar hand om utebelysningen och om snöskottningen – och till fellelshuset.

Vi kan få in lite pengar på av övernattningslägenheterna, det finns tre nivåer av uthyrning. Externa betalar 200 kronor, de som bor i kvarteret betalar 100 och är man aktiv är det gratis. Vi hyr ut samlingsrummet till företag och övernattningslägenheterna till gästande forskare på universitetet för 500 kronor per natt. Övernattningen är absolut det vi tjänar mest på, på somrarna kan vi hyra ut till gäster i två veckor. Det är de här pengarna som ska gå till investeringar i fellelshusets utrustning.

Vi har försökt få igång lite verksamhet i huset. Vi har en bortskänkehörna, det kommer en kasse med grejer dit varje dag, där kan man plocka det man vill ha. Varannan vecka har vi försökt ha öppet för alla så de kan komma in, eller så ställer vi ut det på gatan. Vi har kontakter också med folk i Berga och Skäggetorp för de som behöver grejer där.

Det var ett krav att det skulle finnas jord för odling i växthusdelen. Vi startade en projektgrupp för de som var intresserade av odling. Vi har perenner, tomater, jordgubbar. Odlingen här har varit en fantastisk grej, barnen älskar att plocka jordgubbar.

För mig har det här huset varit fantastiskt. Vi bor jättelitet, vi har inte plats för gäster. Om vi har gäster som kommer kan vi sitta här. Man går också ner hit på kvällen bara med barnen, det där spontana blir enklare. Ett problem kan vara om samfälligheten har för många villaägare, de har stort hemma, då använder de felleshuset mindre

Jag har lärt känna så många genom det här huset. Det kan vara julpyssel, vi klär granen, eller har filmkväll. Och så odlingen då, de som är intresserade av det. Och loppisen med barnkläder i september.

Det är mycket för barnen också, de är här hur ofta som helst. Om de har kompisar hemma så går de ner och leker här, barnen springer in här varje chans de får.

En del av felleshusen här i Vallastaden har haft svårt att hitta folk som vill engagera sig. Vi har haft väldigt många. Det handlar nog om att någon drar igång det och om vad man gör, hur man pratar om det, hur man säljer in det. Att ha en pizzakväll, att ge en känsla av att man kan använda det fritt utan att det är alltför avancerat.

En del hyr in en firma som städar, jag tycker att vi kan göra det själva, det är ett sätt att ta ansvar och att känna att man delar något.”

Vesna:

”Vi köpte en mindre lägenhet eftersom det låg ett fellellshus intill med en uthyrningslägenhet. Min familj bor i Bosnien så det spelar stor roll att det finns plats när de kommer och hälsar på.

I vårt fellellshus är det främst övernattningsslägheten som används. I början hyrde vi ut samlingslokalen mycket till studentföreningar som ordnade olika fester, men det blev för mycket klagomål på musik och stöj från de som bor här alldeles intill, så nu har vi regler som begränsar hur länge fester får hålla på.

Det finns bara en toalett i vårt fellellshus, som samlingslokalen och övernattningssrummet delar. Allt är som en lägenhet. Det är annorlunda än i Integralens fellellshus, där övernattningssrummen har egen toalett. Nu under Corona bor en student här. Det är bättre att ha någon och tjäna lite pengar. Samlingslokalen är öppet för alla samtidigt. Det finns ett stort kök, där studenten lagar mat. Det har blivit en konflikt kring det. När någon hyr övernattningssrummet vill man inte boka samlingslokalen. Man stör varandra.

Det behövs en person som är engagerad och intresserad för att fellellshuset ska fungera. Vi kommunicerar våra aktiviteter i olika Facebook-grupper. Jag tänker det är bra att organisera något en gång i månaden. Före Corona hade vi pingis och en vinkväll. Vi är 200 i vår samfällighet, det var 10–12 som kom, det var bra respons. Det är svårt första gången när du inte känner någon.

Vi ordnar grillkvällar och pyssel för barn. Det kommer inte så många men möjlighet finns. Det är bra. Vi har höststädning och en stor grill för alla som vi kan ta ut och samlas kring. Men mest används och uppskattas övernattningssrummet.

Vi har bott i Vallastaden i tre år. Vi är fortfarande förälskade i stadsdelen.

Genom felleshuset har jag lært känna andra grannar. Utan det hade jag inte lært känna dem på samma sätt. Det är bra. Det kanskje tar tid att börja använda huset spontant. Vi hade en filmkväll, då kom två stycken. Men man måste prova olika saker. Kanske kommer det fler næsta gång.

För oss blir det lætt att engagera våra boenden. För vi træffas ofta i trapphuset.

Men vissa är mindre aktive än andra. Huset står ju här. Och man vill att det ska finns kvar. Men det var mycket jobb i början. Vi skulle fixa allt själva, kod och lås, besiktning, försäkring, att sköta den gemensamma marken og starta förening. Det är ett så himla stort ansvar og det krævs kompetens og kunskap att starta og drive en samfällighet og ett så stort hus. Det är så många frågor som blir stora. Från början hade vi ingen aning om vad vi skulle göra, vad som är en samfällighet og hur vi skulle göra.

Det hade varit bra om kommunen hadde haft en kontaktperson som kunde ge stöd. Nu var varje samfällighet tvungna att læra sig från grunden själva. Kommunen drog sig helt tillbaka. De sa bara vad som ska finnas här sen læmnade de det. Ansvaret, læmnades åt oss. Det som är svært generellt är att ingen vet vem som æger vad, var grænsen mellom kommunen og det som är vårt ansvar går.

Nu har några som bor här startet en trädgårdsfirma som vi anlitar för att hjälpa oss ta hand om den gemensamma park marken. Nu tar de hand om det, varje dag. •

VALLASTADEN

Entreprenörsdriven gemenskap, 2012–2017

STADSDELEN ÄR resultatet av bomässan Vallastaden Expo 2017 vars övergripande vision var ”att skapa en varierad boendemiljö med människan i fokus”.

Dokumentet ”LinköpingsBo 2017 – Den fortsatta processen” från 2012 slår fast att det är kommunstyrelsen som äger processen och ansvaret för såväl planering och genomförande av både Expo och stadsdel. Det vilar på en särskild organisation inom kommunen, det som kom att bli Linköpingsexpo AB. Miljö och Samhällsbyggnadsförvaltningen (MoS) ansvar var den formella planverksamheten. Denna övergripande ansvarsfördelning preciseras i en gränsdragningslista för ansvarsfördelning mellan förvaltningen och Expobolaget upprättad våren 2013. Även det av kommunfullmäktige fastställda särskilda ägardirektivet från mars 2015 lägger fast att det övergripande ansvaret för planering och expo vilar på Expobolaget.

I utvärderingen som kommunen gjort kan man läsa att ”det var oklart vem det var som ansvarade för att säkerställa den kommunövergripande nyttan med projektet”.

Och vidare: ”Det fanns en otydlighet i kommunstyrelsens uppdrag till expobolaget, skulle de vara ett exploateringsbolag eller ett expobolag, det vill säga ta ett helhetsansvar för utvecklingen av Vallastaden eller fokusera på att arrangera ett Bo- och samhällsexpo? Det fanns en ambition att engagera kommunens förvaltningar brett i Vallastaden, men organisationen för det var inte tillräckligt kraftfull. Det fanns en otydlighet i arbets- och ansvarsfördelning mellan expobolaget och MoS. Vem är det som bestämmer? Vidare har det också framförts av

flera att organisationen inom Miljö och Samhällsbyggnadsförvaltningen inte heller var helt klarlagd, det skapades aldrig en uttalad projektorganisation med ansvarsfördelning och en uttalad samlad projektledare för förvaltningens insatser utsågs aldrig.”

I en utvärdering som gjordes på uppdrag av Expobolaget vittnar en av de byggherrarna som var tidigast med att påbörja nybyggnationen om en svårhanterlig logistikprocess där ansvaret att få ihop logistiken gavs till byggherrarna. ”Det är inte möjligt att få ett femtiotal byggherrar att kunna samarbeta och planera logistiken ihop, där alla ska få samma möjlighet att påverka” berättar en av bostadsutvecklarna.

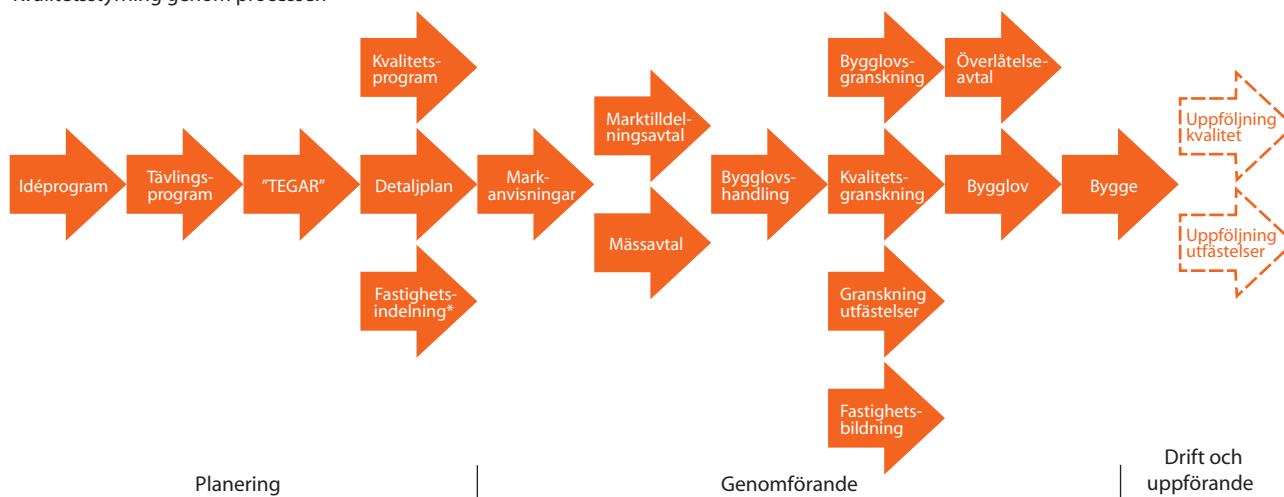
För bomässan byggdes sammanlagt 1 024 bostäder varav 448 hyresrätt, 519 bostadsrätt och 57 äganderätt, varav 34 radhus och 9 villor av 40 olika byggaktörer samt 10 000 kvm lokaler. Stadsdelen uppfördes på mindre än fem år. Kommunen fortsätter nu att markanvisa byggrätter i området, som ännu inte är fullt utbyggt.

Stadsdelen ligger ca 2,5 km sydväst om Linköpings innerstad, invid det expanderande universitetsområdet och med bostadsområdet Lambohov på andra sidan en genomfartsled. I områdets utkant har en Ur- och skur förskola samt en F–6 grundskola, Vallastadens skolan placerats samt en kyrka, ett vårdboende och ett stödboende. Förutom Broparken, som skapats runt Smedstadsbäcken som rinner igenom området, finns stadsdelsparken Paradiset, med odlingslotter, dansbana, grill- och lekplats och en fruktträdgård alldeles intill.

Okidokis vinnande förslag för Vallastaden, ”Tegar”.

Kvalitetsstyrning genom processen

*) = eq. Fastighetsindelningsbestämmelser

Vid tiden för bomässan var Vallastaden utbyggd med åtta kvarter, till sju av dessa finns en gemensamhetslokal, ett Felleshus.

Planeringen av området gjordes av Okidoki arkitekter, vars förslag *Tegar* vann den arkitekttävling som föregick Expot.

Förslaget byggde på relativt hög täthet, en strikt fastighetsindelning i små ”tegar” eller byggrätter i syfte att skapa maximal mångfald av exploatörer, boendeformer, upplåtelseformer och verksamheter inom varje kvarter.

Varje byggaktör skulle ges stor frihet att utforma husen, endast krav på antal våningar kunde ställas av kommunen. Det övergripande målet var att arkitekturen skulle skapa så goda förutsättningar som möjlig för att "människor skulle mötas i vardagen". Det uppnåddes genom småskaliga kvarter, smala, bilfria gator, gränder och en gemensamhetslokal (ett Felleshus) per kvarter.

Resultatet blev en gestaltningsmässigt brokig och mycket tät stadsdel, där endast el-bilar från den gemensamma bilpoolen får parkeras på gatan, privatägda bilar och andra fordon är hänvisade till det så kallade mobilitetshuset – ett parkeringsgarage som placerats i kanten av Vallastaden och som även inrymmer funktioner som sopsortering och cykelparkering.

Variationen i upplåtelseformer och mångfalden av aktörer innebar inte att spridningen av bostadspriser per kvadratmeter blev tillräckligt stor för att man skulle få en bred blandning av människor med olika bakgrund och inkomster att flytta hit. Det var heller i och för sig aldrig en uttalad målsättning för Vallastaden, men det gör att den socialt sett är relativt homogen.

Enligt kommunens egna utvärdering av Vallastaden upplever många Linköpingsbor att stadsdelen ligger avskilt och lite isolerat. Området uppfattas lite ödslig dagtid. Att antalet arbetsplatser är lågt liksom utbudet av service i området (här finns endast en obemannad servicebutik, en s.k. Auto-mat, och tre restauranger) kan vara bidragande orsaker.

Okidokis utformning av stadsplanen för Vallastaden kan läsas som en reaktion på den storskaliga bostadsproduktion som präglade 2000-talet, där byggbolag och banker drivit krav på stora markanvisningar från kommunerna och den standardisering av byggandet som följt på

det. De vill med sin idé ”återupprätta kommunens kontroll över planprocessen och flytta fokus i bostadsproduktionen från kvantitativa målsättningar till kvalitativa”.

I Linköpings kommuns målformuleringar återfinns även ambitionen "att flytta gränserna för svenskt samhällsbyggande och erbjuda nya lösningar på hur staden kan gestaltas för framtiden". Genom expot skulle de nya idéerna visas upp, spridas och diskuteras vilket i förlängningen skulle främja Linköpings tillväxt och konkurrenskraft.

Här återfinns de ledord som jämte hållbarhet präglar vår tids stadsplanering. Det är genom innovation, tillväxt och ökad konkurrenskraft som samhället ska byggas.

Den sociala och demokratiska dimension av stadsbyggnaden som så präglade 1900-talets planering har här reducerats till en önskan om att skapa ”förutsättningar att mötas” vilket ska uppnås genom fokus på gång- och cykel, ett grönt stråk genom området med sittplatser och möjlighet till lek och rörelser samt gemensamhetslokaler, felleshus.

Vallastadens fellehus

Sammanlagt sju felleshus har oppført, ett per kvarter, forutom i det så kallade Torgkvarteret. Samtlige felleshus består av två delar: ett inre oppvarmt kärnhus om minst 100 kvm og ett større oppvarmt klimatskal på 250–300 kvm. Det yttre skalet fungerer som ett växthus. I byggnaden finns övernattningsrum, samlingsrum, kök, toaletter och förråd. Felleshusen utgör också angoringspunkt till den tekniska infrastrukturens kulvertsystem.

Kostnaden för uppförandet av gemensamhetslokalerna delades av respektive kvarters byggherrar. Ansvaret för Felleshusen lämnades efter färdigställandet över till de boende som förvaltar dem i samfällighetsföreningar. Drift- och underhållskostnader bärs av respektive förening. Beroende på innehåll och ambitionsnivå uppskattas felleshusen för flerfamiljshusen innebära en fast kostnad om 12 000 kr/lgh plus en rörlig kostnad på 170 kr/m² BTA (avser hela fastigheten). För småhusen uppskattas kostnaden för felleshusen till 25 000 kr/bostad.

I felloshuset nyttjas övernattningsrummen och samlingslokalerna med kök främst medan idén att de

boende ska utveckla gemenskap genom att odla tillsammans verkar vara svårare att få att fungera. Att kommunen har bestämt att det är just genom odling som gemenskapen ska utvecklas i fellehusen är en trend i tiden, som hänger ihop med våra tankar om hållbar konsumtion och klimatanpassning. Det ser vi återkomma i flera olika stadsplaneringsprojekt runt om i Sverige; det är pallkragar, odlingslotter, gemensamma odlingar på tak och terrasser på allmänparkmark och slutna innergårdar. I våra intervjuer framkommer att boende känner frustration över den påtvingande odlingen, vissa saknar kunskap och det är mycket jobb. Kommunen har till exempel krävt att de i varje fellehus ska stå ett träd, vilket ett fellehus, i vad som kanske kan ses som ett uttryck av protest, jobbat runt genom att skaffa ett litet olivträd i kruka och minskat ytan för odling radikalt.

Drift och underhåll av fellehusen

I en intervju med Ludwig Witte på Arkitektstudio Witte som ritat det senast fellehuset i Vallastaden, i kvarteret Integrationen, har det från byggaktörernas sida upplevts krävande att uppföra och finansiera gemensamhetslokaler. Det utifrån påtvingade samarbetet mellan alla byggherrar i kvarteret har inte alltid fungerat. Många har, enligt Witte, upplevt det som ett nödvändigt ont, en kostnad som man inte riktigt ser värdet av. Intentionen var att fellehuset skulle vara enkelt och kostnaden skulle vara låg, ett inrett växthus. Med övernattningsslagenheten och köksdelen drog kostnaderna ändå iväg och istället för en ursprunglig kalkyl på 500 000 kr kom de att kosta mellan 6–10 miljoner att uppföra. De boende har kommit in sent i processen och haft begränsade möjligheter att påverka, vilket Witte ser som en svaghet.

Witte, lyfter också det faktum att alla fellehusen har samma funktioner. Från början fanns det önskemål att alla

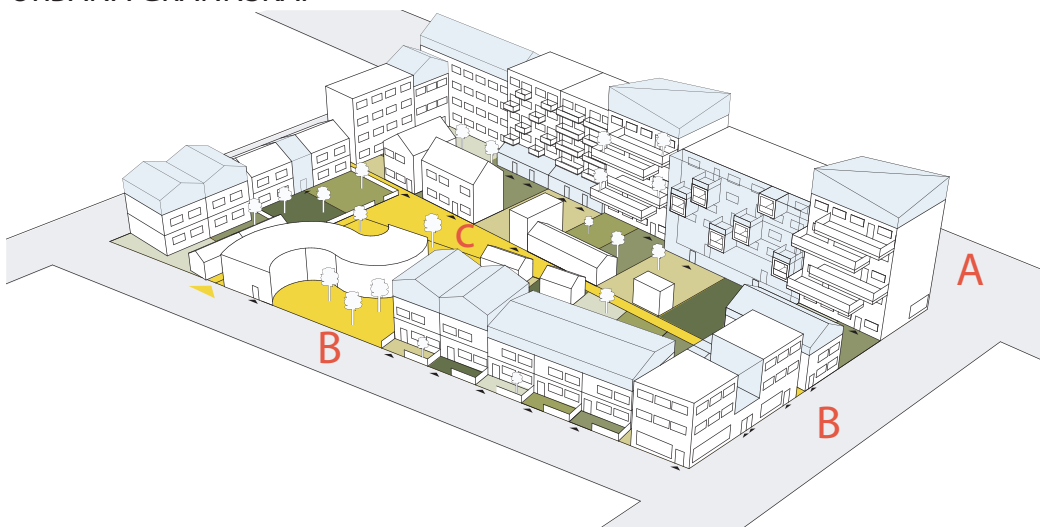
skulle vara olika och därmed kunna fylla lite olika behov. I ett till ytan så litet område är det lätt att förstå att den tanken uppkommer. Kanske hade det bidragit till att öka den sociala samvaron mellan kvarteren och att de kunde nyttjas av fler?

Många av bostäderna i Vallastaden är små, utan balkonger och med begränsade möjligheter att ha övernattande gäster, större middagar eller fester eller vara flera som arbetar hemifrån samtidigt. Fellehusen kan fylla de individuella behoven, av co-working och ett extra vardagsrum, de löser behoven av extra yta men bidrar det nödvändigtvis till ökad gemenskap och i så fall på vilket sätt? Witte, ser att gemensamhetslokalerna i Vallastaden skapats mer på en ekonomisk än en ideologisk grund. För byggaktörerna är incitamentet att bidra till att göra något för hela stadsdelen lågt, det anses kosta mer än det smakar. Här skulle kommunens, det offentliga roll och ansvar, kunnat vara centralt.

I tävlingsförslaget beskrev Okidoki hur fellehusen kunde ha en koppling till samhället runtomkring, genom att i par kopplas till "en närliggande institution, som en förskola, äldreboende eller idrottsförening och kan drivas i kommunal eller privat regi. Institutionerna förvaltar och administrerar gemensamhetslokalerna, och säkerställer en långsiktighet i förvaltningen."

Det förverkligades aldrig. Fellehusen har integrerats i kvarteren men inte in anslutning till någon institution som skulle kunnat samnyttja lokalerna och dela ansvaret. Kommunens engagemang stannade med planeringen. Det allmänna bestämde ramarna och förutsättningarna och lämnade uppförandet och kostnaderna till byggherrarna. De lämnade i sin tur över nycklarna till de nyinflyttade som nu ensamma bär ansvar för drift och underhåll. Samfällighetsföreningarna är dessutom ansvariga för att sköta allmänparkmark och gatubelysning. De står även för kostnaderna av driften.

URBANA GRANSKAP

Valla tegar är en syntes av 1800-talets rutnätstad och efterkrigstidens grannskapsplanering. Rutnätstaden ger orienterbarhet och dynamiska gaturum med mångfald av lokaler längs befolkade stråk. Grannskapsenheter byggde på tankar om lokala sammanhang med bilfria och barnvänliga grönstråk.

Varje vång har en urban utsida/omkrets och en mer upplöst och grön insida. Vångarna bygger på samhörighet utan att vara exkluderande - de är alltid en del av sin omgivande stad. De fellehus som server varje kvarter är unika och har ett program som kan locka folk från olika kvarter.

Okidokis tävlingsförslag för Vallastaden där man kan läsa att fellehusen ska "locka folk från olika kvarter".

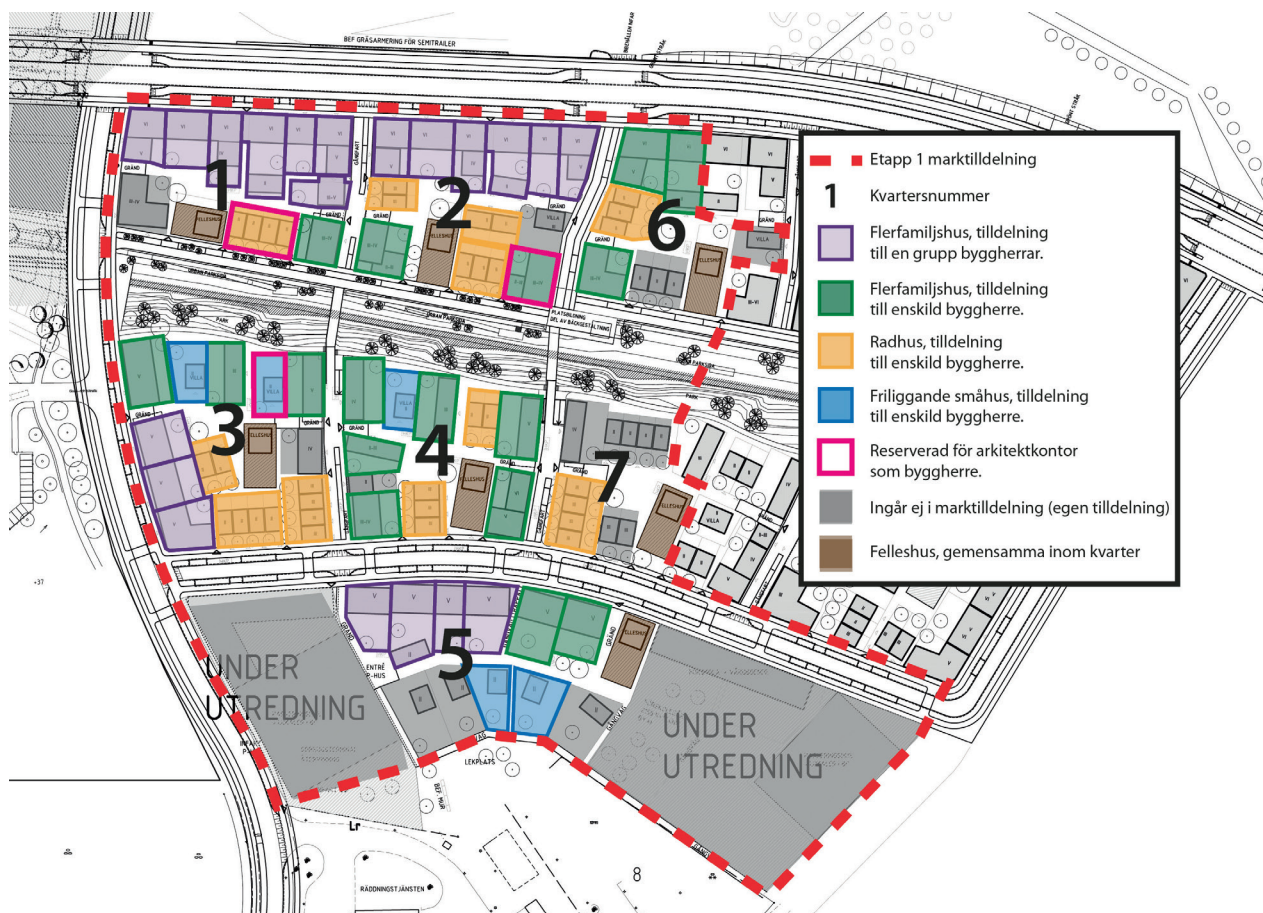

Bild ur planprogrammet för Vallastaden.

Kanske borde kommunen hörsammat Okidokis förslag för idag står fellelshuset i kvarteret Innovationen outnyttjat och flera av samfällighetsföreningarna kämpar med att fylla lokalerna med verksamhet, vilket gör det svårt att motivera kostnaderna som de boende måste bidra med oavsett om man nyttjar lokalen eller inte.

Man kan se den här förändringen mellan Okidokis tävlingsförslagets vilja att förankra de gemensamma lokalerna i det offentliga samhället och i civilsamhället som en förskjutning mot de individuella drivkrafterna i stadsdelen. Det finns en förväntan på de boende att de ska vara tillräckligt driftiga och tillräckligt engagerade i sitt kvarter att de ska driva det helt på egen hand. Det läggs ett stort ansvar på individerna, bakom vilket en entreprenöriell syn på medborgaren kan skönjas. Om medborgaren i efterkrigstidens Sverige var en människa som skulle läras att bli demokrat i ett ansiktslöst masssamhälle så ska medborgaren i Vallastaden skolas till entreprenör – också för den lokala gemenskapen.

Och om det offentliga under 1900-talet strävade efter en stark och synlig närvaro i bostadsområdena så har de i Vallastaden krupit undan. Det offentliga närvaro i Vallastaden återfinns i dess utkanter där kommunala verksamheter som förskola, grundskola, äldre- och stödboende placerats. Det kan jämföras med till exempel Lambohov där planeringen utgick från att dessa verksamheter skulle integreras, vävas in i varje kvarter.

Om man jämför Lambohovs sju leklador med Vallastadens sju fellelshus så är skillnaderna fler än likheterna. Lekladorerna hade en tvådelad funktion dels var de en integrerad del av den kommunala barnsomsorgen, som

dagtid drev verksamhet och ansvarade för lokalerna dels var det en gemenskapshuset för de boende i närområdet. De boende bar ingen kostnad för nyttjandet men genom ett system av värdfamiljer ansvarade de för nyckel och bokning av aktiviteter. Systemet byggde på tillit, ansvar och samverkan mellan de boende och den kommunala verksamheten.

Precis som fellelshuset hade lekladorerna målsättningen att bidra till öka gemenskap, tillit och samvaro mellan de boende. Men utan stöd från det offentliga, från en institution, har verksamheten i fellelshuset ett tuffare utgångsläge.

Planeringen av bostadsområdet Lambohov drevs av socialtjänsten, vilket innebar att kunskapen och kompetensen om hur sociala band och olika slags gemenskaper skapas och vad som krävs för att de ska utvecklas var stor. Idén om hur man skulle skapa möjligheter att mötas i Vallastaden utvecklades av ett arkitektkontor och förverkligades primärt av stadsbyggnadskontoret genom Expo-bolaget. Dessa grundläggande förutsättningar har otvivelaktigt påverkat organiseringen och planeringen av fellelshuset.

Men det fanns möjlighet för Linköpings kommun att ta lärdom av sin egen historia, av de erfarenheter som gjorts i Lambohov, om man hade velat. Man kan bara spekulera i om det hade påverkat utfallet.

Det återstår att se hur Vallastadens fellelshus kommer att åldras och om systemet med samfällighetsföreningar som huvudmän är långsiktigt hållbar. Men vi kan redan idag konstatera att ett av fellelshusen står helt outnyttjat och flera föreningar kämpar med ekonomi och engagemang från de boende. •

FYRA MODELLER

– för organisering av gemensamhetslokaler i bostadsområden

I alla tankar om framtiden finns historien och nutiden på ett eller annat sätt närvarande. Vi kan omöjligt kasta loss helt från vårt egna sammanhang när vi försöker förutspå vad som ligger framför oss. Alla framtidsscenarier innehåller därför något igenkännbart, något vi kan relatera till, något som bär spår av det som varit och är.

För att försöka förstå gemensamhetslokalens eventuella roller och funktioner i ett framtida hållbart samhälle och cirkulära ekonomi beskriver vi våra fyra studieobjekt som fyra modeller. Vilka tankar, idéer och praktiska erfarenheter från historien kan vi ta med oss in i framtida planering och organisering av gemensamma lokaler och delade funktioner? Och hur kan vi kombinera dem på nya sätt som bidrar till att lösa vår tids och framtidens utmaningar? För att förstå det måste vi veta vad det var man gjorde, i vilket syfte och hur man organiserade det.

Vi har valt att tittat på det genom ett antal linser eller perspektiv:

- **Finansiering.** Vem finansierar gemensamhetslokalen, vem bär risken?
- **Förvaltning.** Vem tar ansvar för lokalernas drift och underhåll?
- **Skala.** Var och hur placeras det gemensamma i området?
- **Relation till medborgaren.** Hur har man förhållit sig till tillit, kontroll, frihet?
- **Förändring över tid/Hållbarhet.** Hur används lokalerna när ekonomi, förvaltning, områdets demografi etc förändras?

Vi ställer sedan frågan vad blir utfallet, resultatet? Hur har gemensamhetslokalen fungerat i praktiken när det var nybyggt och genom åren som gått sedan dess? Slutligen försöker vi sammanfatta dessa lärdomar och förstå hur vi kan ta dom vidare.

ROSTAMODELLEN

Förvaltning och finansiering

Hela området byggs och förvaltas av allmännyttan (ÖBO) och byggandet av de gemensamma lokalerna är en kostnad som tas av det allmännyttiga bolaget. De betraktas som en tillgång inte för att man ska kunna hyra ut dem utan för att medborgarna i viss utsträckning ska fostras till demokratiska medborgare. Det finns en tydlig ideologisk sida av projektet. Det är ett politiskt offentligt drivet projekt.

Skala

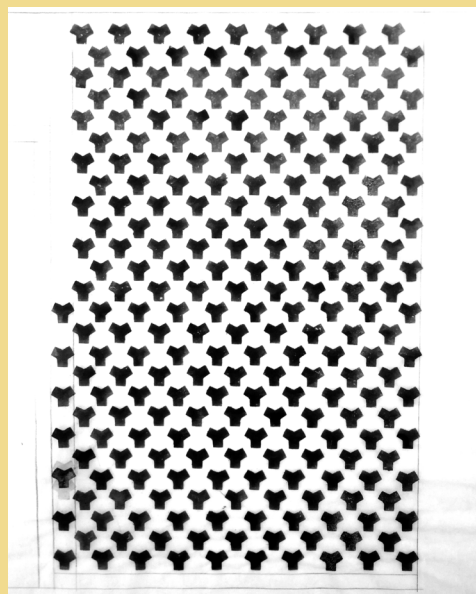
Två vävsalar byggs, en för husmödrar och en för kurser. Till den ena knyts en lärarinna vars lön bekostas av kommunen. I den andra hyrs vävstolarna ut till de boende. En träslöjdsal byggs. Bostadsföretaget har bekostat utrustningen. En slöjdlärare leder grupper där för ungdomar. Ytterligare ett hobbyrum kan användas mer fritt. De verktyg som finns här har bekostats av bostadsbolaget. En särskild bordtennishall hålls öppen varje kväll. Där håller olika föreningar i ledningen. I punkthuset finns en samlingssal för 40 personer med kök som hyrs ut till föreningar och familjetillställningar.

Det finns en fritidsgård i området. Den finansieras och byggs av ÖBO men drivs av barnavårdsnämnden. Enligt en samtida sammanställning ser ungdomsgården ut så här: ”Anläggningen, som har en golvyta av sammanlagt 725 m², inrymmer i källarplanet en träslöjdsal med maskiner och 15 hyvelbänkar, förrådsrum, ledarrum, omklädningsrum och dusch. Vidare finnes i detta våningsplan en bordtennislokal samt ett modellbyggerum. I bottenvåningen har inrymts expedition för föreståndare, ungdomskafé, kök, samlingssal med foaje, flickrum, hobbyrum samt hall och maskinrum. Övervåningen innehåller en mindre samlingssal (40 personer), studierum, klubbrium, sömnadssal, hobbyrum och rum för filmprojektor. Ungdomsgården har en heltidsanställd föreståndare med fyra deltidsanställda assistenter jämte ett 15-tal klubbledare från föreningslivet.”

De övriga hobbylokalerna i området hyrs av Örebros sociala ungdomsråd. De är knutna till barnavårdsnämndens ungdomskonsulent som kan ge råd och upplysningar till ungdomsorganisationer. De här lokalerna är tillgängliga för föreningar att hyra.

Det finns alltså en tydlig agenda från staden att forma och utbilda såväl unga som framför allt mödrar. Men också att ge fri tillgång till olika typer av fritidsverksamhet. Det är en slags frihet under ansvar.

I Rosta ser vi en tydlig decentralisering av lokalerna. De ska ligga nära de boende. I många fall i bostadshusens källarvåningar. De är knutna till enskilda hus men vänder sig till alla i området. En av de viktigaste erfarenheterna som den svenska politiska offentligheten tycktes göra i relation till stadsbyggandet under 1940-talet var att

Stjärnhusen som mönster. Backström och Reinius. ArkDes Arkiv

man lämnade idén om det enskilda huset och dess slutna system för gemenskap och service och skalade upp den på grannskapsnivå. Men man har ännu inte nått de mer storskaliga lösningarna som ska komma. Man går till ett hus en bit bort för att väva eller för att snickra. Många av lokalerna är relativt små, man tycks ha föredragit mindre och fler lokaler än färre och större.

Relation till medborgaren

I Rostamodellen finns en från samhället fostrande önskan. Genom att tillhandahålla gemensamhetslokaler i olika skalor och många olika målgrupper skapades möjlighet till egenorgansiering av verksamheter, man gav också föreningslivet, civilsamhället, en grund att utvecklas ifrån, lokalt i bostadskvarteren. Detta för att ”lätta arbetsbördan i hemmen, tillförsäkra barnen en utvecklingsbefrämjande miljö, ge underlag för föreningsverksamhet särskilt bland ungdom och överhuvud befördr granngemenskapen i vardagliga angelägenheter”.

Förändring över tid

Idag är fritidsgården nedlagd. Punkthuset som från början var ett kollektivhus har omvandlats till äldreboende. Lokalen som fanns där var från början tillgänglig för hela Rosta och för föreningar. Nu är den bara för de boende. Hyresgästföreningen har tagit över uthyrningen av tre lokaler. En av dem används fortfarande, sedan 1948, som vävstuga. De andra två har tills nyligen hyrts ut till föreningar och för olika mindre evenemang. Många av de övriga lokalerna har försvunnit.

HUSBYMODELLEN

Förvaltning och finansiering

Husby byggdes med en politisk ambition att skapa en hög nivå av kvalitet och kvantitet på den kommunala servicen, gemensamma lokaler och fritidsverksamhet. Det var en stor kraftsamling från det offentliga sida, ett ambitiöst välfärdsprojekt.

Den projektledningsgrupp som var ansvarig för utbyggnaden av Husby hade ett starkt mandat att samordna allt från gator, vägar och hus till offentlig service, kultur och gemensamma lokaler. Sven Lorentzi som arbetade i projektledningsgruppen har berättat att de fick i uppdrag att samordna budgetarbetet för alla förvaltningar i staden, man läste av hur de passade in i planerna för den takt som Husby skulle byggas ut och slog larm vid behov:

”Allt skulle ju samordnas och då måste alla ha resurser samtidigt så att det finns pengar till barnstugor, idrottsplatser, fritidsgårdar, skolor, kulturverksamheter från dag ett. Det politiska trycket var så stort så att jag som tjänsteman på en förvaltning kunde gå ut och mer eller mindre ”beordra” andra förvaltningar.”

Skala

De gemensamhetslokaler som finns i det nybyggda Husby är av två olika typer. Dels de som finansieras och förvaltas av Stockholms stad och de som finansieras och förvaltas av Svenska Bostäder, det allmännyttiga bostadsbolaget.

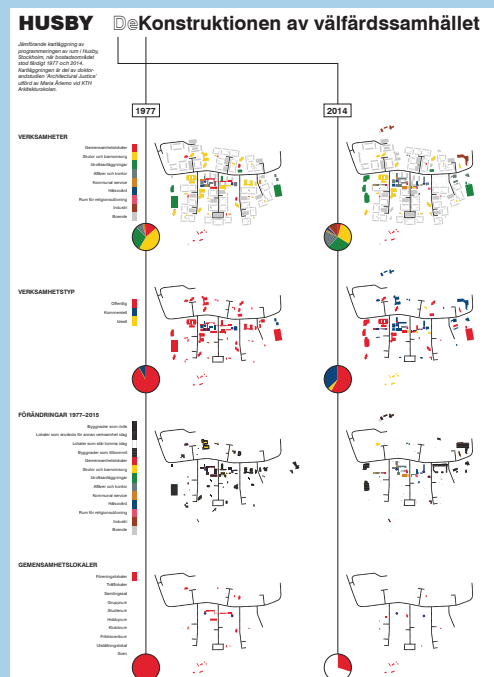
De fem lek- och fritidscentrumen bekostas av och är stadens ansvar. Utöver dessa fanns cirka 10 träfflokaler, knutna till tvättstugor som Svenska Bostäder bekostade och drev. Föreningslivet var aktiva i framför allt de större fritidscentrumen liksom i det stora kulturhus Husby Träff som byggdes i stadsdelens centrum.

Det fanns också lokaler i de servicehus som byggdes för äldre i stadsdelen. De var enbart för de som bodde på servicehusen och blev platser där de kunde mötas.

I Husby byggdes fem stycken lek- och fritidscentrum, det gick omkring 1000 lägenheter per sådant fritidscentrum. De låg som en friliggande byggnad i anslutning till en förskola. Förskolan med fem avdelningar var ungefär lika stor som fritidscentret. Det här var de stora gemensamhetslokalerna i området och de placerades i de gröna stråk som gick in i Husby. Lek- och fritidscentrumen bekostades och drevs av Stockholms stad, genom parkförvaltningen. De fungerade som fritidsgårdar med kommunal personal men också som platser för föreningslivet att ha sin verksamhet i.

Förutom dessa centrum så byggde, bekostades och förvaltades av Svenska Bostäder friliggande träff-hus på gårdar i Husby. Totalt byggdes omkring fyra sådana hus, som försörjde flera gårdar. På varje gård fanns också en ”oinredd varmbonad lokal på 18 m², som hyresgästerna själva får bestämma användningen av.”

Slutligen byggdes också ett stort kulturhus i stadsdelens

Maria Årlemos studie av hur de gemensamma resurserna förändrats över tid.

centrum, Husby Träff. Där fanns en teaterlokal och samlingslokaler för det lokala föreningslivet. Husby Träff var ett kulturhus inom Stockholms stad och hade en kultursekreterare som drev verksamheten. Husby Träff var kronan på verket Husby, inspirerad av Kulturhuset i Stockholms centrum.

Relation till medborgaren

Det offentliga skapade, driftade och förvaltade gemensamhetslokalerna i Husby. Det var en centraliserad organisering. Lokalerna ställdes till civilsamhällets förfogande och gjordes tillgängliga för de boende genom föreningsverksamhet i olika skalor - från den lilla syjuntan till de större studieförbundens studiecirkelverksamhet. Kraven på grad av engagemang från de boende varierade, man kunde välja att delta eller initiera och driva verksamhet. Det allmänna hade tillit till att medborgarna kunde ansvara för lokaler och verksamhet inom ramen för civilsamhällets organisationer eller som i de allra närmaste lokalerna där de själva skulle bestämma över användningen av en oinredd, uppvärmd lokal på 18 kvadratmeter.

Förändring över tid

Åttio procent av de gemensamma lokalerna har, enligt en undersökning som Maria Årlemo, doktorand på KTH gjort, försvunnit från Husby. Men många av lokalerna, särskilt på gårdarna finns kvar, de har inte omvandlats, bara stängts igen.

LAMBOHOVMODELLEN

Förvaltning och finansiering

Stadsdelen Lambohov är formad och planerad kring en idé om att stärka det sociala nätverket och ge förutsättningar för ökad gemenskap mellan de boende, som utformades av socialtjänsten i Linköping.

Utbyggnaden av Lambohov var uppdelad mellan flera olika byggherrar: Allmännyttan genom Stångåstaden, HSB, Östgötabyggen, ABV och styckeägda småhus. Det finns 28 hemvister och 7 leklador i Lambohov, det är de gemensamma lokalerna.

Hemvisterna och lekladorerna bekostades av kommunen och förvaltades av Socialtjänsten.

Skala

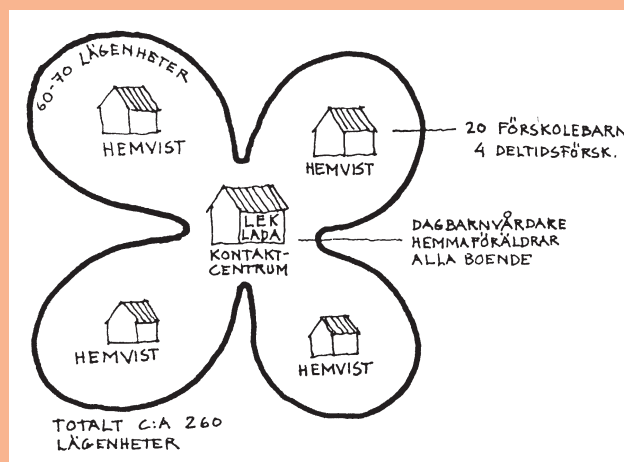
Hemvisten är en lokal på 200 kvadratmeter för små barngrupper mellan 1–10 år. De ska vara ”lugna och hemlika” i vad som ska se ut som vanliga lägenheter. Dessa omvandlas till närlokaler för de boende på helger och kvällar. Till varje kvarter eller området finns 3–4 hemvister.

Varje leklada blev ett ”kontaktcentrum för 230 familjer i närområdet. Personalen vid respektive leklada och de hemvister som är knutna till denna samt dagbarnvårdarna i området utgör ett gemensamt personallag. Enligt en idé om ”en utvidgad roll för bamomsorgspersonalen”, förväntades dessa också fungera som grannskapsarbetare i närmiljön. Leklada delar utemiljö (lekplats) med grannskapet, vilket gör att gårdarna utanför ladan kan bli ytterligare kontaktpunkter där barn och personal från förskolan kan träffa andra barn och vuxna i närmiljön.

Relation till medborgaren

Ansvar för en leklada övergick klockan 17 till de boende själva. Ett system med värdfamiljer byggs upp genom information från socialtjänstens anställda – lappar och dörrknackning – eller genom egna initiativ från de familjer som ofta använder lekladan. En värdfamilj har ansvar för nyckeln till ladan under en vecka. Värdfamiljerna ska finnas tillgängliga varje dag efter klockan 17 och varje lördag och söndag. Nyckeln kvitteras ut via värdfamiljerna.

Gemensamhetslokalerna i Lambohov skulle ge närhet, småskalighet och decentralisering. Dessa principer har i sin tur utgångspunkt i en betoning av det lokala sammanhållnings betydelse för människors identitet, trygghet och gemenskap. Inom socialtjänsten i Linköping använder man sig av idén om ”boplatsen” som en plattform i en strävan att förstärka de ofta svaga sociala banden människor emellan. Med boplatsen menar de det närmaste grannskapet, en utvidgning av det privata i olika nivåer. Från det allra närmaste runt hemvisten, där storleken på hemvisternas upptagningsområde inte omfattar

Principen för hemvister och lekladorer.

mer än 65–70 lägenheter. Sedan kommer lekladan, nästa nivå Lekladan, som omfattar 250 hushåll. Avståndet mellan hemmet och lekladan bör inte överstiga 150 meter.

Modellen i Lambohov kan ses som en idé om den starka staten som verkar genom en stark och tjänstemannastyrd stadsdel, där socialtjänsten närmast hade en monopolliknande ställning vad gäller det lokala områdesarbetet. Men också av en fördelning av tilliten och ansvaret från det offentliga till de boende genom olika former av värdfamiljssystem. Det som forskarna som studerade Lambohov beskrev så här: ”Genom att ställa lokaler till förfogande och genom att bedriva en verksamhet som stimulerar de boende att träffas och göra saker tillsammans bidrar den offentliga omsorgen till att utveckla informella organisationer där alla hyresgäster kan vara med.” De offentliga organisationernas närvaro kan vara en garanti för att också de svagare grupperna kan vara med i gemenskapen.

Förändring över tid

Kommunen har successivt sålt eller hyrt ut samtliga hemvister och lekladorer i Lambohov till offentliga eller privata aktörer så idag har de boende inte längre tillgång till de gemensamhetslokaler som de en gång delade ansvaret för genom värdfamiljssystemet.

HSB-området i Lambohov höll ut längst och hade kvar sin leklada tills för bara något år sedan då de beslutade att anpassa lokalerna och hyra ut till en skolkoncern. De boende har fortfarande tillgång till bastun och en mindre samlingslokal med kök som kan nyttjas när skolan inte är öppen för undervisning. HSB har även hållit tre andra gemensamhetslokaler i närområdet som finns i anslutning till tvättstugorna. De har även ett övernattningsrum som de boende kan hyra.

VALLASTADSMODELLEN

Förvaltning och finansiering

Målet med Vallastaden var ”att skapa en varierad boendemiljö med människan i fokus”. Samtidigt skulle de nya idéer som förverkligades i samband med bomässan visas upp, spridas och diskuteras vilket i förlängningen skulle främja Linköpings tillväxt och konkurrenskraft.

Finansiering av Vallastaden är resultatet av en stadsutveckling i samverkan mellan privata aktörer och det offentliga, där kommunen skapar de grundläggande förutsättningarna för bostadsbyggande och organisering av de gemensamma platserna och privata aktör bygger. Stor variation i upplåtelse- och boendeformer präglar stadsdelen. Stort ansvar för förvaltning och drift av de gemensamma läggs på de boende själva.

Kommunen beslutade villkor, utformning och innehåll för Gemensamhetslokalerna, de så kallade felleshusen. Kostnaden för uppförandet delades av respektive kvarters byggherrar. Ansvaret för Felleshusen lämnas efter färdigställandet över till de boende som förvaltar dem i samfällighetsföreningar. Drift- och underhållskostnader bärs helt av respektive förening. Samfälligheterna ska även ansvara för skötseln och driften av de så kallade ”allmänningarna”, det vill säga de gator och platser som finns i anslutning till varje samfällighet häri ingår, gatubelysning och skötsel som ogrärensning och snöröjning.

Skala

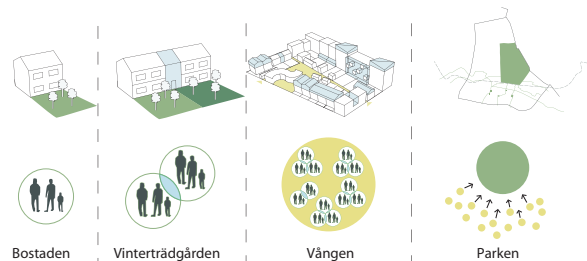
Vallastaden var för bomässan utbyggt med 1 024 bostäder och 10 000 kvadratmeter lokalyta fördelat på åtta kvarter, till sju av dessa finns en gemensamhetslokal, ett så kallat Felleshus. Syftet med felleshusen var ”att skapa träffpunkter området och bidra till att skapa gemenskap och stärka sociala band mellan de boende.”

Samtliga felleshus består av två delar: ett inre uppvärmt kärnhus om minst 100 kvm och ett större ouppvärt klimatskal på 250–300 kvm. Det yttre skalet fungerar som ett växthus. I byggnaden finns övernattningsrum, samlingsrum, kök, toaletter och förråd.

Felleshusen står insprängda i respektive kvarter, tätt in på bostadsbebyggelsen, vilket skapat konflikter med de boende som har felleshuset som närmaste granne. Klagomål på störande ljud från fester som pågår sent, os från grillar och stöj från lekande barn samt insyn hade kunnat undvikas om de fått större tomter och en annan placering i stadsplanen.

Inget av Felleshusen ligger i anslutning till någon offentlig institution eller organisation, ingen samutnyttjning eller delat ansvar för lokalerna förekommer.

SAMHÖRIGHET & GRANNSKAP

VINTERTRÄDGÅRDEN

Inom varje teg delar grannarna på en vinterträdgård. Här korsas den social hållbarheten med den ekologiska. Vinterträdgården utgör gränssnittet mellan de offentliga och det privata, och fungerar som en halvprivat zon. Där skapas möjligheter för möten mellan grannar samtidigt som växthuset genom passiv solvärme sänker värmeförlusterna för lägenheterna, och möjliggör ökad lokal odling. För att aktivera Vinterträdgårdarna och stimulera till möten förläggs funktioner dit som alla inom teger behöver: tvättstuga, cykelrum, verkstad, fruktträd, lekplats under tak, bastu etc.

Princip från Okidokis vinnande förslag för Vallastaden.

Av Vallastadens sju felleshus används idag sex, men i varierande grad. Felleshuset Integralen är mest aktivt, mycket tack vare sin starkt engagerade och drivande kassör Alexandra men även på grund hur Integralen har utformats med sina övernattningsrum med separata toaletter som underlättar uthyrning och det större, av samfälligheten utbyggda kök där man kan laga mat till fler och tillsammans.

Relation till medborgaren

När stadsbyggnadsprojektet Vallastaden var klart lämnade kommunen mer eller mindre ansvaret för det gemensamma till de boende, utan något stöd eller hjälp med vare sig organisering eller ekonomi. Ansvaret är ålagt snarare än frivilligt, med en hög grad av tillit från det offentliga att de boende själva ska driva aktiviteter och förvalta lokalerna.

Ett av felleshusen hyr primärt ut sina lokaler för privata fester, som vilken festlokal som helst, ett annat har utvecklats till något av ett co-workings space och i några har studenter fått hyra övernattningsrummen över längre tid (i samband med Corona då gemensamma aktiviteter i lokalerna inte längre var möjliga att arrangera). Samfälligheterna får på detta sätt sin ekonomi att gå ihop. Det återstår att se hur verksamheterna och gemenskaperna i Vallastadens felleshus utvecklar sig när pandemin släpper sitt grepp över samhället och stadsdelen blir mer etablerad.

LÄRDOMAR

Blinda fläckar i synen på historien

Det är ett undantag att gemensamma lokaler alls blir till utan att det finns en idé om ett samhälle som går vid sidan av den rent ekonomiska. Gemensamma lokaler är värdeburna och de bär på ett samhälles föreställning om en framtid – tillsammans med den historia som kom just före den tid de växte fram i.

En fråga man då kan ställa är vilken del i det förflutna pratar vi om här — är det den som fanns alldeles nyligen innan vår tid eller något ännu längre tillbaka. I alla de fyra exempel som vi undersökt – Rosta, Husby, Lambohov och Vallastaden – har man använt den nyliga historien som underlag för sina beslut. Viljan att bryta med den tid som man just lämnat bakom sig har varit avgörande för vilka val man har gjort och vilka syften som formulerats. Det här är en modernistisk användning av historien som inte alltid ger det bästa utfallet. Att använda sin makt och sina beslut för att ta avstånd från det som just varit tenderar att smälta av de möjliga tankarna om den

“Viljan att bryta
med historien har styrt
valen man gjort”

önskvärda framtiden. Det riskerar att man missar det som faktiskt var bra eftersom man inte kan eller vill se det, men det riskerar också att man inte söker sig tillbaka till andra historiska perioder för att lära av dem. Det här kommer tillbaka också i vår tids syn på innovation. Innovationen som idé kräver att den är ny, trots att det man gör kan hämta erfarenheter och kunskap ur det förflutna.

Som Kuchler & Bridge formulerar det i en bok om den polska kolindustrin: ”Den föreställda framtiden avviker sällan radikalt från det förflutna: när ett samhälle kastar sig framåt in i framtidens okända terräng tenderar de att befolka denna framtid med representantationer och materialiseringar av nutiden och eller det förflutna”.

Efterkrigstidens Rostas upptagenhet av den demokratiska människan och av familjen som samhällets fundament gjorde den blind för kraften i ägandet som motor för människors strävan. Genomgående i våra studier så är det uppenbart att de föreningar som är en del av till exempel HSB har kvar fler gemensamhetslokaler än de som varit en del av allmännyttan. Det troligen eftersom de inte har varit lika sårbara för ideologiska svängningar i samhällsbygget i stort. Allmännyttan som plats för att hållbarhetsden önskvärda framtiden slutade vara giltig när allmännyttan inte längre representerade det gemensamma utan blev en del av det affärsmässiga. Kulturen kring gemensamma rum kom att byggas kring allmännyttan som en icke vinstdrivande del i den svenska välfärdsstaten.

Inom HSB-rörelsen däremot, vilket vi kunde identifiera

i Lambohov kunde delar av de gemensamma rummen leva vidare när de försvann från de offentligt drivna lokalerna.

I Vallastaden använde man 2000-talets storskaliga oligopol inom byggbranschen som hävstång för att göra ett pilotprojekt för en större småskalighet. Man ville ta den lilla tomten eller till och med den enskilda fastigheten som utgångspunkt i en stadsplan som skulle ge plats för möten och underlag för gemensamma lokaler. Man ville bort från det som man uppfattade som handslag mellan stora byggbolag och banker som skapade stadsdelar som saknade närhet och mångfald. I detta sökande placerade man ett stort ansvar på de som skulle komma att bosätta sig i Vallastaden som bärare av dessa förväntningar, men gav vid sidan av stadsplanen, ett väldigt litet stöd till dem att verkligen lyckas med detta. I sin önskan att komma bort från storskaliga system valde man också bort det system som är det offentliga. Förebilden tycks nästan ha varit den självägande bonden i ett bysamhälles samfällighet med en allmänning som sköts gemensamt. En förindustriell idé som motdrag till det storskaliga. Resultatet blev ett stort beroende av enskilda individers drivkrafter och stora skillnader i utfallet kring de gemensamma lokaler som tillskapades. Hade man gått några decennier längre tillbaka och lärt av Lambohov eller Rosta så hade man kunnat få syn på delar av historien som kunnat vara användbara för att framgångsrikt etablera platser för det gemensamma.

I viljan att använda den nyliga historien som en sorts negativ språngbräda är det lätt att glömma hela historien. Det kan därför vara värdefullt att vara öppen inför att det har gjorts saker historiskt, både nyligen och längre tillbaka, som kan vara värdefulla att inkorporera i sina idéer om den önskvärda framtiden.

Civilsamhället som långsiktig kraft

Det exempel bland våra studieobjekt som i en rent kvantitativ mening har lyckats sämst är det i Lambohov. Här finns till stora delar ingenting kvar av de gemensamma lokaler som planerades för bara 45 år sedan. Hur ska man förstå det? Om man gör en jämförelse med hur Husby och Rosta har utvecklats kan man få syn på det, liksom man kan ana de möjliga problemen i framtidens Vallastad.

När Lambohovs gemensamma lokaler börja minska i betydelse eller försvinna under 1990-talet kliver andra aktörer in i det tomrum som de lämnar efter sig, nämligen civilsamhället i form av föreningar och kyrka. Socialtjänsten hade sett närmiljön som en arena och naturlig plats för samspel mellan civilsamhällets och det offentliga aktörer. När kommunen omorganiserades bröts denna samverkan och de frivilliga organisationerna fick klara sig själva. Man ser i denna konstruktion en ovilja hos kommunen att göra civilsamhället till en självklar och naturlig del i vidmakthållandet av de gemensamma lokalerna. Civilsamhället

var en aktör som inte integrerades i stadsdelens beslutsprocesser, de fick ingen makt utan de blev en passiv hyresgäst i de lokaler som kommunen styrde över. De fick inget eget ansvar, på samma sätt som de enskilda familjerna till exempel fick. Detta trots att de uppenbarligen under lång tid varit värdefulla för de boende.

Den undersökning som gjordes 1983 visade att tre fjärdedelar av föreningarna använde lekladorna för sin verksamhet. Lekladorerna lämpade sig för lokal motions- verksamhet, som tex jazzgymnastik, folkdans och motionsgymnastik. De användes också för mötesverksamhet och samkväm av olika slag. Men föreningarna hade inte eget ansvar, deras relation till lokalerna förblev passiv.

Det här kan kontrasteras mot Husby. I Husby blir varje förändring av den gemensamma infrastrukturen en orsak till att protestera och i vissa fall ockupera. Den känsla av förlust, som säkerligen också finns i Lambohov, åtföljs här av aktioner som ända fram till idag leder till krav på att de gemensamma lokalerna ska öppnas upp igen. Enligt Hedvig Wiezell, verksamhetschef på Folkets Husby, kan man förstå den här aktivismen i relation till det starka civilsamhälle som vuxit fram i relation till de gemensamma lokaler som finns och har funnits i stadsdelen. Det tycks som om civilsamhället, särskilt i form av föreningar, har kunnat bli delaktiga i den sociala infrastruktur som det offentliga har byggt upp. Och föreningar och civilsamhället ger ett mindre beroende av enskilda individer eller familjer och därmed en större långsiktighet i vidmakthållandet av gemensamma lokaler eller i alla fall i vidmakthållandet av betydelsen av gemensamma lokaler. När det kommunalt drivna Husby Träff tvingas stänga organiseras snabbt en ideell förening som kan fylla en liknande

Träfflokal Husby

funktion i en närliggande byggnad, en före detta krog, det som blir FolketsHusby. Folkets Husby har idag 65 medlemsföreningar. Flera av dem driver nu frågan om de gemensamma lokalerna som centrala för lokalsamhällets långsiktiga fortlevnad.

Även Vallastaden saknar en koppling till civilsamhället som en integrerad del av de gemensamma lokalerna. Man tycks om man ska förstå de organisationsscheman som kommunen gjort i en utvärdering av projektet helt ointresserad av det omgivande samhället och upptagen vid tanken på att skapa en plats för innovation vid sidan av detta. Det är familjer eller individer som bär på ansvaret för och vidmakthållandet av det gemensamma när kommunen efter planeringen har dragit sig tillbaka. Men

“Vallastaden saknar
en koppling till civilsamhället”

eftersom de är oberoende av kommunala beslut vad gäller deras gemensamma lokalers vara eller inte vara – till skillnad från Lambohov och Husby – så kommer deras valmöjligheter att stå mellan att driva lokalerna som en gemensam resurs eller att själva välja att göra sig av med dem genom till exempel uthyrning. Hade lokalerna byggts och planerats som något gemensamt för hela stadsdelen och integrerats i till exempel det omgivande civilsamhällets aktörer hade denna möjliga framtid inte varit ett hot mot dem. Beroendet vid enskilda individer eller familjer hade då också varit mindre.

Även i Rosta fick civilsamhället en central del i gemensamhetslokalernas etablering och drift. Att flera av dem fortfarande finns kvar är förmodligen en följd av det.

Man kan alltså säga, om man önskar att gemensamma lokaler ska finnas kvar genom ideologiska eller ekonomiska konjunkturer så är det bra att förankra dem i civilsamhället och på så sätt bygga en starkare gemensam kultur kring dem. Att visa tillit till andra aktörers förmåga och vilja att vara delaktiga i samhälls- och bostadsbyggandet är att fördela ansvaret. Att dela ansvaret är ett säkrare sätt att skapa en kultur och inom denna kultur faktiska rum som kan bli kvar och bli ett arv för framtida generationer att bära vidare. Det här illustrerar betydelsen av att skapa ett historiskt djup på en plats, att flera generationer kan ha relationer till platsen. Husby är förmodligen det bästa exemplet i den här studien på ett lyckat försöka att göra det. Och det intressanta med Husby är att denna känsla av en gemensam kultur inte behöver betyda att kulturen i sig förblir konstant. Det är föreställningen om allmänningen, det gemensamma, som är kulturen. Om Husby byggdes kring en tanke om att fördela rättvisan jämnt över en hyfsat homogen befolkning kan detta bygge idag ge plats för tolerans för olikhet genom att ge plats för civilsamhällets olika aktörer.

Det tycks som om det offentligas roll – kommuner och bostadsbolag – är viktig för tillkomsten av gemensamma lokaler men ändå förvånansvärt svaga institutioner vad gäller vidmakthållandet av dessa lokaler. Det har att göra med deras beroende av och relation till politiken.

Ansvar och drift – vem gör vad och vem är delaktig?

Vallastaden är ett brott mot 1900-talets sätt att organisera där det offentliga till stora delar tagit ansvar för det gemensamma. I Vallastaden står de enskilda helt för drift och underhåll. En av de få saker som kommunen bestämde måste finnas i fellellshuset var odling. I Vallastaden har kommunen dragit sig undan, även den kommunala verksamheten ligger i utkanten av området, såsom förskolor och stödboenden. Det ska tilläggas att i det tävlingsförslag "Tegar" som Okidoki vann tävlingen om Vallastadens stadsplan med hade man svarat på kommunens önskemål om gemensamma hus i varje kvarter med att koppla dem till kommunens förvaltning och närliggande institutioner som universitetet. Detta försvann dock under projektets genomförande. Det fanns även idéer om att de olika fellellshuset skulle ha olika funktioner, inte heller detta blev genomfört.

Frågan man kan ställa sig i Vallastaden blir därför om det ska ses som att man lämnar ifrån sig ett nödvändigt ansvar eller ger medborgarna en tillit som kan vara långsiktigt?

Ser vi på nuläget så står ett fellellshuset övergivet, ett annat har blivit en plats framför allt för sena fester, i ett vill man helst skapa ett co-working space som går att hyra ut, i ett annat har man börjat hyra ut övernattningslägenheten på längre tid. Det ekonomiska ansvaret blir här en börda att bära, men också det organisatoriska. Det är också små enheter som ska svara för en ganska stor lokal. Det kan vara så få som 26 hushåll på ett fellellshuset som i exemplet "Illustrationen". Flera i samfälligheterna i Vallastaden beskriver att de slits mellan att ta hand om flera olika

uppgifter, från snöröjning till förvaltning av de gemensamma lokalerna. Att då göra sig av med ansvaret för delar av det gemensamma blir en rimlig lättnad, både ekonomiskt och ansvarsmässigt. Försvinner fellellshuset funktion som gemensamma lokaler så är det ett beslut av samfälligheten.

Förutsättningarna i Vallastaden skapar en olikhet i utfallen mellan lokalerna. Om 1900-talets frihet som gemensamhetslokal gav utrymme för var en frihet som handlade om en jämlik fördelning så är det här en frihet som skapar osäkerhet..

Men det har funnits nyanser av tillit och ansvar också i de stadsdelar som byggdes under 1900-talet.

Den lägsta ansvaret hos medborgarna fanns i Lambohov. Här tog samhället hela ansvaret vilket gjorde det sårbart mot politiska förändringar, men det skapade också en skillnad i hur medborgarna tog ansvar för det gemensamma. När lokalerna försvann fanns det få som hade blivit delaktiga, vid sidan om att ha en nyckel. Det var de enskilda familjerna som fick nycklarna, det var utifrån deras behov av omsorg, och framför allt barnens behov, som systemet byggdes upp. Den enskilda familjen som vidmakthållare av ett system visade sig otillräcklig. Det tycks inte finnas några protester mot att de gemensamma lokalerna försvinner i Lambohov, bara ett lite sorgesamt acceptande.

Som vi visat ovan skiljer sig detta från Husby. I Husby fördelades ansvaret på olika byggnader. De större anläggningarna, lek- och fritidshuset var kommunala och drevs av Stockholms stad, de mindre hamnade närmare de boende både geografisk men också ansvarsmässigt. De byggdes och drevs formellt av det allmännyttiga bostadsbolaget men det var de boende som organiserade och förvaldade dem.

Det här kommer fram i de upprop om att nu öppna upp dessa lokaler igen, man vet vad man har och vad man har förlorat eftersom man tog hand om dem:

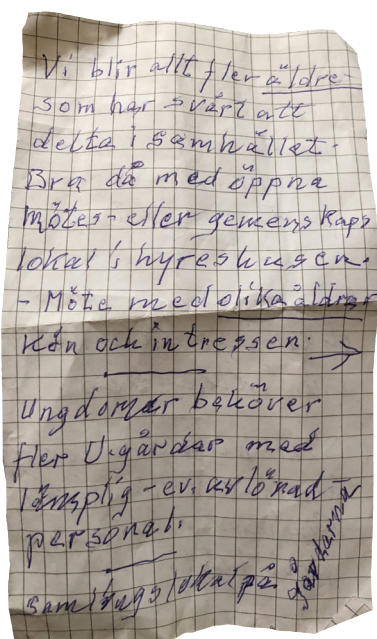
"Ett viktigt förslag i dagens akuta läge som borde vara enkelt att lösa är att de boende och lokala föreningar snarast återfår tillgången till de många idag stängda eller uthyrda gårdslokaler som är byggda för hyresgästerna men idag är stängda."

Det finns också någon att ställa till svars för nedstängningen, en offentlig motpart som man kan ställa krav på. I Vallastaden saknas denna möjlighet att kräva något av någon annan än de som man bor med. Det är både känsligare, med en risk för konflikter, men också svårare att organisera.

"Den enskilda familjen
som vidmakthållare av ett system
visade sig otillräcklig"

Sedan fanns här den största institutionen, Husby Träff, i centrum som var en central stolthet som det offentliga placerade där. Decentraliseringen av gemensamma lokaler fick sällskap av något som samlade alla i stadsdelen. Det saknas i både Lambohov och Vallastaden. Det har Husby

däremot gemensamt med Rosta som också fick en stor anläggning, en fritidsgård i centrum. Styrkan i Husby Träff var att den inte var riktad till en grupp, ungdomar, som i Rosta, den involverade alla i samhället. Det har visat sig i det lokala engagemanget som ofta är generationsöverskridande. Det är där det långsiktiga ansvaret kan återfinnas. I Rosta försvinner fritidsgården i stort sett i tysthet. Medan Husby Träff ockuperas. Av detta kan man lära sig att det är bra att göra gemensamma lokaler generationsöverskridande om man vill att de ska förankras i lokalsamhället och stärka upplevelsen av att samhället sitter ihop och att vi delar samma öde.

Inga Harnesk gav oss en lapp.

En annan jämförelse som kan göras vad gäller ansvaret för de gemensamma lokalerna är synen på arkitekternas roll. Under 1970-talet, Lambohov och Husby, är det framför allt social- och grannskapsarbetarna – personal på fritidslokaler eller allmännyttiga bostadsbolag – som skulle verka för grannskapets ideal. Under 1940- och 1950-talet, som i Rosta är det ofta arkitekterna som försöker verka för idealet. Men skriver Mats Franzén och Eva Sandstedt i ”Grannskap och stadsplanering, arkitekternas medel blir ett annat än socialarbetarnas: ”Inte grannskapsarbete, vilket är socialarbetarnas instrument, utan grannskapsplanering”.

Relationen till de boende – skala

Det byggdes sju leklador på 3 500 hushåll i Lambohov I Vallastaden byggdes sju felloshus på 1 100 hushåll. I Husby fanns det en stor lek- och fritidslokal på 1 000 hushåll. Det får betraktas som en överetablering i Vallastaden, troligen också i Lambohov. De starka idéerna om vad stadsdelen skulle bevisa, som modell, har här fått trumfa den faktiska kunskapen om vad som behövs och vad som är rimligt. Man vill bevisa något, ideologin går före verkligheten. I Vallastaden skulle det vara stora lokaler och nära, i Rosta små lokaler men också nära. När den nära lokalen blir stor så tar den plats på ett sätt som kan störa. Radhusen intill det stora felloshuset sug

nästan in i det, medan en vävstuga i Rosta kan pågå i tysthet. De gemensamma lokalerna i Vallastaden blir lika mycket manifest som platser. Husby är mer pragmatiskt och försöker svara på den svåra frågan: Hur mycket behövs, egentligen?

Det visar att det kan vara bra med en överordnad idé redan på planeringsstadiet om vad en stadsdel behöver för att en överetablering inte ska ske. Vad är rimligt? Hur många gemensamma lokaler behövs? Vilka gemensamma lokaler kan stadsdelen dela på om inte alla ska byggas av enskilda aktörer? Hur många gemensamma lokaler behövs för att uppnå en lokal kultur av delning och grannkontakter?

Det fanns i början av 1900-talet tydliga modeller för vad som konstituerade en stadsdel. Hur många boende som en trädgårdsstad skulle ha för att bära ett eget centrum till exempel. Det kan behövas forskning på och studier av hur det ser ut idag, med de förändrade betenden som finns i samhället? Ska allt det gemensamma bäras av enskilda aktörer, och om inte hur mycket och hur många gemensamma lokaler ska krävas av eller byggas av det gemensamma. I Vallastaden krävde man förmodligen för många. I de flesta nya stadsdelar idag kräver man inga. Sanningen om vad som behövs ligger förmodligen någonstans mitt emellan.

Idag byggs de flesta gemensamhetslokaler inom ramen för enskilda byggprojekt, i ett kvarter eller en byggnad. De fyra platser vi har studerat har alla det gemensamt att de gemensamma lokalerna är en del i hela stadsdelen, även om de på olika sätt är kopplade till enskilda kvarter.

De som är mest lika på den här punkten är de direkt närliggande Lambohov och Vallastaden. De bygger båda på tanken om boplatser, platsen alldeles intill ditt hem, som kärnan i samhällsbygget och den gemensamma lokalen som en del i denna boplatser. Det finns en styrka i att se på samhällsbygget som ett sammanfogande av boplatser istället för bara som ett antal enskilda byggnadsprojekt som löser sina egna behov. Gemensamma lokaler mellan husen kan stärka föreställningen av en ömsesidighet som kanske inte helt och hållet kan bäras av de offentliga platserna som torg och parker i den mån de byggs.

I Rosta och Husby kompletteras de mindre och mer decentraliserade mötesplatserna av större mer kultur bärande platser, såsom kulturhus eller fritidsgårdar, men också här bidrar de till rörelser mellan olika delar av stadsdelen.

Gemensamhetslokalernas utformning

Det som är gemensamt för alla fyra studieobjekt är att de gemensamma lokalerna är likadana, alla har i princip fått samma gestaltning. De boendes roll blir i stor utsträckning att bebo det redan bestämda.

Frågan är om det är önskvärt med ett större boendeflytande vad gäller de gemensamma lokalernas utformning? Man kan också ställa sig frågan om lokalernas generalitet och föränderlighet. Att mer involvera de boende i tillskapandet av de gemensamma lokalerna genom till exempel självbyggeri genom att ge byggrätter på obebyggd mark är inget som har provats i någon större utsträckning. •

GEMENSAMHETSLOKALER

Nu och i framtiden

HITTILLS HAR vi i den här rapporten skissat gemensamhetslokalens historia och nutida funktion och roll genom fyra olika exempel. Men hur ser framtiden ut? Kommer den här typen av lokaler att fortsätta byggas och nyttjas? Kan de ha en roll att spela framtidens hållbara samhälle? Och i så fall hur och i vilket syfte?

Vi har valt att närma oss framtiden från lite olika håll, dels genom att intervjua arkitekter, bostadsutvecklare och forskare i olika discipliner, dels genom egna observationer av projekt som planeras men ännu inte uppförts.

Gemensamhetslokalernas historia kan bidra till värdefull kunskap och ökad förståelse för såväl deras potentialer som svagheter. Det finns en lång erfarenhet och mycket kunskap om gemensamhetslokalers funktion och organisering i Sverige. Flera av de som byggde och planerade många av de gemensamhetslokaler som fortfarande används liksom de som organiserade och deltog i verksamheter som bedrevs lever fortfarande. I vissa lokaler pågår bevisligen till och med samma verksamhet. Deras erfarenheter och den kunskap som forskare och andra

”Sedan 1990-talet har byggandet av gemensamma rum formats av en marknadslogik.”

förmedlat i rapporter och utvärderingar om dessa rum är tillgänglig för oss. I följande resonemang har vi försökt använda oss av det vi lärt oss om gemensamhetslokalernas historia i arbetet den här rapporten in i framtiden.

Vad kan vi egentligen veta om framtiden?

Vi behöver kunna förutspå framtiden för att kunna bygga och utveckla samhället. Hur man bäst gör det beror så klart på syfte och målsättning. Ämnet framtidsstudier arbetar med tre huvudsakliga förhållningssätt; vi kan försöka förutspå framtiden, vilket innebär att man bestämmer sig för det framtidsscenario som verkar mest sannolikt och samtidigt hoppas att inget oförutsett händer som kan stjälpa tesen; vi kan betrakta framtiden som öppen och osäker, försöka identifiera de viktigaste osäkerheterna, vilka konsekvenser de får och hur vi ska hantera dem; eller så kan vi betrakta framtiden som fundamentalt öppen men istället för att fokusera på osäkerheter och risker använda det för att undersöka hur en eller flera önskvärd(a) framtid(er) ser ut och hur vi kan nå dit. (Wangel och Fauré s. 12–13).

Dagens stadsplanering utgår från det första förhållningssättet; man definierar det framtidsscenario som man anser mest sannolikt och håller fast i det.

Sedan 1990-talet har stadsutvecklingen i Sverige präglats av olika idéer om ekonomisk, ekologisk och social

hållbarhet. De här idéerna har odlats i en avpolitiserad hållning som ser ekonomisk tillväxt och ekologisk hållbarhet som kompatibla, som har en stark tilltro till teknologiska innovationer och som låter marknaden styra i syfte att skapa en förmodad mer effektiv och därmed mer hållbar utveckling.

Om man ser till planer och visioner för stadsutvecklingen i Sverige de kommande fem till tio åren verkar de flesta baseras på ett framtidsscenario då ovanstående, så kallade ekomodernistiska system, kommer att fortsätta att dominera. De gemensamhetslokaler som planeras att byggas inom detta tidsspann förhåller sig därmed på ett eller annat sätt till samma verklighet. Visionen om framtidens samhälle är med andra ord att utvecklingen kommer att följa i de spår som vi står på idag, inget radikalt kommer att hända som kräver att vi bygger och planerar samhället på andra sätt. Forskningen kallar därför ekomodernismen konservativt utopisk. (Fauré, Wangel)

Studier av historien visar att det här är ett brott med hur man tidigare sett på samhällsbyggandet.

De gemensamma lokalerna i Rosta, Husby och Lambohov kom till i tider som formats av visioner om en önskvärd framtid präglad av tankar där det gemensamma på lite olika sätt spelade en central roll. Det är i dessa politiskt motiverade gemensamma rum som Kerstin fortfarande väver i Rosta och man läser persisk poesi i Husby.

Fram till 1990-talet var dessa rum en självklar del av det gemensamma samhällsbygget. De var instrumentella i välfärdsstaten, en viktig beståndsdel i en större politisk idé och vision om hur ett samhälle skulle byggas och fungera. På en micronivå var den svenska välfärdsmodellen baserad på gemensamma rum. De behövde därför aldrig motiveras i ekonomiska termer. (Schalk, Brolund de Carvalho, Mattsson).

Man placerade tanken på de gemensamma rummen i politiken, inte sällan genom de allmännyttiga bostadsbolagen. Nedmonteringen av allmännyttans roll har gjort att den kultur kring gemensamma rum som fanns har försvunnit. Ingen annan aktör har hittills tagit på sig rollen, utanför begränsade enskilda objekt eller i ovanliga pilotprojekt.

Effekterna av de syns i till exempel Vallastaden, där kommunens verksamhet, äldreboende, stödboende och skola placerats stadsdelens ytterkanter och gemensamhetslokalerna lämnats åt marknaden att bekosta uppförandet av och de boende att drifva och förvalta jämte skötsel av allmän parkmark och gatubelysning.

Sedan 1990-talet har byggandet av gemensamma rum formats av en marknadslogik, en affärsmässighet, bortanför politiken. Marknaden har svårt att affärsmässigt motivera nyttan med gemensamma rum. De passar inte in i affärsmodellerna, vilket sannolikt är en av anledningarna till att byggandet av dem i nyproduktion har minskat. Många av de gemensamma rum som byggdes fram tills dess har

Felleshus, Vallastaden

också försvunnit. Anledningen är densamma, inte heller i förvaltningsledet kan man ”räkna hem” gemensamhetslokalernas kvadratmetrar.

Men i ett segment av nyproduktion har de dykt upp. I försäljningen av dyra minimala bostadsrätter i storstadsområden finns gemensamma rum allt oftare med som försäljningsargument om delning som ett led i en framtida urban livsstil;

”Den första deletappen av Greenhouse Sthlm omfattar bland annat /.../ 1 14 Svanenmärkta lägenheter i Brf Gourmet där de boende erbjuds ett hållbart livsstilsboende. Det handlar /.../ om samutnyttjande av ytor i form av gemensamt vardagsrum, kök och lounge med direkt access till kvarterets café och consiergeservice. I kvarteret finns även en fitness- och poolanläggning med milsvärd utsikt som delas med kontorsverksamheten.”

Lägenheterna i Brf Gourmet är så kallat yteffektiva 1:or och 2:or, de minsta är inte större än ett hotellrum med sin drygt 20 kvm. Priserna ligger mellan 2,9 och 8,8 miljoner kronor. De gemensamma utrymmen som de boende har tillgång består av ”vardagsrum, kök och lounge” samt en innergård med ett utomhuskök och odlingslotter. På visionsbilderna på hemsidan är utrymmena förvillande likt en hotelllobby. Något som ytterligare förstärks av tillgången till consiergeservice som tillhandahålls här. Gemensamhetslokaler har här omformats till en produkt, en tjänst du får tillgång till när du köper din bostad. De är ett komplement till din bostad som kräver en mycket låg nivå av ansvar eller engagemang från dig. Den här typen av gemensamma utrymmen eller delning har frikopplat sig från den grundläggande idén om sociala band, tillit och ansvar. Det är marknadens affärsmässiga anpassning av det gemensamma

Gemensamhetslokalen trotsar marknadslogiken helt enkel för att idén om den är värdegrundad. Och det är i frånvaron av denna politiska värdering som de gemensamma rummen i den stadsdel som är Anders och Birgittas, Lambohov, har försvunnit, liksom många av de rum som fanns när Husby planerades och som nu har innebär att Inga och Ulla träffas och samtalar i ett medborgardrivet hus istället.

”Vi känner och förstår
nyttan med närlokaler.”

Vår tids näst intill besatthet av kalkyler och blinda tro på siffrans neutralitet utmanas av gemensamhetslokalen existens. Vi ser, känner och förstår nyttan med närlokaler, träffpunkter och allaktivitetshus men när vi inte kan räkna hem de monetära investeringarna som krävs för att uppföra och driva dom faller de bort i projekteringsfasen.

Fler arkitekter vi talat med beskriver hur det går till i praktiken. Olika idéer om gemensamhetslokaler och rum för till exempel odling eller olika former av delning (cykel- eller verktygspooler) önskas ofta av kommunen i markanvisningar. Arkitekterna ritar därför in dom i fastighets- och byggbolagens planskisser som lämnas till kommuner och bidrar till att markanvisningar ges. När

planerna kommer till byggskede är det inte sällan dessa rum som stryks med motiveringen att ”kalkylen inte går att få ihop. I det befintliga beståndet byggs många gemensamhetslokaler om till uthyrbara ytor – de blir bostäder, kommersiella lokaler eller kontor”.

I våra studier av stadsdelar från olika tider har vi kunnat konstatera att användningen och behoven av gemensamma lokaler inte har försvunnit för att byggandet av dem har avstannat. Kerstin och hennes vänner fortsätta att väva i Rostas vävstuga och Ulla och Inga fortsätter att ses i sin förening ViS (Vi i samhället) varje måndag i Folkets-Husby. Många av de gemensamma rum som byggdes under 1900-talet finns kvar, en del är låsta, men fortsatt i allmän ägo, andra används men inte så aktivt som skulle vara möjligt. Dessa har potential att utvecklas och anpassas efter nya behov som finns i samhället idag. Att Vallastadens Fellehus byggdes som en del av en bomäsan vars själva syfte var att peka mot framtiden och att gemensamhetslokalerna ofta finns med i kommunernas förfrågningsunderlag för markanvisningar väljer vi att tolka som att det ändå finns en önskan om att de ska finnas även i framtiden. Men om vi ska fortsätta utveckla och bygga vårt samhälle utifrån rådande ecomodernistiska system hur ska gemensamhetslokalen motiveras? Hur ska vi få kalkylen att gå ihop?

I boken *Det självspelande pianot*, skriver Stig Westerlund, professor i företagsekonomi om faran i att sätt allt för stor tilltro till siffror och kalkyler när det gäller bostadsfrågan, samma resonemang kan även gälla gemensamhetslokaler:

”Faran med kalkyler är /.../ att de har stora anspråk. /.../ Kalkyler och beräkningar kan vara användbara hjälpmedel, men de kan också leda tankarna helt fel eftersom de representerar ett, och bara ett, sätt att beskriva och förenkla ett problem. Många frågor är alldeles för stora och viktiga för att kokas ner till kalkyl(er) /.../ De riktigt stora framtidsfrågorna kräver ett annat sorts resonemang där inte en enskild teknik eller vetenskapligt synsätt får dominera.”

Ska vi låta grundläggande värderingar styra vår bostadspolitik eller överlåter vi det till kalkyltekniker? frågar han retoriskt vidare. Precis som bostaden är en rättighet och åsikter i bostadsfrågor i grunden är värderingsbaserade så är gemensamhetslokalen nödvändig i en demokrati, för möjligheter till samtal, utveckling och gemenskap. Inga kalkyler kan ersätta politiska värderingar, avslutar Westerdahl.

Under 1900-talet hanterade samhällsbyggare framtidens osäkerhet genom att skapa gemensamma rum. Uppgiften blev central för att forma ett samhälle där den så kallade sociala hållbarheten inte bara var ett avpolitiserat koncept utan en verklig plats för politiskt beslutsfattande.

Det intressanta med de gemensamma lokalerna är att de, som historiska och faktiska platser, kan verka som en sorts reflektionsplatser för tankar om framtiden. Det kommer inte vara exakt samma beslut som ska fattas och det kommer inte vara samma osäkerhet som ska hanteras. Välfärdsstatens osäkerhet rörde sig om sådant som familjebildningar i storstäder eller att forma demokratiska människor. Vår tids osäkerhet ser annorlunda ut, och därför också vår tids önskvärda framtid.

Men de gemensamma rummen kan vara en bra plats att börja, om man vill hitta platser som kan härbärgera denna framtid.

Så var kan hävstången finnas för att öppna upp, förändra och bygga nya gemensamma lokaler efter tre decennier utan nya och med en mängd stängda?

På vilka premisser ska våra gemensamma lokaler utvecklas och byggas? Bör vi hitta tillbaka till eller kanske ännu hellre utveckla nya värderingsbaserade argument för gemensamhetslokalens roll och funktion i framtidens hållbara samhälle? Hur ska nyttan och värdet av gemensamhetslokaler i så fall formuleras?

Social infrastruktur – kopplade rum för gemenskap

I sin bok *Palaces for the people – how to build a more equal and united society*, introducerar sociologen Eric Klinenberg begreppet ”social infrastruktur” för att beskriva de fysiska platser och organisationer som formar hur människor interagerar med varandra. Det omfattar offentliga rum såsom bibliotek, skolor, lekplatser, parker och simhallar, men också trottoarer, torg, odlingslotter och andra allmänna grönytor där människor kan mötas.

Begreppet utvecklades som svar på några frågor han ställer sig efter att ha studerat den värmebölja som dödade 739 människor i Chicago mellan den 14 och 20 juli 1995, då den upplevda temperaturen i staden var 52 grader.

Den främsta orsaken till att människor dog var att de var ensamma och att de inte vågade eller ville lämna sina bostäder. Dödstalen kunde på så sätt kopplas till segregation och ojämlikhet i staden, åtta av tio av de stadsdelar med de högsta dödstalen var afro-amerikanska med stor fattigdom och en stor andel våldsam brottslighet, här fanns en ökad risk att gamla och sjuka stannade hemma och dog ensamma under värmeböljan.

Men, noterade Klinenberg, också tre av de stadsdelar med minst andel döda var också fattiga, afro-amerikanska

”Människor skapar band
på platser som har fungerande
sociala infrastrukturer, ”

Eric Klinenberg

och hade en relativt stor andel våldsbrott medan en fjärde var företrädesvis latinamerikansk men i övrigt med samma egenskaper.

På pappret såg det ut som att de skulle ha lidit svårt i hettan, men de var i själva verket mer motståndskraftiga än Chicagos mest välbärgade områden. Varför? Han la alla sorters kartor över stadsdelarna Englewood och Auburn Gresham intill varandra men fakta och statistik tycktes identiska.

Vilka förhållanden på de platser vi bor på gör det mer troligt att människor kommer att utveckla starka eller stödjande relationer, och vilka förhållanden gör det mer troligt att människor växer isolerade och ensamma?

Klinenberg fick svaren han när han lämnade statistiken och kartorna och gav sig ut i stadsdelarna och upptäckte

de fysiska platser som formade hur människor kunde mötas. Det var inte så att människorna i ett område saknade viljan att möta andra, att vissa människor brydde sig mindre om sina medmänniskor. Det som saknades var fysiska platser – en social infrastruktur – som kunde stödja sådana handlingar, stödja möten i vardagslivet, olikheter och öppenhet. ”Människor skapar band på platser som har fungerande sociala infrastrukturer, inte för att de har bestämt sig för att bygga gemenskap, utan för att när människor deltar i långsiktiga, återkommande möten, särskilt medan de gör saker de tycker om, växer oundvikligen relationer”, skriver Klinenberg.

I sin uppföljande bok *Palaces for the people – how social infrastructure can help fight inequality, polarization and the decline of civil life* utvecklar betydelsen av en sociala infrastruktur:

”When social infrastructure is robust, it fosters contact, mutual support, and collaboration among friends and neighbours; when degraded, it inhibits social activity, leaving families and individuals to fend for themselves. Social infrastructure is crucially important, because local face-to-face interactions – at the school, the playground and the corner diner – are the building blocks of all public life.”

Klinenbergs forskning visar att en god social gemenskap i en stadsdel eller bostadsområde skapar ett mer resilient samhälle som står bättre rustat att möta olika samhällsliga påfrestningar och förändringar och att den sociala infrastrukturen är instrumentell i att skapa förutsättningar för att den ska utvecklas.

I sitt projekt Elastiska hem, är Kod-arkitekter inne på samma tankebanor när de beskriver gemensamma lokaler som centrala för att skapa samhällen som klarar framtidens utmaningar bättre:

”I det befintliga beståndet är det vanligt att gemensamhetslokaler byggs om till bostäder eller lokaler. Andel säljbar yta optimeras och gemensamma ytor rationaliseras bort för att maximera den ekonomiska affären. Detta gör att de vardagliga mötena i boendemiljön som på djupet bygger ett socialt kapital i samhället försvinner. Ingen kan ensam hantera kommande kriser. Ingen kan ensam förändra det som krävs. Grannskap där människor känner varandra klarar svårigheter bättre. Möjligheten att bo i ett socialt välfungerande grannskap bedöms inom forskningen vara den enskilt viktigaste faktorn för att öka inkluderingen i samhället. De mötesplatser som skapas idag är allt oftare avgiftsbelagda och gemenskapen som tidigare funnits när släkt och vänner bodde närmre, då samarbete var en naturlig del av vardagen är idag en sällsynt företeelse.”

Fil.dr i Hälsa och Samhälle, Cecilia Henning, som studerade och analyserade Lambohov på 1980- och 1990-talet, beskriver betydelsen av social gemenskap som utvecklas mellan grannar och boende i stadsdelar för tunna band.

Tunna band är en form av sociala kontakter som uppstår och upprätthålls i olika vardagliga sammanhang. Att säga hej, byta några ord, skapa ögonkontakt, att bli igenkänd stärker människors identitet och anknytning till grannskapet. Det är kravlöst men samtidigt uppmuntrande och skiljer sig från de mer djupa och intima kontakter (tjocka band) som människor etablerar med familj, släkt eller nära vänner.

HSB:s gemensamhetslokal, Lambohov

Örebro

Tunna band mellan grannar utmärks av friheten av att kunna sätta gränser för hur nära kontakt man vill ha. Man kan inte välja sin granne men man kan välja om man vill ha en mer nära kontakt eller en mer distanserad. Man vill att det ska vara lagom, en positiv kontakt, men inte för mycket och inte påtvingat. Hennings forskning visar att om det finns många tunna band mellan grannar minskar risken för konflikter, toleransen blir större, likaså benägenheten att visa mer hänsyn. Att tunna band utvecklas är också viktigt för välbefinnande och hälsa och trygghet.

– Att man trivs där man bor, bidrar till att man känner sig trygg. Den gemenskap som växer fram skapas genom tunna band – och dessa band skapar en väv av trygghet och välbefinnande, skriver Cecilia i boken *Hej granne!* som getts ut av bostadsbolaget Olov Lindgren.

Gemensamma lokaler, eller träffpunkter som Cecilia Henning kallar dem, bidrar till att skapa och upprätthålla tunna band. Det kan inte nog värdesättas, menar Cecilia som nu forskar på äldre människor och effekten av ensamhet. När vi har som princip att äldre ska bo hemma så länge som möjligt, måste man ha gemensamhetslokaler, träffpunkter i närområdet som de har tillgång till annars riskerar man att de bli socialt isolerade och ensamma. Idag är ensamhet är den största bidragande orsaken till psykisk ohälsa och depression bland äldre, det vill säga från 65 år och uppåt, enligt Socialstyrelsen.

För Inga och Ulla är träffarna med gruppen ViS (Vi i samhället) på Folkets Husby på måndag förmiddagarna och gemenskapen mellan Kerstin, Kristina och Ing-Britt i vävstugan i Rosta exempel på hur gemensamhetslokalerna bidrar till att bryta ensamheten och utveckla tunna band till tjocka. Det skapar inte bara välbefinnande för de enskilda individerna, det bidrar även till ökad trygghet och tillit i grannskapet där de bor och rör sig.

Att gemensamhetslokaler finns innebär inte per automatik att tunna band utvecklas i ett bostadsområdet, eller att resiliens skapas som gör att det står starkt när kriser som extremväder eller pandemier utbryter, men om den sociala infrastruktur som de utgör saknas står vi definitivt sämre rustade att möta framtiden.

De gemensamma rummen och delningsekonomin

I fellehuset Integralen i Vallastaden finns en hörna där använda leksaker, kläder, skor och husgeråd som grannar lämnat kan byta ägare. I en källarlokal i Rosta tar Bosse på Örebro änglar emot motsvarande och skänker till behövande i området. I återvinningsrum, tvättstugor och andra gemensamhetslokalerna runt om i Sverige återbrukas allt möjligt, i vissa fall uppstyrt och välorganiserat i andra mer spontant och mer eller mindre tillfälligt.

Att dela en övernattningslägenhet eller rum med andra i grannskapet har varit populärt länge. I Husby fanns det att låna, liksom i HSB-området i Lambohov. De finns, som vi sett, också i Vallastadens Fellehus och i många BRF:er runt i om Sverige. I många bostadsområden byggs nu gemensamma cykelrum där det finns möjlighet att fixa och meka. På det sättet kan man säga att delningsekonomin i viss mån och i liten skala redan flyttat in i gemensamhetslokalerna.

Det är klart att delningsekonomin behöver rum för att verka i. Men vi behöver också förstå hur delningsekonomin

min ska kunna kan skalas upp, hur den tar plats i en önskvärd hållbar framtid och då behöver vi förstå vad delningsekonomin är.

Gemensamhetslokalen befinner sig definitionsmässigt mellan det privata hemmet och det offentliga. Därför blir frågan om vem eller vilka som ska besluta om, betala för och förvalta dessa rum central. Det här är något som de gemensamma rummen delar med idén om delningsekonomi.

Delningsekonomin är en relationell verksamhet som bygger på tillit och ansvar. Det finns två nivåer i denna tillit och detta ansvar som vi har kunnat notera i våra studier av gemensamhetslokalerna. Dels samhällsplaneringen – som formas och styrs av lagar och politiska beslut – och dels lokalsamhället

Hur samhällsbyggets aktörer placerat tillit och ansvar har enligt vår studie avgörande betydelse för hur gemensamhetslokalerna utvecklats. Var hamnar det ekonomiska ansvaret för att de gemensamma lokalerna uppstår? Hur ser ansvaret för och tilliten till de som använder lokalerna ut? På nästa nivå som uppstår när lokalerna väl finns på plats, i lokalsamhället, verkar tillit och ansvar på andra sätt. Där skapar de protesterna i Husby när de gemensamma lokalerna försvinner, det är också den som formar de relationer som Alexandra beskriver i sitt arbete med fellehuset i Vallastaden.

Än så länge har den mer storskaliga delningsekonomin främst utvecklats av vinstdrivande företag. Företag som inte sällan uppnår en monopolliknande roll i just sin nisch som till exempel Airbnb eller Uber. Den här utvecklingen har kritiserats under en längre tid (Bradley och Pargman 2017). Den har i vissa studier inte ens ansetts vara en del av delningsekonomin utan snarare gig-ekonomin eller on-demand-ekonomin (Meelen och Franken 2015).

För att förstå hur delningsekonomin praktiskt kan förvaltas på ett mer demokratiskt och resurseffektivt sätt, skriver Bradley och Pargman, krävs det teorier och forskning kring hur man kan använda styrningen av det gemensamma. Den här studien är ett försök att förstå hur denna styrning sett ut historiskt och vad vi kan lära oss av det (se också kapitlet Modeller).

Det är uppenbart att det offentliga har en central roll i skapande av gemensamhetslokaler i större skala, på en stadsdelsnivå snarare än i en enskild fastighet. Vad gäller vidmakthållandet av dessa platser så är dock relationen till civilsamhället och individer helt avgörande. Genom delningsekonomin kan en sådan relation uppstå, mellan rum och praktik. Och vice versa, genom gemensamma lokaler kan den tillit och det ansvar odlas som krävs för att en lokal delningsekonomi ska kunna uppstå.

Det har skapats en mängd digitala verktyg för att underlätta för delningsekonomin att växa och verka, man talar om ett samarbetets allmänningar (Rifkin 2014) eller digitala allmänningar (Bradley och Pargman) men hur ser det ut med de fysiska platserna? I den här studien har vi beskrivit den undanträngning av de gemensamma rummen i samhällsbyggandet som skett under framför allt de senaste trettio åren. Det är möjligt att tänka sig att relationen mellan en önskan om en växande delningsekonomi och dess behov av platser kan vara ett incitament för ett ökat, intresse hos institutioner och samhällen att på nytt intressera sig för de gemensamma rummen.

Då måste man också förstå hur en lokal och långsiktig delningsekonomi kan uppstå.

Vi menar att en sådan kräver ett lokalsamhälle som bygger tillit och ansvar och för detta krävs en föreställning inte bara om att man ska dela produkter och tjänster med varandra, sådant som kan värderas i pengar, göras till en sorts informell ekonomi, utan delningsekonomin som en social väv där delning också får förstås som att dela rum med varandra, en helt avgörande del av det som brukar kallas social hållbarhet.

Delningsekonomin kan organiseras på väldigt många olika sätt. Av företag med vinst som syfte, organisationer med samma mål, av stiftelser, kooperativ, grannskapsgrupper eller genom informella nätverk. En del verkar globalt andra mer lokalt och är på olika sätt kopplade till platser (Bradley och Pargman). Det är i dessa olika skalor av delningsekonomin som de gemensamma lokalerna blir intressanta. De samhällsbyggen som vi har studerat i den här rapporten har alla varit representanter för sin tid och den tidens tankar om en önskvärd framtiden men också för de behov som man identifierat i tiden. Behovet av att väva för att kunna hushålla med resurserna i Rosta 1948 till exempel. Delningsekonomin skulle kunna formuleras som både ett sådant behov.

Kanske i den osäkerhet om framtiden som vi nu lever i och önskan att uppnå det som kallas hållbarhet, socialt och ekologiskt. På riktigt. Vid sidan av eko-modernismen.

I denna önskvärda tanke kan gemensamhetslokalen både vara den plats där den kan äga rum och samtidigt bidra till att forma det samhälle som ger en grogrund för delning.

Dela rum

En del av delningsekonomin handlar om att dela rum i staden. Men vad innebär det att dela rum och hur kan man finansiera och organisera detta delande?

Idag när delandet som idé i relation till rum formuleras handlar det inte sällan om olika kontorslösningar med delat kök eller mötesrum. Eller som små tillägg i enskilda bostadsrättsföreningar. Det här är lösningar som kan vara attraktiva för individer men som är av begränsad nytta för samhället.

När man i Malmö skulle öppna ett nytt stadsdelsbibliotek i Sofielund, Garaget, i ett övergivet bussgarage så valde man att betrakta det rum man skulle flytta in i som en resurs för det omgivande närsamhället: barn, byalag, boende.

Man bjöd in till öppna workshops för en plats som man visste skulle vara ett stadsdelsbibliotek men egentligen skulle kunna fyllas med vad som helst. Frågan var öppet ställd: Här öppnar ett bibliotek, men det finns plats för mer. Hur kan den vara en resurs för dig i närområdet? Svaret var att man ville ha en lokal där man kunde vara kreativ på olika sätt, både eget skapande och att skapa tillsammans, men också att det skulle vara en lokal man kunde låna för att ordna olika arrangemang. Det ställer höga krav på tolerans i själva lokalen. Nu har man 200 arrangemang i huset varje år.

Men det räcker inte att bara öppna upp en plats. Samhället behöver vilja något helst med utgångspunkt i faktiska lokala behov. Ibland krävs det fältstudier i stadsdelen och ibland handlar det om att tolka data eller studier kring rörelser och förändringar, brukaranalys. Samhället behöver närvara och ställa frågor; Varför?

Att låna ut i ett bibliotek kom här att betyda att låna ut

lokalen. Man lämnar över nyckeln till de som ska arrangera något, men hjälper till med marknadsföring. Egentligen är det lika mycket samarbete som utlån, något man gör tillsammans.

I kapitlet om Husby beskrev vi hur Maria Ärlemo, som studerat förändringen i Husby också iakttagit en förändring i synen på rättvisa. Folkhemmets Sverige som byggde Husby var intresserade av att fördela rättvisa jämnt, att utjämna skillnader. Post-folkhemmet som menade att dessa stadsdelar behövde byggas om och renoveras började genomföra en rad projekt. Projekt som inte alltid mottogs väl av lokalsamhället och försök till dialog som inte alltid fick någon synlig påverkan på resultatet.

Den tredje formen av rättvisa, som tycks prägla en plats som Husby idag är en mer mångfacetterad form, baserad på olikheter, en mångfald av röster och identiteter. Här blir frågor om diskriminering och rasism centrala, men också behovet av ett lokalt erkännande av platsen.

Både Folkets Husby och Garaget har arbetat aktivt med den här senaste formen av rättvisa genom gemensamma lokaler. Men det är en rättvisa som inte uppstår med en tom lokal, den uppstår i mötet mellan en lyhörd och kunnig offentlighet och ett lokalsamhälle.

Felleshusen i Vallastaden är tomma rum som förankras i lokalsamhället utan närvaron av en offentlighet. Ladorna i Lambohov var öppna rum där det offentliga egentligen inte var intresserade av om lokalsamhället var mångfacetterat och hade olika behov och sammansättning.

Hur kan delade rum i delningsekonomin också bli en del av ett hållbart socialt samhälle?

I Husby har man börjat arbeta med vad man kallar Collective Impact (CI). Man formulerar det som att man i en splittrad samtid mobiliserar ”lokala krafter och aktörer. Med boendes röster i centrum, och en gemensam struktur för beslut, säkrar vi bättre insatser för ett gott liv i Husby.”

Grunden för Collective Impact är att ingen organisation eller aktör kan lösa stora problem och uppnå social förändring. Inom ramen för det här gör man också en inventering av stadsdelens befintliga, öppna, gemensamma lokaler och ställer det mot de behov som finns.

Collective Impact-modellen som den formuleras har fyra delar:

- **Poolade resurser & delad risk**

Kollektiva resurser för ökad påverkan och delad risk – man utvecklar en modell för hur vi tar oss från kortsiktiga projekt till långsiktiga strategiskt förankrade satsningar.

- **Hållbar områdesutveckling**

CI bidrar till uthållig områdesutveckling – tillsammans tar man fram en modell för ökad egenmakt och bättre koordinering av insatser

- **Social impact**

En gemensam struktur för analys, implementeringsstöd och uppföljning ökar kapaciteten att nå resultat

- **Transparens**

Transparent och trovärdig redovisning av resultat genom extern utvärdering, forskningsanknytning.

De som kan vara med i detta kan vara alla som på något sätt är engagerade eller verksamma i en stadsdel, ny eller äldre. I den behovsanalys som man har gjort i Husby är det uppenbart att lokaler/mötesplatser är en viktig fråga. Man ser det därför som sannolikt att Collective Impact

kommer att handla både om att få till fler lokaler och att fylla dem med lämpligt innehåll för att ”i tillräcklig omfattning möta de boendes behov”.

Tomas Bokström på forskningsinstitutet Rise som är med och arbetar med detta initiativ konstaterar att kostnaden för dessa lokaler troligen kommer bli en nyckelfråga:

”Vi har förstått från FolketsHusby att det är ett hinder för deras verksamhet att de betalar marknadsmässig hyra och nog borde fastighetsägare kunna tillämpa en annan modell för att främja social hållbarhet i exempelvis Husby. Vi uppfattar också att detta hanteras annorlunda i andra kommuner.”

Att dela rum behöver inte betyda att man bygger nya. I Husby finns en oanvänd potential, något som Kod-arkitekter också kunde konstatera att det fanns i miljonprogramsområdet Fornbacken i Södertälje, som förvaltas av Telge bostäder. I samband med projektet Elastiska hem gjorde Kod en inventering av rumsliga resurser i Fornbacken. De tittade på de ursprungliga planerna över området, från 1970-talet, och kunde konstatera att många av de gemensamma lokalerna, precis som i Husby hade försvunnit. Gemensamma tvättstugor hade stängts och flyttats till separata hus på innergårdarna, förråd och andra lokaler har byggts om till lägenheter och kommersiella lokaler. För Kod blev samtalen med Telge-bostäder tydligt att de gemensamma rummen försvunnit i sam-

”Att dela rum behöver inte betyda att man bygger nya.”

band med att bostadsbolagets organisering och ansvar förändrats över tid. På 70- och 80-talen hade Telge flera bemannade områdeskontor i kvarteren, man hade en närvaro och daglig kontakt med de boende vilket skapade tillit och bidrog till trygghet. Under 90-talet stängde man ned områdeskontoren och centraliserade drift och förvaltning, vilket påverkade organiseringen och därmed verksamheten i gemensamhetslokalerna. När ingen i organisationen längre hade daglig kontakt och direkt ansvar för lokalerna försvann också förståelsen för deras betydelse för localsamhället. Ingen visste längre hur de skulle användas och i vilket syfte. Idag har Telge gjort nysatsningar i Fornbacken och bland annat öppnat en större gemensamhetslokal och anställt en relationsansvarig ledare. Bostadsbolaget beskriver det som en trygghetsskapande åtgärd som fungerar väl. Kod noterar att det nätverk av gemensamhetslokaler som fanns i området när det var nybyggt inte helt kan ersättas med en centralt placerat gemensamhetslokal. Precis som i Husby har de mindre närliggande, kvarterslokalerna en delvis annan funktion och roll att spela som inte en stor lokal helt kompensera för. De konstaterar också att bostadsbolaget saknar en samordnad kartläggning av potentiella rumsliga resurser i Fornbacken som skulle kunna tas omhand och utvecklas i syfte att öka gemenskapen, bygga tilliten och öka välbefinnandet hos de boende.

Det är självklart att det också finns ett värde för affärs- mässigt vinstdrivna drivna företag – kommunala eller

privata – att samarbeta med det icke vinstdrivande civilsamhället och medborgarna på en plats. I alla fall om man föreställer sin närvaro som långsiktig. Det finns ingen bättre kunskap om en plats än hos de som är verksamma där.

Men här behövs också insikten att det i och med detta kommer uppstå intressekonflikter mellan förvaltare och boende som behöver erkännas och hanteras.

Dela rum: Tvättstugan – och den ekologiska hållbarheten

Eva Grahn gillar tvättstugor.

– När Riksbyggen ser en möjlighet att bygga tvättstugor tar vi bort möjligheterna att tvätta i lägenheten. Vi drar inte fram några rör. Vi drar inte fram några avsättningar. Vi gör ingenting i lägenheterna, vi bygger tvättstugor, berättar Eva, affärsutvecklare för hyresrätter på Riksbyggen.

Anledningen till att Eva gillar tvättstugor är att de på alla sätt är mer ekologiskt hållbara än alternativet – att alla har varsin tvättmaskin i lägenheten. För Eva är det enkel logik. När lägenheterna är så små, eller yteffektiva som vi säger nu för tiden, tycker Eva dessutom att det är dumt att låta en tvättpelare ta upp värdefulla kvadratmeter. När Eva planerar bygger Riksbyggen ungefär en tvättstuga per trettio lägenheter. Då får man en tre timmars tvättid per lägenhet och vecka, sedan finns det alltid några paniktvättstugor för nedkissande lakan som man inte kan förboka.

När det är möjligt placerar Eva tvättstugorna i fastighetens bottenvåning med fönster ut mot gatan i syfte att skapa ljusa rum och samtidigt öka tryggheten. Lokalerna ska helst vara stora och luftiga, så att det i varje tvättstuga kan finnas plats för ett stort bord med stolar, leksaker för yngre barn, en bokhylla med böcker, en fätölj och läslampa. Tvättstugan kan på så sätt även fungera som en slags gemensamhetslokal för de boende.

Huvudanledningen till att de byggs så få tvättstugor i nyproduktion, enligt Eva, är att de inte går att räkna hem. Kalkylen går helt enkelt inte att få ihop. Dels ökar fastighetsvärdet med egen tvättmaskin i lägenheten, dels missgynnas tvättstugan i energibalansberäkningarna där elen till den gemensamma tvättstugan räknas som fastighetsenergi, och därmed räknas in i energideklarationen, medan el för privata tvättmaskiner går under hushållsel, vilket inte tas med. Bygger man bostäder med statliga stöd är det i stort sett omöjligt att sätta in tvättstugor, för där det är bara BOA:n som räknas. Eva Grahn hoppas att det ändras när kravet att lämna klimatdeklarationer för fastigheter, baserade på livscykelanalyser införs. Fastigheter med gemensamma tvättstugor har en lägre energiförbrukning totalt sett, säger Eva.

Gemensamma tvättstugor innebär inte bara att man producerar färre tvättmaskiner, man tvättar dessutom inte lika ofta, vilket sparar resurser i flera led. Och med de självdoserande maskinerna regleras mängden tvättmedel och med mindre tvättmedel minskar utsläppen av tensider. Om vi ska klara klimatmålen kan det inte bara vara de som bor i hyresrätt ska ta klimat- miljö och samhällsansvar genom att tvätta mer hållbart. Tvättstugor måste om vi ska få stor utväxling byggas för alla boende – och upplåtelseformer även villaområden.

Sett till den ekologiska hållbarheten finns det egentligen

inga rationella argument mot återinförande av den gemensamma tvättstugan på bred front. Men som så mycket i klimatomställningen så är det konstigt nog inte det som styr. Ekonomi eller rättare sagt våra beräkningsmodeller är, som Eva beskriver, ett hinder. Men med relativt små förändring av nuvarande beräkningssystem och affärsmodeller kan en investering i en gemensam tvättstuga göras ekonomisk lönsam. Då återstår bara ett problem; konflikterna om luddet i torktumlaren, nivån på städningen, besväret att bära sin tvätt från lägenheten till tvättstugan, konkurrens om tvätttider, obehaget när ens smutstvätt exponeras för grannarna etc. Av allt som klimatomställningen kräver av oss är livsstilsanpassningar, att ge upp privilegier och bekvämligheter som man vant sig vid och tar för givet, kanske det svåraste. För många känns tanken på att flyga mindre, dela tvättstuga och bil som att ”backa in i framtiden”. Det är ett surt piller att svälja – men delningsekonomin ger oss ju något i utbyte mot det man förlorar i bekvämlighet nämligen ökad gemenskap, vilket Evas initiativ att utveckla tvättstugan så att den också innehåller ytor för möten, visar.

Eva beskriver en verklighet där ekonomiska beräkningsmodeller styr över ekologisk hållbarhet. Hon ställer den uppenbara frågan; räknar vi rätt? Det är inte längre målet att bygga ett bra hus – bra för miljön, för de boende, för samhället, det som styr är kalkylen, affärsmodellen. Men ekonomin är ett system, inte en naturlag, den går vilket vi sett ovan att förändra. I boken *Det självspelande pianot*, skriver Stig Westerdaahl, professor i företagsekonomi om bostadskrisen, men hans resonemang kan även gälla för kan gälla naturresurserna och klimatet:

”Vad som är nytta är i grunden en politisk fråga, och den rimliga slutsatsen blir då kanske att det helt enkelt inte går att göra en kalkyl alls eftersom vi hanterar värden som är omistliga och omöjliga att sätt ett monetärt värde på.” (s.110)

Tvättstugan är ett gemensamt rum för vilket det finns starka argument ur såväl ett ekologiskt som ett socialt hållbarhetsperspektiv. Det är en plats där tunna band grannar emellan kan utvecklas och stärkas. En plats där vi kan öva att ge upp lite av vår bekvämligheten för att bidra till något större – minskat uttag av energi och naturens resurser och ”lagom” gemenskap. Den gör nytta och skapar värde bortom det monetära – allt som behövs för att göra den ekonomisk hållbar är att vi anpassar beräkningsmodellerna – framtiden tillhör kort sagt tvättstugan.

Dela mark

Ansvarsfrågan återkommer hela tiden vad gäller önskan om att bygga sådant som kan delas.

Det tycks svårt att i dagens idé om stadsbyggande hitta en punkt där det offentliga och privata kan mötas. Det finns dock historiska exempel på när detta var möjligt. Kärnan i dessa försök har inte sällan varit i synen på vem som äger marken och därmed kan bygga på den.

Under 1900-talets första decennier var idén om tomt-rätten en central del i föreställningen om det gemensamma. Om delningsekonomin under 2000-talet skulle ha en plats så är det nog tomt-rätten.

I bakgrunden av idén om tomt-rätten finns den så

kallade georgismen, en tankelära hämtad från den amerikanske politiske ekonomen Henry George. Enkelt sätt menade han att den sociala frågan var en fråga om jorden – marken – och lösningen måste då bli att ”åstadkomma lika rätt till jorden för alla”. Man ska inte tjäna pengar på mark – menar Henry George och hans efterföljare i den svenska mellankrigsdebatten. Det skulle inte, som Mats Deland har formulerat det, ”löna sig att låta tomtmarken ligga oanvänd i spekulationssyfte”. Priserna skulle då sjunka och ett byggande skulle kunna ta fart.

Marken är gemensam, den kan vara ägd av vem som helst men den ska inte förvandlas till pengar. Stockholms stad äger fortfarande omkring 70 procent av marken inom kommungränsen. Göteborgs stad äger drygt hälften. Malmö stad äger också en stor del av marken inom kommungränsen. Detsamma gäller de flesta kommuner och städer runt om i landet.

Kanske skulle det vara intressant med en småstugorörelse men med gemensamma lokaler upplåtna på tomtträtter som mål i framtida stadsbyggnadsprojekt?

Småstugorörelsen startade i Stockholm 1927 som ett småhusbyggande för dem som inte kunde komma in på den befintliga bostadsmarknaden. Vid tioårsjubileet i Stockholms Stadshus 1937 skrev staden belåtet att

”genom småstugeverksamheten har en idé som från början säkert föreföll de flesta föga verklighetsbetonad, realiserats tack vare ändamålsenlig samverkan mellan de beslutande myndigheterna som visat förståelse och lämnat stöd, samt småstugebyggarna själva, som strävat efter att genom framsynt, ihärdigt arbete skaffa sig ett eget hem”.

För att säkerställa kvaliteten hos småstugorna hade man så långt som möjligt ett standardiserat byggnadsmaterial med monteringsfärdiga väggblock, bjälklag, skåp och andra delar tillverkade på fabrik, som köptes in och levererades av staden. Husmontörer anställda av staden kom förbi när själva stommen skulle resas. Omkring fem månader tog det att få upp ett hus färdigt för inflyttning. Det fanns fem typer av hus, med mellan två och fyra rum.

Nyckeln till framgången var det egna arbetet. De blivande ägarna kunde själva utföra ett arbete som motsvarade kontantinsatsen. I Wien hade man under 1920-talet kallat det ”muskelhypotek” – i Stockholms stads broschyrer skrev man om ”kraft i arm och mod i barm”.

Det här skulle kunna vara en intressant variant för framtida gemensamhetslokaler. De kan bli relativt generella platser, de behöver inte vara anpassade till särskilda verksamheter. De här lokalerna kan präglas av såväl osäkerhet som tillit.

Om man vågar ge ansvar och har tillit till det lokala är en fråga och det som man konstaterade i Stockholms stad 1937, ”ändamålsenlig samverkan mellan de beslutande myndigheterna som visat förståelse och lämnat stöd, samt småstugebyggarna själva”. Samverkan mellan det offentliga och det enskilda.

Historien har visat oss att det är bra om den här typen av lokalt drivna projekt stöts av det offentliga på något sätt, för att skapa en nödvändig interaktion och ansvarsfördelning. Dessa nya gemensamma lokaler skulle behöva kompletteras med sådant som gemensamma tvättstugor, återvinningsstationer, som hubbar för en delningsekonomi.

mi som förvaltas av bostadsbolagen eller staden. Kanske är det till och med så att de delarna av dessa projekt är det första som byggs så blir möjligheten att addera ytterligare tillägg på en del av det lokala samhällets tillägg.

Föränderligheten och osäkerheten blir också nödvändig för att lokalerna ska kunna vara en del i delningsekonomi, något som idag ofta inte går att inordna i ett stadsbyggande utan närvaro av det allmänna.

Det finns möjlighet att återvända i historien utan att fastna där. Kunskaper har samlats, erfarenheter kan dras, men framtiden förblir vår gemensamma.

I den franska filmen *Gagarine*, klättrar de två ungdomarna Youri och Diana upp i en lyftkran mitt i natten. Där uppifrån kan de se sitt kvarter Gagarine invigt på 1960-talet och döpt efter kosmonauten. Kvarteret ska rivas, hälsomyndigheten har dömt ut husen. Youri vägrar flytta ut och bygger en sorts kapsel inuti huset, där han odlar mat och lever sitt liv likt en övergiven astronaut. Upp i lyftkranen säger han till Diana: ”Visste du att det finns förorter i himlen? I rymden finns det förorter runt stjärnorna, precis som runt solen. De lyser mindre men stjärnorna överlever inte utan dem.”

Youri ser en stad av ojämlika men uppenbara relationer. När vi vågar betrakta en stad som relationer kan vi också se makten, fördelningen, exploateringen. Vi måste se hela staden, hur allt är beroende av allt. Vi lever i en stad där det allmänna inte har så mycket arkitektur.

Och i slutändan står vi med en mängd frågor: Vad kan staden göra? Vad kan ett hus göra? Hus läggs till hus och blir en stad, gator läggs ut och gathörn blir till, men vart är staden på väg, vad vill man med den?

Staden kan vara dörrar till nya världar, gemensamma platser och en föreställning om jämlikhet. Staden kan fördela makten över hela sin yta. En stjärnhimmel av ömsesidiga beroenden.

Det är dessa beroenden, denna ömsesidighet som kan samlas i gemensamma lokaler och mötas i delningsökonomi.

Att bygga för den föränderliga framtiden

När Jon Höjer och Sture Ljungqvist ritade Lambohov fanns det en komponent i stadsdelen som skulle vara föränderlig över tid, de så kallade hemvisterna. Man visste att det skulle flytta in många barnfamiljer i Lambohov, och tog med det i planeringen. Hemvisterna byggdes för att vara en del av barnomsorgen på dagar och vardagar och för den nära gemenskapen på kvällar och helger, men de gjordes också medvetet hemlika som större lägenheter så att de kunde byggas om när behoven förändrades. Höjer och Ljungqvist skapade på så sätt en slags flexibilitet i planeringen.

När Kod-arkitekter formade sitt utvecklingsprojekt *Elastiska hem* kopplade de denna delning av och förändring av rum till mellanmänsklig tillit:

”Ur ett klimatperspektiv är grundprincipen för minskad resursförbrukning, att dela på tillgångar. En förutsättning för att kunna göra det är mellanmänsklig tillit, att vi litar på varandra. Ur ett socialt perspektiv kan delning av ytor, tjänster och prylar kopplat till boendet i sin tur skapa nya möten mellan människor

och på så sätt bygga socialt kapital. /.../ Känner du dina grannar och litar på dem är du mer benägen att låna av dem eller låna ut, dela på ytor eller erbjuda och efterfråga tjänster och gentjänster. Inbegriper boendelösningen att man delar på ytor, produkter och tjänster ger det en grund till gemenskap bland de boende.”

Koldioxidutsläppen i byggsektorn måste reduceras radikalt och förbrukningen av resurser- och jungfruligt material minska om vi ska nå klimatmålen. Forskning och utveckling har i hittills främst fokuserat på byggmaterial och processer. För trots att det mest hållbar huset är redan är byggt, måste också nya hus byggas.

I *Elastiska hem* går Kod-arkitekter under sedum och solcells försedda tak, limträbalkar och fasader av cederträspån och skapar en vision om en boendeform som skapar förutsättningar för att där leva ett mer hållbart liv. En central utgångspunkt för projektet är att en verkligt ökad hållbarhet sker genom kollektiva lösningar och gemensamt förändrade normer och förhållningssätt.

Kod menar ”att bostäder behöver bli en given del i ett resilient samhällsbyggande och kunna stödja fler aktiviteter, gemenskap, vara anpassningsbara samt kunna möta nya och oväntade förutsättningar i samhällslivet.

– Vi tror att en viktig nyckel för att göra boendet till en arena för hållbart vardagsliv, är att bygga in förändringsbarhet och resiliens – det kallar vi att öka elasticiteten i boendet. Och vi anser att det är nödvändigt att se på frågan utifrån ett brett perspektiv där ökad elasticitet berör såväl boendets ekonomiska modell och organisering, som dess fysiska rum och sociala roll, säger Åsa Kallstenius, chefsarkitekt på Kod.

Projektet har utgått från tre skalor eller case; byggnad, kvarter och bostadsområdet. Till respektive case har en katalog med idéer för att hur man kan arbeta för att öka elasticiteten och framtidssäkra boendet för olika framtids-scenarier. På projektets hemsida kan man läsa mer om hur det elastiska boende kan fungera och byggas.

Vi har med det här som ett exempel på hur ett bostadsprojekt som utgår från premissen att framtiden är öppen, formulerar en vision om en önskvärd framtid och visar hur man kan nå dit.

Projektet har inte bara hållbart byggande utan även hållbart boende som utgångspunkt. Det visar potentialen, nödvändigheten i att dela rum, av gemensamma ytor som en förutsättning för ett hållbart boende. Genom att sätta hållbarheten snarare än affärsmodeller och kalkyler i centrum i syfte att skapa resiliens för utveckling av olika framtids-scenarier, visar projektet att andra sätta att förhålla sig till stadsutveckling än det ecomodernistiska är möjligt. Affärsmodeller och beräkningssystem kan anpassas för att skapa ett mer hållbart boende, snarare än tvärtom.

I Kod-arkitekters vision om det elastiska hemmet har det gemensamma en integrerad funktion och roll – i sin kärna. Om vi ser det elastiska hemmet som ett led i utvecklingen av den svenska gemensamhetslokalen hittar vi paralleller till de utopiska visioner om det demokrati, socialt ansvar och närvaron av samhället som formade bostadsområdena i Rosta, Lambohov och Husby med skillnaden att vår tids stora utmaning – klimatomställningen – satt i fokus. Att dela ytor och skapa gemensamma rum ger samma förmodade resultat – välbefinnande, tillit och ett mer motståndskraftigt samhälle.

Sammanfattning

I vår studie av gemensamhetslokalens historia, samtid och framtid har vi försökt ringa in dess roll och funktion för samhälle och individ. Vi har konstaterat att den är en viktig del av den sociala infrastrukturen i våra bostadsområden och stadsdelar, som rätt hanterad bidrar till att skapa en väv av tunna band mellan boende, vilket i ökar tryggheten och välbefinnandet. Den "lagoma" grannkontakt som skapas i och runt gemensamhetslokalen ger ett mer resiliент och robust samhälle som står bättre rustat att möta olika förändringar och kriser. Gemensamhetslokaler är viktiga byggstenar i vår demokrati och har flera möjliga och väsentliga roller att spela i framtidens delningsekonomi. Nyttan och värdet av dessa gemensamma rum mäts i dessa värderingsbaserade insikter, vilka inte kan eller ens bör omräknas i kronor och ören. Vi vet att de behövs, att de gör nytta för människor och samhälle. Vi bör därför värna och använda de lokaler som finns i befintligt bestånd och vi bör tillföra nya, varje nytt bostadsområde behöver sina träffpunkter.

Från 1900-talets erfarenheter och kunskap om gemensamhetslokaler kan vi ta med oss följande när vi planerar framtidens gemensamma rum;

- Vi måste acceptera den osäkerhet som är framtiden, vi kan inte veta exakt hur dessa rum kommer att nyttjas, av vilka, i vilket syfte om 5, 10, 50 år. Vi gör därför klokt i att bygga så elastiskt som möjligt – bygg för föränderlighet.
- Planera lokalerna för åldersintegrerad verksamhet på 0–90 år dels för att demografin i ett område ofrånkomligen kommer att förändras, dels för att lokalerna då kan bli en generationsöverskridande plats vilket är trygghetsskapande. Det ökar även sannolikheten att lokalerna kommer att nyttjas mer över tid.
- Gemensamhetslokaler är beroende av sitt sammanhang, gemenskapen behöver någon slags jordmån för att kunna utvecklas; den behöver stöd i drift och i viss mån organisering från det offentliga, att ha kommunal verksamhet i eller nära gemensamhetslokaler är därför ofta en bra idé.
- Närhetsprincipen är viktig, det är därför bra att skapa många små lokaler som är välintegrerade och tillgängliga i kvarteren. Det stärker gemenskapen. Men det kan också vara bara att ha en större lokal där boende från olika områden i stadsdelen har möjlighet att samlas.
- Vi behöver acceptera att behovet av det gemensamma är konstant, det behöver äga rum; ska vi skapa ett hållbart samhälle behöver vi platser där vi kan skapa tunna band, de är en viktig del av den sociala infrastruktur som ett resiliент samhälle behöver för att kunna möta kriser och förändringar.
- Gemensamhetslokalen har ingen fungerande affärsmodell, den är värderingsbaserad och politiskt, ska den ha ett långt hållbart liv och kunna bidra till samhället på det fruktbart sätt, ägs, drivs och stöds den bästa av det allmänna för det allmänna. •

SUMMARY

THE SWEDISH concept *gemensamhetslokal* (common space) was the micro level infrastructure of the Swedish welfare state model. *Gemensamhetslokaler* were provided for tenants in housing estates throughout Sweden. The ideology behind these communal facilities has shifted over time.

With this project, we investigate the history, present and future of the common room – *gemensamhetslokalen* – with the aim to better understand their function and social value. We also investigate whether these communal facilities have the potential to form part of the infrastructure in Sweden's new strategy for the circular economy.

The overall purpose of the project is to increase knowledge about how best to build, manage and promote the use of community facilities today and in the future. For example: Who has traditionally been the facilitator, what does it look like today, how far out from the individual building does the facility reach, is this a mere extra for inhabitants in the house or a hub for a wider local community?

The ideology of the *gemensamhetslokal* has a long history in Sweden, from the 1940s to present day. We use this history to better understand the success and the failures of this idea. There is a lot of built knowledge and experience from more than 80 years of building space for

communities that we see as a resource for better understanding how it can be developed in the future.

We present four case studies that represent housing projects from four different decades; Rosta, Örebro built in the 1940s; Husby, Stockholm built in the 70s; Lambohov, Linköping from the 80s and Vallastaden, Linköping from 2017. Each case is presented with an historical background where the ideologies, aims and visions for the common rooms are discussed. Followed by interviews with tenants on location on their use and views on the common rooms in these areas today. Each case is then extrapolated and presented as a model for how common rooms can be organised, financed and cared for over time.

With this web of knowledge and experiences as a background we look at the present and the future of the common rooms. The future will always need space to take place but how and why? We look at the common rooms as a social infrastructure with the potential to create a more resilient and sustainable local community. The common rooms potential as an important driver of the sharing economy is also considered.

An essential part of the project is the collaboration between the journalistic approach to the subject and images. A professional photographer Ylva Sundgren has documented our case studies and interviews. •

TACK!

Vi vill rikta ett särskilt varmt tack till Riksbyggens jubileumsfond och KTH/The SeedBox som gav oss finansiella möjligheter att genomföra studien. Karin Bradley har varit ett stöd och generöst delat med sig av sitt nätverk och kunnande från starten – stort tack.

Vi är också mycket glada över vårt givande samarbete med fotograf Ylva Sundgren, som pandemin till trots lyckats dokumentera verksamheter, lokaler och människorna vi träffat.

Tack också till alla som har tagit sig tid att prata med oss och dela med sig av sina erfarenheter och kunskaper om gemensamhetslokaler till den här rapporten. Alla de som planerar, ritar, bygger och förvaltar, de som forskar och skriver och inte minst alla de som träffas, umgås, fikar, läser poesi, har ostprovning, bakar, väver, lagar mat, pysslar och fixar barnkalas, odlar och firar högtider tillsammans i gemensamhetslokaler runt om i Sverige varje dag, år ut och år in. Det är vi som är samhället och det är i dessa rum som den tillit, ansvar och gemenskap som utgör grunden för demokrati skapas. Det är därför de behövs och det är deras viktigaste roll och funktion även i framtiden; att dela rum är att dela gemenskap.

Tack alla!

Co-funding from The Seed Box:

This publication has been supported by Riksbyggens Jubileumsfond Den Goda Staden and The Seed Box program, which is funded by MISTRA – The Swedish Foundation For Strategic Environmental Research – and Formas – a Swedish Research Council for Sustainable Development.

PROJEKTLEDNING: HallemarHejdelind

TEXT: Dan Hallemar och Veronica Hejdelind

FOTO: Ylva Sundgren

FORM: Anna Bylund

LITTERATUR

Ahrne, Göran & Roman, Christine & Franzén, Mats. *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*. Bokförlaget Korpen 2003.

Bostadskollektiva kommittén slutbetänkande. SOU 1956:32

Bostadssociala utredningen, SOU 1935:2, 1947

Bradley, Karin och Pargman, Daniel. *The sharing economy as the commons of the 21st century*. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, vol. 10, no. 2, s. 231-247, 2017.

BRF Gourmet presentation

<https://norban.se/vara-bostader/Brf-Gourmet-1rum-Stadshagen-Stockholm-nyproduktion-2117>)

Franzén, Mats och Sandstedt, Eva. *Grannskap och stadsplanering : om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. Uppsala universitet 1981.

Grander, Martin. *For the benefit of everyone? Explaining the Significance of Swedish Public Housing for Urban Housing Inequality*. Malmö universitet 2018.

Hej granne! 250 snackisar om Stockholm. Max Ström förlag 2020 i samarbete med Olov Lindgren AB.

Henning, Cecilia, Lieberg, Mats och Palm Lindén, Karin. *Boende, omsorg och sociala nätverk. Kommunal omsorg i närmiljön*. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm 1987.

Henning, Cecilia. *Boende och omsorg – omsorg om boendet. Analys av en modell för socialtjänstens medverkan i samhällsplaneringen – en vision för äldreboende*. Rapport Byggforskningsrådet R56:1991.

Hennig, Cecilia & Lieberg, Mats. *Från social planering till civilsamhällets renässans, exemplet Lambohov*, i Henning, Lieberg, Salonen & Öresjö (1997) *Välfärdens operatörer*. Borea, Umeå.

Holm, Lennart. *Familj och bostad – en redovisning av fem fältstudier i moderna svenska familjebostäder, 1951–1954*, Hemmens forskningsinstitut, 1955.

Kod-arkitekter, *Elastiska hem*, projektpresentation.

<https://kodarkitekter.se/projekt/elastic-hem/>

Kuchler, Magdalena & Bridge, Gavin. *Down the black hole. Sustaining national socio-technological imaginaries of coal in Poland*, Energy Research & Social Science, 2018

Klinenberg, Eric. *Palaces for the people. How social infrastructure can help fight inequality, polarization and the decline of civic life*. Penguin Random House, 2018

Okidoki arkitekter tävlingsförslag Tegar för Vallastaden

<https://www.vallastaden2017.se/wp/custom/uploads/2018/09/Vinnande-förslaget-Tegar-Okidoki-Arkitekter-2012-.pdf>

Rifkin, Jeremy. *The Zero Marginal Cost Society. The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. Palgrave Macmillan 2015.

Sax, Ulrika, Kista. *Den tudelade staden*. Stockholmia förlag 2013.

Schalk, Meike, Bolund de Carvalho, Sara / Action Archive + Beatrice Stude (eds.) *Caring for Communities*. Action Archive Publishing, 2019.

Schlarek Mulinari, Leandro och Wolgast, Sima. Folkets Husbys Trygghetsundersökning 2020. Utsatthet och gemenskap i Järva.

SVEFA Utvärdering. *Vallastaden*.

<https://www.vallastaden2017.se/wp/custom/uploads/2018/12/Analys-Vallastaden-SVEFA-final.pdf>

Vallastaden. Vad har vi lärt oss hittills? En utvärdering av samhällsbyggnadsprocessen. Miljö- och samhällsbyggnadsförvaltningen, Linköping
<https://www.vallastaden2017.se/wp/custom/uploads/2018/12/Vallastaden-utvärdering-CaseLab-2018.pdf>

Wangel, Josefin & Fauré, Eléonore (eds.) *Beyond Efficiency. A speculative design research anthology in which we seek to deconstruct ecomodern imaginaries of urban sustainability through exploring what more just and sustainable living environments could be like*. AADR publishing, 2021.

Westerlund, Stig. *Det självspelande pianot. Kalkylerna och kapitalet som formar Sveriges bostadskris*. Dokument press, 2021.

INTERVJUER

Carmen Izquierdo, arkitekt, Escencial, samtal hösten 2021.

Cecilia Henning, sociolog, intervju hösten 2021

Hedvig Wiezell, verksamhetschef Folkets Husby, intervju hösten 2021

Johanna Fürsth Gustafsson, *Man fick börja lägga om sina system*. Intervju med Sven Lorentzi, kulturgeograf och stadsutvecklare. Maria Ärlemo, doktorand KTH, digitaltmöte hösten 2021.

Ludvig Witte, arkitekt, Witte Sundell arkitekter, möte hösten 2021.

Solmaz Beik, arkitekter, Kod, samtal våren 2022.

Åsa Kallstenius och Sanna Hederus, arkitekter Kod, samtal hösten 2021.

